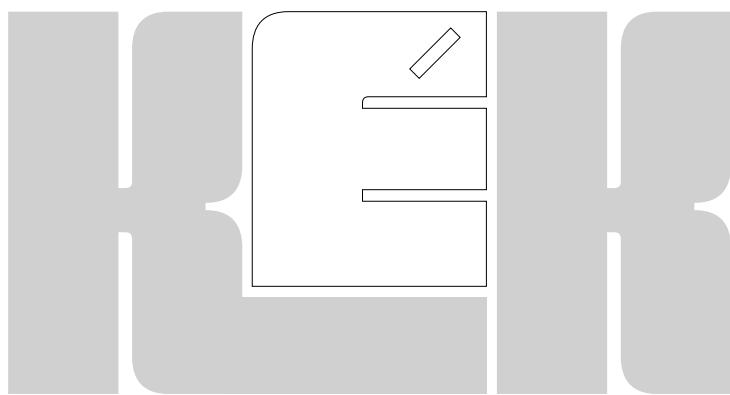

Kultúra és Közösség
művelődéstudományi folyóirat

Kultúrák és társadalmi viselkedések

Kultúra és Közösség

művelődéstudományi folyóirat

Lapunk szerkesztősége az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézetében működik.

Nemzeti Kulturális Alap

Támogató: Nemzeti Kulturális Alap Folyóirat Kiadási Kollégium

Eszmei támogató: Magyar Szociológiai Társaság

Számunk szerkesztése Tibori Tímea és A.Gergely András munkája

Olvasószerkesztő: Molnár Krisztina

Számunk képei Hajtmanszki Zoltán fotói, *Az írástudó 1992-2009 című munkájából*

http://www.hajtmanszkizoltan.hu/www.hajtmanszkizoltan.hu/AZ_IRASTUDO_1992-2009.html

Főszerkesztő: Tibori Tímea

Főszerkesztő-helyettes: A. Gergely András

A szerkesztőbizottság tagjai:

A. Gergely András, Kraiciné dr. Szokoly Mária, Laki Ildikó, Paksi Veronika, Papp Richárd, T. Kiss Tamás

Tanácsadó Testület: Boga Bálint Dr., Falus András akadémikus, Fülöp Márta PhD, Jászberényi József PhD, Karbach Erika osztályvezető /FSZEK/, Koncz Gábor PhD, Kraiciné Szokoly Mária PhD, Melegh Attila PhD, Murányi István PhD, Neményi Mária DSc, Papp Richárd PhD, Szabó Ildikó DSc, Szilágyi Erzsébet CSc, Tarnóczy Mariann osztályvezető /MTA/

Szerkesztőség címe:

MTA TK SZI

1014 Budapest, Úri u. 49.

+3630 99 00 988

www.kulturaeskozosseg.hu

Kiadja: Belvedere Meridionale

www.belvedere.meridionale.hu

Nyomdai kivitelezés: s-Paw Bt., 6794 Üllés, Bem József u.7.

www.s-paw.hu

Felelős vezető: Szabó Erik

ISSN 0133-2597

A lap előfizethető és megrendelhető a következő e-mail címen: terjesztes@belvedere.meridionale.hu

A lap ökotudatos szellemben készül.

TARTALOMJEGYZÉK

Tibori Tímea: <i>Ünnepeljünk együtt! Beszámoló a Kultúra és Közösség 40 éves születésnapjáról</i>	5
ELMÉLETEK, MÓDSZEREK, TEÓRIÁK	
Nagy Beáta: <i>A munka és a magánélet határán</i>	7
Géring Zsuzsanna: <i>Tartalomelemzés: A virtuális és a 'valós' világ határán</i>	9
Ábrahám Júlia – Bárdos György: <i>Szabadidő és rekreáció</i>	25
Herczegh Judit: <i>Digitális törésvonalak és szocializáció az információs társadalomban</i>	31
Biernaczky Szilárd: <i>Magyar Afrika Tudástár (AHU) (szakmai bemutatkozás, célok, feladatok és első eredmények)</i>	37
Sipos Júlia: <i>A megidéző média – Ada Kaleh, egy eltűnt sziget és hajdani lakói</i>	51
FELNŐTTOKTATÁS ÉS FELNŐTTKÉPZÉS	
T. Kiss Tamás: „... <i>hiába fűrésztöd önmagadban, csak másban moshatod meg arcodat...</i> ”	61
Czémán Zsófia: <i>Tanítási módszerek és az új, interaktív médiumok lehetősége az oktatásban a XXI. századi olvasási szokások kapcsán</i>	77
SZEMLE	
Ausztrics Andrea: <i>A történeti regény 21. századi értelmezése</i>	97
Vincze Kata Zsófia: <i>Kultúrakutatás narratívákkal és tanítványokkal</i>	101
A. Gergely András: <i>Kultúrák meg viselkedő közösségek közt</i>	103
Pap Anna: <i>A digitális–információs kultúra a hiperaktivitás kultúrája</i>	115
D. Babos Zsuzsanna: <i>Recenzió. Engler Ágnes: Az élethosszig tartó tanulás gender-szemponú megközelítése</i>	121
Szilágyi Erzsébet: <i>Információ-gazdag patchwork az ezredfordulóról</i>	123
Szerzőink.....	129

Az otthon melegében, Magyarország, Budapest, Ferencváros, 2006.

TIBORI TIMEA

ÜNNEPELJÜNK EGYÜTT!

BESZÁMOLÓ A KULTÚRA ÉS KÖZÖSSÉG 40 ÉVES SZÜLETÉSNAPIJÁRÓL

(2013. DECEMBER 10.)

A tiszteletadás – az 1973-as alapításra utalva – felsorolja a KÉK vállalását: a kis- és nagyközösségek intézményes és intézményesült művelődési és kulturális formációk tevékenységének megismerését és bemutatását, a közösségeken belüli és kívüli beszéd-módokat és a működéshez szükséges módszertani törekvéseket. Vállalta és vállalja a kultúrák bemutatását, a kultúrák közötti párbeszédet, a vitát, az újítások közzétételét. Különösen figyel a fiatal szerzők gondolataira, újítási javaslataira, melyet lehetőség szerint összekapcsol a téma nemzetközi szakértőinek véleményével, illetve azokkal az elméletekkel, amelyek a kultúra és a művelődés területén alkalmazhatók.

A periodika megjelenítése 1973 és 1985 között 6 számból, 1986-tól évi 4 számból áll. Rovatai voltaképpen mindmáig megőrzik az alapstruktúrát: kultúra- és művelődéelméleti írások, friss kutatási eredmények, módszertani ötletek és recenziók találhatóak.

Az alapító főszerkesztőnek, Vitányi Ivánnak köszönhetően máig megőriztük azt a fontos üzenetét a KÉK-nek, hogy olyan írások jelenjenek meg benne, amelyekről bátran állíthatjuk: olvasni jó!

Napjainkig követjük azt a gyakorlatot, hogy a kortárs művelődési és kulturális törekvésekről, mozgalmakról, a kísérletekről beszámolunk, és ezért is különösen jelentős, hogy az ünnepségen ma is együtt vannak olyan kiváló kutató- és szerkesztőtársak, akik a kezdetektől részt vettek a periodika nyilvánosságra hozatalában, szerkesztőként és szerzőként egyaránt. A folyóirat a hetvenes években a közművelődés kérdéseivel és intézményrendszerével foglalkozott döntően, a nyolcvanas években a nagy kultúrakutatásokról adott számot (érték, társadalmi beilleszkedési zavarok, művészeti befogadásvizsgálatok, szubkultúrák, táncház-mozgalom, művésztelepek, művészeti irányzatok stb.). A kilencvenes évektől a kéziratok sokasodásával lehetővé vált olyan tematikus számok összeállítása, amelyek a legfrissebb kultúraszociológiai, művelődési, kulturális antropológiai kérdéseket boncolgatták különböző megközelítésből. Markánsan megjelentek szerzői csoportok, akik gondolataikat

rendszeresen megosztották olvasóinkkal. A kétezres években már megfogalmazódott az az igény is, hogy a papíralapú kiadás mellett a digitális hozzáférést is biztosítani tudjuk az érdeklődők számára.

A folytonosságot a Kultúra és Közösség életében három dolog biztosítja immár 40 éve: a kultúra és a művelődés kutatása, társadalmi beágyazottsága, a közösség kutatásáé, és e kettő változó módszertanának bemutatása. Ha mélyebbre hatolunk a folyóirat működésének folyamatába, kitapinthatóak hét évenkénti változások, mind a szerkesztőség, mind pedig a témák tekintetében. Felerősödött az a szerzői és olvasói igény, hogy a klasszikus témák mellett különböző írások szóljanak a megváltozott társadalmi helyzetűek be- és kiilleszkedési küzdelmeiről, megjelent a gender és az életkori sajátosságokból, a megváltozott képességekből adódó egyéni, közösségi és társadalmi problémák bemutatása.

A Kultúra és Közösség életének és eseményeinek történeti bemutatása alapos feldolgozást igényel, amellyel adósai vagyunk olvasóinknak. Ugyanakkor a kétezres évektől már megteremtettük annak a feltételeit, hogy a lap referált folyóiratnak minősüljön, amely sajátos feladatokat is ró a szerkesztőségre. A hosszú távú célok a születéskor megfogalmazottakkal harmonizálnak, a közép- és rövidtávú terveinkben, azaz a lapterveinkben arra törekszünk, hogy gyorsan reflektáljunk új kutatási kérdésekre, változásokra és lehetőséget teremtsünk arra, hogy a korábbi írásokra visszatekintve egyszerre törekedjünk a fő témák publikálására és az újdonságok bemutatására.

Köszönet minden szerzőnek, szerkesztőnek és kiadóknak, valamint a lap támogatásában résztvevőknek – döntően a Nemzeti Kulturális Alapnak és a Belvedere Meridionale Kiadónak – az önzetlen, igényes, szakszerű munkáért.

A mamára várva, Franciaország, Párizs, Montmartre, 2004.

A MUNKA ÉS A MAGÁNÉLET HATÁRÁN

HOGYAN KUTASSUNK EGY RÉGI TÉMÁT ÚJ MEGKÖZELÍTÉSSEL?¹

A Kultúra és Közösség szerkesztőbizottságának biztatására és felkérésére a 2014-es évfolyam egymás után következő számaiban ízelítőt adunk a *Dilemmák és stratégiák a család és munka összehangolásában* címet viselő OTKA-kutatásunkból.

Klasszikus témának tekinthető, mégis szinte töretlen érdeklődés kíséri a munka és magánélet összehangolásának (work-life balance) kutatását. Éppen ezért egyszerre volt könnyű és nehéz dolgunk, amikor két évvel ezelőtt úgy döntöttünk, hogy OTKA-pályázatot nyújtunk be erre a témára. Könnyű volt, hiszen releváns és „szerethető” kérdésnek találtuk, aminek kutatására sok együttműködő jelentkezett. Nehéz is volt ugyanakkor, mert szerettünk volna mást és máshogy kutatni, mint ahogy azt már az előttünk haladó kutatók Magyarországon tették. Annak érdekében, hogy mást kutassunk, azaz, hogy az újdonság garantált legyen, igyekeztünk olyan kérdéseket találni, amelyekkel korábban nem gyakran találkoztunk a magyar szociológiai fórumokon.

A „máshogyan kutatni” kérdés megfogalmazása során az az igény vezetett bennünket, hogy a klasszikus megközelítések mellé olyan módszertani lehetőségeket is feltárjunk és bemutassunk, amelyek újdonságértékű kutatási eredményeket biztosítanak, de könnyen elérhetőek és megvalósíthatók, reflektálnak a nemzetközi szakirodalom által felvetett módszertani dilemmákra, és nem utolsósorban akár „követhetők” is legyenek más kutatók által. Ezt különösen fontosnak tartjuk amiatt, hogy a kisebb kutatási tapasztalattal és/vagy kevesebb kutatási forrással rendelkező kutatók, akár hallgatók is kedvet és segítséget kaphassanak az ilyen jellegű munkák elvégzésére. Hogy a módszertani kísérletezés – amiről írásom végén majd röviden szót ejtek –, működött, az igen nagy részben annak köszönhető, hogy kutatócsoportunk időről-időre kibővült

egyetemi hallgatókkal, akik kutatási asszisztensként vagy beszélgetőtársként részt vettek a műhelybeszéléseken.

Ami a téma társadalmi relevanciáját illeti, fontos kiemelni, hogy a munka és a családi élet közötti megfelelő egyensúly megtalálása nem csupán az egyéni jólét egyik fontos tényezője, de erősen összefügg a gyerekvállalási döntésekkel és a szeretett személyekkel együtt eltöltött idő minőségével, továbbá kapcsolatban van egyes demográfiai (alacsony termékenységi), gazdasági (munkaerő hatékonysága) és K&F (hatékonyság és kiválóság) problémákkal is. Azonban az ebből adódó feszültségek a dolgozó szülők folyamatos panaszai és a nagylelkű szakpolitikai kezdeményezések ellenére sem csökkentek az elmúlt évtizedekben. A társadalom jelentős része még mindig úgy ítéli meg, hogy az egyensúly megtalálása és fenntartása a mindennapi élet egyik legnehezebb kihívása. Ezeken túl az egyéneket mélyen érintette a jelenlegi válság okozta strukturális bizonytalanság, ami rámutat, hogy a munka-élet egyensúlyával kapcsolatos kutatás aktuális és fontos mind tudományos, mind szakpolitikai oldalról.

Tudományos oldalról ez a kutatás mélyebb és részletesebb ismeretekkel járul hozzá ahhoz, hogyan lehet összeegyeztetni a család és a munkahely elvárásait a mindennapi életben. Ez új kutatási irányokat vethet fel egyéni és családi szinten, hiszen a munka-magánélet egyensúly egy folyamatos ‘mérlegelési és határmunkát’ feltételez az élet különböző területei között. Ezen túl, az infokommunikációs eszközök szerepének feltárása a munka és a magánélet változó, eltolódó és feloldódó határaitól olyan új kutatásokhoz vezethet, amelyek családi szinten vizsgálják a különböző technológiák hatását.

Szakpolitikai oldalról a kutatás eredményei hozzájárulhatnak annak a megértéséhez, hogy milyen módon és hol érdemes leginkább beavatkozni a munka-élet egyensúly javításának érdekében. A probléma többszintű kezelése feltárhatja, hogyan függenek össze az intézményi és a családi támogatások, az infokommunikációs technológiák használata, valamint a tanulókkal, karrierrel és családdal kapcsolatos döntések. Egy komplex áttekintés segíthet a szakpolitikusoknak a kihívás hatékonyabb megközelítésében.

1 Az alábbi tanulmány a *Dilemmák és stratégiák a család és munka összehangolásában* (K 104707) OTKA-kutatás keretében készült. A kutatás 2013–2017 között zajlik a Budapesti Corvinus Egyetemen. A kutatásban résztvevő senior kutatók: Nagy Beáta (kutatásvezető), Király Gábor, Szél Bernadett, PhD-hallgatók: Dén-Nagy Ildikó, Géring Zsuzsanna, Geszler Nikolett és Paksi Veronika. Az alábbi felvezető írás a kutatócsoport tagjaival közösen elkészített kutatási terven alapul.

Az alábbiakban először röviden összefoglaljuk, hogy a négyéves kutatási periódusban milyen kutatási kérdések megválaszolását céloztuk meg. Ennek során bemutatjuk, hogy a felsorolt kérdéseket milyen módszerekkel kívánjuk kutatni, majd pedig bemutatunk egy-két példát arra, hogy mit gondoltunk módszertani kísérletezés alatt.

Először tehát a kutatási kérdéseinkről szólunk. Miként kutatási tervünkben megfogalmaztuk, szeretnénk megérteni, hogy a különböző támogató és korlátozó tényezők hogyan hatnak az egyének és családok (magán/családi) élet és a munka közötti egyensúly keresésére. A korábbi hazai és nemzetközi vizsgálatok adatai mind világosan bizonyították, hogy a különböző felelőségek és szerepek együttes jelenléte komoly feszültségeket okozhatnak a munka és a magánélet területén. Azonban nem tudunk eleget arról, hogy az egyének hogyan látják a saját helyzetüket, mi enyhítheti e feszültséget, illetve mik az egyensúly megteremtésének korlátozó tényezői. Míg a munka-élet egyensúly demográfiai hatásairól több kutatás készült, kutatásunk egyénre és családokra fókuszáló megközelítése feltárja az egyensúly fenntartásának, a felé való törekvésnek és mindennapi újrateremtésének belső mechanizmusait.

A projekt négy, egymást kölcsönösen kiegészítő részből áll.

– Az első rész kvantitatív adatelemzésen alapul, hogy többet megtudhassunk az individuális stratégiákról, preferenciákról és aspirációkról, valamint hogy mindezek milyen kapcsolatban vannak a munka-élet egyensúlyt támogató és korlátozó tényezőkkel. A helyzet feltárására reprezentatív adatfelvételt végzünk a 18-62 éves lakosság körében.

– A második rész az infokommunikációs eszközök szerepét vizsgálja a munka és magánélet közötti határvonalak eltolódásáról, elmosódásáról. A reprezentatív adatfelvétel adatai mellett a fókuszcsoporthoz beszélgetések adnak információt ezekről a kérdésekről.

– A harmadik rész a munka-magánélet egyensúlytal kapcsolatos vállalati társadalmi felelősségvállalási kezdeményezéseket vizsgálja, bemutatva, hogy az absztrakt alapelvek hogyan jelennek meg a gyakorlatban; valamint, hogy kik az igazi haszonélvezői ezen intézményi gyakorlatoknak. Honlap-elemzés, majd pedig fókuszcsoporthoz beszélgetések révén tárjuk fel a vállalati helyzetet.

– A negyedik rész a magasan képzett nők helyzetét vizsgálja két speciális célcsoport kiemelésével, ahol a munka-élet egyensúly kiemelt jelentőséget kap: a kutatók és a vezető nők esetében. Itt az interjú módszereket tartottuk a legcélravezetőbbnek.

Reményeink szerint a fenti kérdések megválaszolása jelentősen hozzájárul a munka-élet közötti egyensúly dilemmájának mélyebb és alaposabb megértéséhez.

A kutatási kérdések után áttérünk annak vizsgálatára, hogy milyen módszertani kísérletezéssel próbálkoztunk. Az első ilyen kísérlet a széles körben ismert tartalomelemzés felfrissítése, és online tartalmakra való alkalmazása. Mivel sokan a vállalatoktól várják, hogy megteremtsék a munka és magánélet közötti illeszkedést – akár úgy, hogy konkrét támogatást biztosítsanak, akár pedig annak kommunikálásával –, kézenfekvőnek tűnt, hogy elemezzük a vállalati kommunikációt. A tartalomelemzés klasszikus elveit és eredményeit szem előtt tartva kutatásunkat éppen ezért az online tartalmakra terjesztettük ki, ami azonban számos módszertani dilemmát is felvet. Mivel az online tartalmak, és a honlap-elemzés egyre fontosabbá válik, nemcsak a kutatást végeztük el, de elkészült a módszer alkalmazását lépésről-lépésre bemutató tanulmány, amelyet a KéK jelenlegi számában már meg is ismerhetnek az olvasók.

A másik módszertani kísérlet, amelyik a Kultúra és Közösség következő számában kerül bemutatásra, a kevert módszerek (mixed methods) kérdéséhez kapcsolódik. A szakirodalmakat keresve egyre gyakrabban találtunk azzal a megközelítéssel, amelyik a kutatások megtervezése során nemcsak többféle módszert vett számba, de a módszerek egymásra hatását is vizsgálta. Kutatásunk során módunk nyílik rá, hogy egy feltett kérdést minél több szempontból, több módszerrel megvizsgáljuk, így a korábbiakhoz képest – reményeink szerint – lényegesen mélyebben tudjuk elemezni a munka és magánélet illeszkedését, konfliktusait és egymásra hatását. Az előttünk álló év során további módszertani és tematikus kérdések bemutatást is tervezünk. Ezeket a megközelítéseket remélhetőleg nemcsak kutatócsoportunk tagjai, de a szélesebb tudományos közönség is érdeklődéssel fogja olvasni.

TARTALOMELEMZÉS: A VIRTUÁLIS ÉS A 'VALÓS' VILÁG HATÁRÁN

EGY VÁLLALATI HONLAP-ELEMZÉS BEMUTATÁSA³

A vállalati honlapok tartalomelemzése két szempontból is a valós és a virtuális világ határán mozog. Egyfelől a tartalomelemzés maga egy olyan módszer, amely a szövegek elemzése révén azok 'kézzelfogható' kontextusára, a hozzájuk kapcsolódó beszélőkre, vagy a bennük és általuk megfogalmazott társadalmi környezetre vonatkozóan igyekszik megállapításokat tenni. Másfelől a vállalati honlapok elemzésekor a virtuális térben megjelenő kommunikáció vizsgálata révén igyekszünk megragadni a vállalatok valós működésében megjelenő folyamatokat, jelenségeket – jelen esetben a vállalatok társadalmi felelősségvállalásának (*corporate social responsibility – továbbiakban: CSR*) jellegzetességeit.

Ez a két világ határán történő mozgás nagyon sajátos kérdések és nehézségek elé állítja a kutatót, aki a tartalomelemzés módszertanát választja, különösen akkor, ha az elemzendő szövegek forrásául a világhálón fellelhető szövegeket teszi meg. Egy ilyen sajátosságokkal rendelkező kutatást szeretnénk bemutatni ebben a módszertani jellegű tanulmányban, amelyben egy vállalati honlap-elemzés módszertani lépéseit és döntéseit követve világítjuk meg a web-tartalomelemzés működését, a virtuális és valós világ közötti mozgás nehézségeit és lehetőségeit.

Az alábbiakban bemutatásra kerülő kutatás arra kereste a választ, hogy 2013-ban a hazai közepes és nagyvállalatok mit kommunikálnak a társadalmi szerepükről, azt milyen témákon és kezdeményezéseken keresztül mutatják be, illetve milyen érintett csoportokhoz szóló információkon keresztül értelmezik. Ez a kutatás azért is a virtuális és valós világ határán helyezkedik el, mert a vállalati kommunikáció, azon belül is a világhálón található kommunikáció semmiképpen nem ad teljes és pontos képet a valós vállalati folyamatokról, de mégis ennek a virtuális világnak és kommunikáci-

ónak a vizsgálata lehetőséget ad arra, hogy a hazai közép- és nagyvállalatok CSR-hez való viszonyáról, ennek súlypontjairól, a társadalmi szerepvállalás különböző területeinek a vállalati identitásban betöltött szerepéről következtetéseket vonjunk le.

Ráadásul, mivel a vállalatok a társadalmi felelősségvállalásuk során fontos értékvállalásokat tesznek és társadalmi normákat, értékeket, szabályozásokat emelnek be a vállalati működésbe, működésük és kommunikációjuk révén közvetlenül is képesek hatni a társadalmi diskurzusra, például a környezetvédelem, vagy éppen a munka és magánélet témájának kiemelt kezelésével. Éppen ezért fontos megvizsgálni, hogy a vállalatok mit kommunikálnak erről a területről érintettjeiknek.⁴

Azt pedig, hogy a vizsgálandó szövegek forrásául miért az internet szolgáltatja az alapot, azzal indokolhatjuk, hogy egyfelől ez a médium egy mindenki számára egységesen elérhető, nyilvános adatforrás, másfelől pedig napjaink technológiai fejlettsége nyomán egyre inkább felértékelődik az elektronikus információforrások szerepe, és az elérhető információ mennyisége és sebessége – ezért az átláthatóság és a valóságű kommunikáció ezeken a felületeken is egyre fontosabbá válik.

A vállalati honlapok elemzéséhez használt tartalomelemzés pedig alkalmas módszer arra, hogy egységes és jól általánosítható struktúrába rendezze az egyes honlapokon található szöveges információkat, valamint a megfelelően felépített kutatási eljárást, a megbízható és érvényes módszertani lépések nyomán egy jól elemezhető és interpretálható adatbázishoz jussunk, amelyek a kutatási kérdések megvá-

2 tudományos munkatárs, Budapesti Gazdasági Főiskola, közgazdász-szociológus, Corvinus Egyetem

3 Ezúton szeretném megköszönni a két anonim bírálónak a kéziratra fordított idejüket, értékes megjegyzéseiket, amivel segítettek munkámat, valamint Nagy Beáta OTKA kutatásvezető segítségét és bizalmát az eddigi és az előttünk álló munka kapcsán.

4 Ez a kutatás a „Dilemmák és stratégiák a család és munka összehangolásában” című OTKA kutatás (K104707) részeként készült. Külön köszönöm Mándl Melindának, Miskolci Péternek és Szalai Viktoriának a honlapok vizsgálatában végzett munkájukat.

laszolásához szükséges információkat statisztikailag is tesztelhető formában teszik hozzáférhetővé.⁵

A tartalomelemzés előnyei közé tartozik, hogy beavatkozás-mentes technika, azaz az adatfelvétel és az elemzés nem hat az adatokra magukra (mint pl. egy interjúnál a kérdező személye). Emellett jól tud kezelni strukturálatlan anyagokat, megőrizve így a 'forrás' strukturáját, ami a kérdőíves, vagy interjú adatfelvételeknél nem jellemző, hiszen ott az adatok strukturáját a kérdőív, vagy interjú szerkezete határozza meg, nem a válaszoló. Fontos sajátossága, hogy képes nagy mennyiségű adat feldolgozására is (Krippendorff 2004a: 40–43). Emellett a módszertani felépítés a kutatási kérdések és a következtetések típusai mentén rugalmasan alakítható, valamint kvantitatív és kvalitatív megközelítéssel egyaránt használható (Harwood – Garry 2003: 493).

Ráadásul a tartalomelemzés révén a szövegek elemzése által a szövegeken túlmutató jelenségekre vonatkozóan is tudunk érvényes következtetéseket megfogalmazni, ami hozzásegíthet minket olyan – például kérdőívekkel, vagy interjúkkal – nehezen megragadható jelenségek vizsgálatához, mint például a vállalatoknak a társadalmi szerepükről alkotott és kommunikált képe, a különböző felelősségvállalási területek megjelenése, ezek elrendeződése iparági, méretbeli, vagy akár a tulajdonforma szerinti különbségek mentén.

Ez viszont arra is ráirányítja a figyelmet, hogy a tartalomelemzés kontextus-érzékeny módszer, ezért az eredmények interpretálásakor mindig szem előtt kell tartani a vizsgált szövegek környezetét, a kontextust, amiből kiemeltük őket. A szövegek jelentése ugyanis mindig az adott kontextushoz, diskurzushoz

5 Több hazai kutató is foglalkozott már vállalati honlapok tartalomelemzésével a vállalati társadalmi felelősségvállalás területén. Itt említhetjük például Szegedi Krisztina munkáját, amiben hazai vállalatok online elérhető etikai kódexeit vizsgálta tartalomelemzéssel (Szegedi 2012), vagy Ransburg Beatrix és Vágási Mária kutatását, amely során a Figyelő TOP200 adatbázisa alapján a 2008. évi legnagyobb árbevételű vállalatok körében végeztek tartalomelemzést annak vizsgálatára, hogy milyen, a fenntarthatóság témakörébe illő témákkal foglalkoznak a vállalatok weboldalaikon és milyen formában (Ransburg – Vágási 2011). Pataki György és Szántó Richárd is a Figyelő Top200 vállalatok web-kommunikációját vizsgálta, elsősorban azt, hogy mely témákról és mely érintetteknek jelenik meg információ, majd ezt vetették össze azzal, hogy a különböző bírság-listákon mennyire gyakran és milyen összegekkel szerepelnek a cégek. Ezzel is ráirányítva a figyelmet a kommunikáció és imázs, valamint a 'valós' működés között esetlegesen fennálló különbségekre (Pataki – Szántó 2011).

és célokhoz kötött, nem értelmezhető és elemezhető azoktól függetlenül (Krippendorff 2004a: 25). Ez nem jelenti azt, hogy nem lehet belőlük általánosítani, csak világossá kell tenni a kontextust, amelyen belül ezeket az általánosításokat meg tesszük.

Ehhez azonban minden esetben szem előtt kell tartani mind a módszertani, mind pedig a szövegek forrásából fakadó sajátosságokat és jellegzetességeket. Éppen ezért az alábbiakban a tartalomelemzés elméleti és módszertani alapjainak tömör összefoglalása során is kiemelt fókusszal jelenítjük meg a megbízható kutatási eljárás felépítésének, valamint a web-tartalmak elemzésének kérdéseit. Ezt követően pedig a konkrét vállalati honlap-kutatáson mutatjuk be lépésről lépésre egy ilyen szövegelemző módszer működését, és azokat a fő döntéseket, amelyek a web-tartalomelemzés sajátosságaiból fakadóan felmerülnek.

A tartalomelemzés elméleti és módszertani alapjai

A tartalomelemzés kezdetei egészen az 1600-as évekig is visszanyúlnak, de a nyomtatott sajtó megjelenése és a hozzá kapcsolódó sajtókutatás adta meg neki azt a lendületet, ami nyomán igazán megalapozott paradigmává vált az 1940–50-es években. Azóta sokan, sokféleképpen használják, tipikusan az írott tömegmédia tartalmának elemzésére (Krippendorff 2004a: 3–17; Antal 1976: 23–33; Neuendorf 2002: 27–46). Az internet elterjedésével azonban ennek a médiumnak is sokat használt elemzési módszere lett.

Messzire nyúló gyökerei és használatának számos területe nyomán képtelenség bemutatni az összes elméleti és módszertani irányzatot, ezért az alábbiakban az írás az alapok felvázolására, majd az internet-alapú irányzat, nevesen a web-tartalomelemzés legfontosabb sajátosságaira koncentrálok. Azokat a jellegzetességeket és módszertani pontokat emeli ki, amelyek az alábbiakban bemutatásra kerülő konkrét vállalati honlap-elemzésnél is fontos szerepet játszottak, például döntési helyzetekben, vagy a kódolás kialakítása során.

Mi a tartalomelemzés?

A tartalomelemzés lényegét az egyik híres tartalomelemző, Klaus Krippendorff (Krippendorff 2004a, 2013) definíciója nagyon jól és röviden foglalja össze:

„A tartalomelemzés egy olyan kutatási technika, amely szövegekből (és egyéb, jelentéssel bíró alap-

anyagokból) megismételhető és érvényes következtetéseket von le azok használatának kontextusára vonatkozóan” (Krippendorff 2004a: 18).

A definícióból azonnal adódnak azok a legfőbb jellegzetességek, amelyek mentén a tartalomelemzés értelmezhető: komplex kutatási technika (a), szövegekkel dolgozik (b), a kontextusra vonatkozó következtetéseket von le (c), megbízható és érvényes módon (d).

A tartalomelemzés tehát egy (a) *komplex és komplett kutatási technika*, amely komoly elméleti és módszertani kidolgozottsággal, és ehhez kapcsolódó eljárás-renddel, valamint manapság már számítógépes apparátussal és adatelemző programokkal rendelkezik.

Másik sajátossága, hogy (b) *szövegekkel dolgozik*, azaz az elemzési egységek és adatok, amiket feldolgoz, különböző hosszúságú és típusú szövegek és szövegrészek (illetve a legújabb megközelítések szerint egyéb, jelentéshordozó anyagok, mint például videók, képek, ikonok, stb). Ez az a jellegzetesség, ami nyomán a tartalomelemzés önmagában a kvalitatív és kvantitatív módszerek határán áll, akkor is, amikor a konkrét kutatási eljárás, amivel az elemző dolgozik, a kvantitatív felépítést (dizájnt) követi. A szövegek ugyanis már önmagukban kvalitatív jelleggel bírnak, és még ha adatokká (értsd: számokká és kódokká) fordítja is őket a kódoló és statisztikai módszerekkel elemzi az adatokat, a kódolás folyamata akkor is kvalitatív alapanyagok értelmezésén és értékelésén alapul (Krippendorff 2004a: 16 és 87-89).⁶

Ugyanakkor a tartalomelemzés legtöbbször nem a szöveg belső (nyelvtani, stilisztikai, szemantikai, stb.) jegyeinek feltárására irányul önmagában, hanem ezek vizsgálata révén az azt körbevevő (c) *kontextus sajátosságaira, a szövegen túlmutató jelenségekre reflektál* (például a szöveg szerzőjére, a szöveg forrására, vagy éppen arra a társadalmi intézményre vonatkozóan igyekszik következtetéseket levonni, amelyekre a szöveg hivatkozik).

6 Jelen írás keretei között nem szeretnék belemélyedni a kvantitatív és a kvalitatív módszerek hasznossága és megfelelősége kapcsán kibontakozó vitába. Személyesen azon az állásponton vagyok, hogy mindkettő megközelítés jó és hasznos, és különböző kérdésekre és adatokra alkalmazható a legmegfelelőbbben (lásd például Silverman 2013), illetve hatékonyan lehet őket úgymond 'keverten' alkalmazni (lásd a 'mixed methods' irányzatot például Bryman 2006; Johnson et al. 2007; Morgan 2007; Nagy Hesse-Biber 2010; Wheeldon 2010; Creswell – Clark 2011).

Mіндеzen sajátosságok alapján nevezhetjük a tartalomelemzést akár a virtuális és a 'valós' világot összekötő módszertannak. A megközelítés elméleti lényege ugyanis, hogy a szövegeket önmagukon túlmutató jelenségként kezeli, olyan entitásokként, amelyek révén a beszélők/írók, a szövegek alkotói az őket körülvevő – tárgyi és társadalmi – világot létrehozzák és felépítik.

„...a szövegek nem egyszerűen leképezik, elbeszélnek, vagy megmutatják a létező világ jellemzőit, hanem a nyelv kompetens beszélői számára képesek olyan világokat létrehozni, amit láthatnak, amiben élhetnek. A szövegek, mint ilyen re-prezentációk elemzése – ami nem keverendő össze a képszerű reprezentációval – annak a konceptuális struktúrájának az elemzését jelenti, amelyet a szöveg az adott olvasóban megteremt (invokes), a világoknak, amelyeket el tud képzelni, sajátjává tud tenni és valósként íté meg. Az írott szöveg nem csak szavak gyűjteménye; sokkal inkább egy folyamatos diskurzus, narratívák hálózata, ami különböző módokon olvasható” (Krippendorff 2004a: 63 – kiemelés az eredetiben).

A tartalomelemzés során tehát a szövegek szisztematikus feldolgozása révén kapunk válaszokat a szövegen túlmutató jelenségekkel kapcsolatos kérdéseinkre. Ez azonban egy alapos és következetes módszertani kivitelezést igényel, hogy a szövegek textuális mezőjéből az azt körülvevő társadalmi kontextus-mezőre átvitt (d) *következtetéseink valóban megbízhatóak és érvényesek legyenek*.

A fő módszertani lépések

A tartalomelemzésnél a szövegek vizsgálata során alapvetően két nagy módszertani megközelítést lehet megkülönböztetni: a kvantitatív és a kvalitatív tartalomelemzést.⁷ Mivel az alábbiakban bemutatásra kerülő kutatás a kvantitatív felépítést követi, ezért ennek az eljárásnak a lépéseit foglaljuk össze röviden az alábbiakban. A kvantitatív tartalomelemzés alapvetően kódolásra épül, gyakoriságokban és százalékokban összefoglalt, összehasonlításokra és előzetesen megadott hipotézisek statisztikai tesztelésére használatos módszer.

Herring (2010) a tartalomelemzés kivitelezésekor a Krippendorff által lefektetett alapokra épít (Krippendorff 2004a), amiket McMillan (2000)

7 A kvantitatív és a kvalitatív tartalomelemzés különbségeiről ld. például Strijbos et al. 2006, a kvalitatív megközelítésekhez kiindulópont lehet Krippendorff 2004: 15-17.

nyomán kicsit módosítva használ.⁸ Ez alapján 5 lépést különböztet meg egymástól: (a) a kutatási kérdés és/vagy hipotézis megfogalmazását, (b) a mintaválasztást, (c) az elemzési egységek és a kódolási kategóriák definiálását, (d) a kódolók képzését követő kódolást a megbízhatóság ellenőrzésével, valamint (e) a kódolás eredményeképpen előállt adatok elemzését, interpretálását (Herring 2010: 3). Ezeket mutatja be a cikk az alábbiakban nagyon röviden, hogy megteremtse a web-tartalomelemzés sajátosságainak és a kutatási eljárás megértéséhez szükséges alapokat.

A kvantitatív tartalomelemzés kiindulópontja a (a) *kutatási kérdések*, illetve legtöbb esetben a statisztikából ismert formában megadott *hipotézisek megfogalmazása*.⁹ Ezek adják a kutatás alapját: a minta- és az elemzési egységek kiválasztása, a kódolási rendszer felépítése és az eredmények értelmezése mind-mind ezeken az előzetesen megadott hipotéziseken alapulnak.

A (b) *mintavétel* során törekedni kell arra, hogy a minta összhangban legyen az eredeti alapsokasággal, lehetőleg reprezentatív legyen a teljes szövegre, kommunikációra. Több különböző mintavételi módszert is alkalmazhatunk,¹⁰ ezek közül a statisztikailag leginkább megalapozott mintaválasztási eljárás a véletlen valószínűségi (randomizálással végzett) mintavétel (fajtiról lásd Neuendorf 2002: 83-87). A tartalomelemzésnél azonban nem tudunk minden esetben a randomizálás mintavételi módszerével élni, hiszen sok esetben korlátozott a hozzáférésünk a teljes alapsokasághoz (gondoljunk például az internetes honlapok összességére). Az ebből adódó nehézségek kiküszöbölése végett mindig

8 Krippendorff némileg máshogy határozza meg a tartalomelemzés fő lépéseit. Ő 6 szakaszt különböztet meg, amelyeket igyekezett mind a kvantitatív, mind a kvalitatív módszerhez alkalmazható módon megfogalmazni (Krippendorff 2004a: 83). Kimberly Neuendorf pedig egy 9 lépésből álló folyamatban ábrázolja a tartalomelemzést (Neuendorf 2002: 50-51).

9 Természetesen a kvalitatív módszertani megközelítésnél is van előzetes kutatási kérdés, de ezek a kutatási kérdések tipikusan valamilyen jelenség (általánosabb) megragadására irányulnak, nem pedig előzetesen kiemelt változók, tényezők közötti összefüggések statisztikailag mérhető és kontrollálható vizsgálatára. Ráadásul a kvalitatív tartalomelemzés felépítésének sajátossága, hogy a szövegek vizsgálata során bontakoznak ki azok a jellemzők és jellegzetességek, amelyeket a kutató interpretál, nem pedig előre megadott kategóriákat és összefüggéseket keres az elemző a szövegben (Strijbos et al. 2006).

10 A tartalomelemzés különböző mintavételi eljárásainak bemutatására lásd Krippendorff 2004a: 6. fejezet, vagy Neuendorf 2002: 83-88.

törekedni kell a következetességre (erre példák lásd Neuendorf 2002: 87-88).

A kódolás megkezdése előtt meg kell határozni, hogy a mintában szereplő szövegek milyen egységeit osztályozzuk, azaz mik (c) *az elemzési (illetve a megfigyelési) egységek*, valamint, hogy milyen kategóriákon keresztül vizsgáljuk a kutatási problémát – ez a kódolási rendszer.

Az *elemzési (illetve a megfigyelési) egységek*¹¹ meghatározása során azt adjuk meg, hogy milyen természetű és terjedelmű egységek kerülnek kódolásra az egyes kategóriákban. Ez lehet egy magányos szó, lehet egy mondat vagy egy szimbólum, de tipikusan kedvelt az általunk is használt tematikus egység is, ami állhat több mondatból is, de lehet egy félmondat is.

A kódolási rendszer kategóriáinak kialakítása során fontos, hogy azok kapcsolódjanak a kutatási kérdésekhez, valamint statisztikai használat esetén fontos, hogy egymást kölcsönösen kizáróak legyenek (Weber 1990: 23). A jól megválasztott minta és a jól kialakított kódolási rendszer jelentősen megkönnyíti a kódolók munkáját, ami nagymértékben javítja a megbízhatóságot.¹²

Az elemzési egységek és a kódolási rendszer meghatározását követi (d) *a kódolás, amit megelőz a kódolók képzése*, amennyiben több kódoló dolgozik egy kutatáson, és *a megbízhatóság ellenőrzése*. Erre azért van szükség, hogy az adatok megbízhatóak legyenek (erről részletesebben lásd alább).

Amennyiben a kódolók megfelelő szintű megbízhatósággal¹³ tudják már az adatokat kezelni, akkor zajlik a szövegek feldolgozása, azaz maga a

11 Az elemzési és a megfigyelési egység sok esetben egybe esik, de ez nincs minden esetben így. Például az alábbi kutatásban a vállalatok jelentik az elemzési egységeket, míg a megfigyelési egységeket a vállalati honlapok (egyes részei) adják. A hagyományos szövegelemzésnél ezek tipikusan nem válnak szét, az elemzési egységként megadott szövegek maguk a megfigyelési egységek is, például amikor a kutatás célja különböző könyvek, vagy újságcikkek vizsgálata.

12 Schutz (1958) javaslata, hogy „a kategorizálást úgy szerkesszük meg, hogy a kódolónak egy sor dichotóm (tehát mindig két lehetőség közüli választást igénylő) döntést kelljen hoznia” (Antal 1976: 91). Schutz úgy találta, hogy ez több mint 90%-os kódolók közti egyezést eredményez. Ugyanakkor a túl egyszerű kódolási szisztéma hátránya, hogy ronthatja az érvényességet, azaz azt, hogy az adatok vajon valóban a kutatási kérdésre válaszolnak-e.

13 Nincs egyetlen 'arany szabály' a kellő megbízhatóságra, Strijbos szerint a szakma az ugyanazon szöveg kódolásakor elért minimum 80%-os egyezőséget tekintti kellően megbízhatónak (Strijbos et al 2006: 11).

kódolás. A kódolás során a kódolók a mintába került szövegekben megvizsgálják a megadott elemzési egységeket, amelyekhez kódokat rendelnek, és a továbbiakban ezek a kódok képezik – a kvantitatív módszer során – a statisztikai elemzés adatait.

Az elemzés megkezdése előtt azonban minden esetben szükség van a kódolás megbízhatóságának ellenőrzésére. Egy kutatás megbízhatósága arra vonatkozik, hogy a vizsgálat megismétlése milyen mértékben hozná ugyanazt az eredményt, mint az eredeti kutatás. Ennek ellenőrzésére több különböző módszer is rendelkezésre áll (például minta kettévágása, kódolók közötti eltérés vizsgálata különböző mérőszámokkal, stb.). Az egyik leggyakoribb annak a vizsgálata, hogy a különböző kódolók között mekkora az összhang a kódolási eljárásaik során. Ezt egyfelől lehet előzetesen mérni egy pilot-elemzés során. Másfelől a kódolás végén is illik megmérni az adatok megbízhatóságát. Itt lehet alkalmazni különböző szigorú matematikai módszerekkel kiszámolt mutatókat (pl. Krippendorff-féle alfa, Scott-féle pi, Cohen-féle kappa, Perreault-Leigh lambda, stb. – Krippendorff 2004b; Milne – Adler 1999; Harwood – Garry 2003), illetve a senior kutató is végezheti az ellenőrzést (mint például az alábbiakban bemutatásra kerülő kutatásnál).

A kódolt és az ellenőrzés során 'megtisztított' adatokból álló adathalmaz adja az (e) elemzés és értelmezés alapját. A kvantitatív tartalomelemzés a kódolás során származó adatokat statisztikai módszerekkel vizsgálja: tipikusan gyakoriságokat, korrelációkat és egyéb, a kategóriák, változók között fennálló összefüggéseket keresve és ellenőrizve – az első lépésben megfogalmazott hipotéziseknek megfelelően. Ebben a fázisban a megbízhatóságot a releváns statisztikai módszerek megfelelő alkalmazása, és az eredmények ezekkel összhangban álló interpretálása biztosítja.

A tartalomelemzés nem deduktív és nem is induktív következtetés-típusokkal dolgozik, hanem az úgynevezett abduktív típusal, ami azt jelenti, hogy egy területen tapasztaltak alapján teszünk következtetéseket egy másik területre (itt a szövegről a kontextusra).¹⁴

A szövegben tapasztaltak alapján a kontextusra vonatkozó, a kutatási kérdések megválaszolására szolgáló következtetések érvényességét a megbízható és következetes elemzési konstrukció és kutatási módszer biztosítja. A kutatás érvényessége arra vonatkozik, hogy a kutatás és a mérés során valóban azt mértük, azt vizsgáltuk-e, amire a kutatási kérdés vagy a hipotézis vonatkozott, valamint, hogy a kódolási kategó-

riák azokat a változókat, jelenségeket ragadják-e meg, amelyeket mérni szeretnénk (Neuendorf 2002: 112). Az érvényesség például úgy ellenőrizhető, hogy a tartalomelemzésből származó eredményeket egyéb, független kutatási eredményekkel vetjük össze.

Az eddigiekben láthattuk tehát, hogy mik azok a fő módszertani alapok, lépések és legfontosabb sajátosságok, amelyek a tartalomelemzést jellemzik. Mindezek azonban egy sajátos színezetet kapnak, és számos további szemponttal egészülnek ki, amikor a kutatás tárgya a világhálón fellelhető tartalmak vizsgálata. A következő fejezet erre reflektál röviden.

A web-tartalomelemzés sajátosságai

Az internet új lehetőségeket és új nehézségeket hozott a tartalomelemzés számára. A mérete, a kaotikus struktúrája és a különböző típusú alapanyagok (szöveges, vizuális és audio) keveredése komoly kihívások elé állítja a tartalomelemzőket. A különböző média-típusok keveredésén túl új jelenség a szövegelemzésben a weben fellelhető szövegeket jellemző nem lineáris szerkezet a hivatkozási rendszerek és hiperlinkek révén, valamint az interaktivitás nagyon magas szintje (Weare – Lin 2000: 274-275).

Ezek a nehézségek kétféle kiterjesztést hoznak a világháló tartalmainak elemzésében a hagyományos tartalomelemzéshez képest (Herring 2010: 2-3): egyfelől a web-tartalomelemzést úgy is lehet értelmezni, mint a tradicionális technikák alkalmazását a web-en lelhető újfajta tartalomra, másfelől azonban a web-tartalomelemzés jelentheti a világháló tartalmának elemzését nem csak tradicionális tartalomelemző módszerekkel. Az előbbi esetében a módszerek a hagyományos szövegelemzés irányutatóit követik, alkalmazkodva az internetes szövegek sajátosságaihoz, míg az utóbbi esetében olyan új technikák kerülnek be a tartalomelemzésbe, amelyek az internetes tartalom és kontextus értelmezésében túl lépnek a hagyományos szövegelemzési kereteken, kihasználva az internet technikai lehetőségei nyomán a szövegekben bekövetkező változásokat (például chatelés, fórumok, linkek sajátosságai).¹⁵

A web-tartalomelemzés minden sajátosságának, különböző irányainak részletekbe menő bemutatá-

15 Ilyen módszerek például a számítógépes diskurzus-elemzés, amit tipikusan e-mailek, chat-szobák, fórumok szövegeinek elemzésére használnak, mert módszertana erősen táplálkozik a beszélgetések diskurzuselemzési módszeréből és az intertextualitás diskurzuselemzési fogalmából. Ide tartozik többek között még a társadalmi hálózat-elemzés is, ami jól használható a hiperlinkek kapcsolati rendszerének feltárására (Herring 2010: 5-6).

14 Az abduktív következtetés-típusról magyarul részletesebben lásd például Gál 2012.

sa¹⁶ túlmutat jelen írás keretein, ezért itt azt a két jellegzetességet emeljük ki, amelyek az alább bemutatandó kutatás szempontjából is különösen relevánsak voltak: (a) az idő kérdéséből fakadó és (b) az intertextualitás nyomán adódó jelenségeket.

A weben található tartalmak tekintetében nagyon sajátos probléma (a) az idő kérdése, amit Schneider és Foot úgy fogalmaztak meg, hogy „a kihívás a Web természetéből fakad, ami egy egyedülálló keveréke a múlandóságnak és az állandóságnak” (Schneider – Foot 2004: 2). Egyfelől nagyon sok régi, korábbi információ található a honlapokon, sok esetben dátum nélkül. Másfelől azonban például egy vállalati honlap átalakítása azt is jelenti, hogy a korábbi struktúra és tartalmak részben, vagy teljes egészében eltűnnek, felülírásra kerülnek az új dizájn és arculat jegyében. Ez a kutatásokat két szempontból is korlátozza, hiszen egyrészt meg kell adni és indokolni, hogy az elemzési egységek kiválasztásánál – ahol ismert a dátum – milyen időszakot emelünk be a kutatásba, másfelől szem előtt kell tartani, hogy a kutatási eredmények egy adott időpontban fellelhető tartalmakra vonatkoznak, amelyek akár már másnap eltűnhetnek, vagy átalakulhatnak.¹⁷

Egy további kihívást jelentő jelenség a web tartalmak elemzésénél (b) az intertextualitás. A hiperlinkek és hivatkozások, felnyíló aloldalak, ablakok és ábrák egy olyan új szöveg-struktúrát teremtenek, ami az internet sajátja, a nyomtatott médiában nem található meg. Ugyanakkor éppen ez az összekötöttség jelentősen megnehezíti a tartalom-elemző munkáját, hiszen a minta és az elemzési egységek kijelölésekor valahol meg kell húznia a határokat, ameddig egy adott szöveg-halmazt beemel, azaz a web-tartalmak esetében, ameddig a linkeket és aloldalakat követi. Itt több szempont is szerepet játszhat, amelyekből az alábbiakban az általunk legfontosabbnak tartott négy határmegvonási szempontot mutatjuk be.¹⁸

16 Ezekhez kiindulópontul használható: Herring 2010; Weare – Lin 2000; Haas – Grams 2000.

17 Ezért nagyon fontos az archiválás az elemzés folyamán, hogy a kutató mindig visszakérhesse az adott honlap-részletet abban a formájában, ami alapján a kódolás, elemzés zajlott.

18 Az intertextualitás egy másik hatása, hogy az egyes szövegek mindig más szövegek mezőjében, más szövegekre hivatkozva nyernek értelmet, így az adott szövegek értelmezésekor ezeket a környező szövegeket (általánosabban diskurzusokat) is figyelembe kell venni. Ez azonban nagyon messzire nyúló téma, ami elvisz a szövegelemzéstől a diskurzus-elemzés felé, így jelen írásban nem térünk ki rá. Érdeklődőknek lásd például Géring 2008a, 2008b – különösen 436. o. 2. ábra)

Az egyik szempont az olvasói, befogadói oldal figyelembevétele, ami kapcsán elmondható, hogy az olvasók nem követik végtelen kattintáson keresztül az oldalakat. Ez alapján tehát a határmegvonás alapja lehet a szintek száma, ameddig a kutató az oldalakat figyelembe veszi (például 6 kattintásig követi az oldalakat, amit annál több kattintással lehet csak elérni, azt nem emeli be az elemzési egységek közé).

Egy másik szempont lehet annak kijelölése, hogy mit tekint az elemző az adott honlaphoz tartozónak. Itt a határmegvonás alapulhat a honlapok típusainak elválasztásán (lásd például Haas – Grams (2000) tipológiáját), ami alapján például az eligazodást segítő oldalakat (például oldaltérkép, indexek), vagy a különböző eszközöket tartalmazó oldalakat (például vélemény-nyilvánító űrlap) nem emeli be a vizsgálatba a kutató.

Harmadik szempont lehet a megértés figyelembe vétele, konkrétan a vizsgálatba bevont honlapok nyelvének megadása, azaz ha például egy magyar oldalról egy külföldre visz egy link, akkor a külföldi oldal már nem képezi alapját az elemzési egységeknek.

Végül még egy fontos szempont: a korlátozás alapja lehet tartalmi jellegű is, mikor például vállalati honlapok esetében az anyagcég (akár azonos nyelvű) honlapját már nem veszi figyelembe a kutató, vagy egy vállalati alapítvány vagy program különálló honlapját már nem tekinti a vállalati honlap részének.

Ilyen és ehhez hasonló kérdésekkel szembesül a tartalom-elemző, amikor a világhálót választja kutatása forrásául. Az alábbiakban egy konkrét kutatás példáján keresztül mutatjuk be, hogy milyen lépéseken és döntéseken keresztül jut el a kutató az elemzendő adatokig, és milyen szempontokat kell szem előtt tartani az így kialakult eredmények interpretálásakor.

Vállalati honlapok vizsgálata – web-tartalom-elemzés lépésről lépésre

Az alábbiakban bemutatásra kerülő kutatás középpontjában a vállalatok társadalmi felelősségvállalással kapcsolatos kommunikációjának vizsgálata áll. A kutatás során a vizsgálati mezőt a vállalati honlapokon található kommunikációban határoztuk meg, mert ez mindenki számára korlátozás nélkül és könnyen elérhető információ-forrás (feltételezve az internetes hozzáférést), amit a vállalatok készítenek saját magukról, azaz a saját imázsukat,

tevékenységüket és társadalmi szerepüket jelenítik meg rajta.

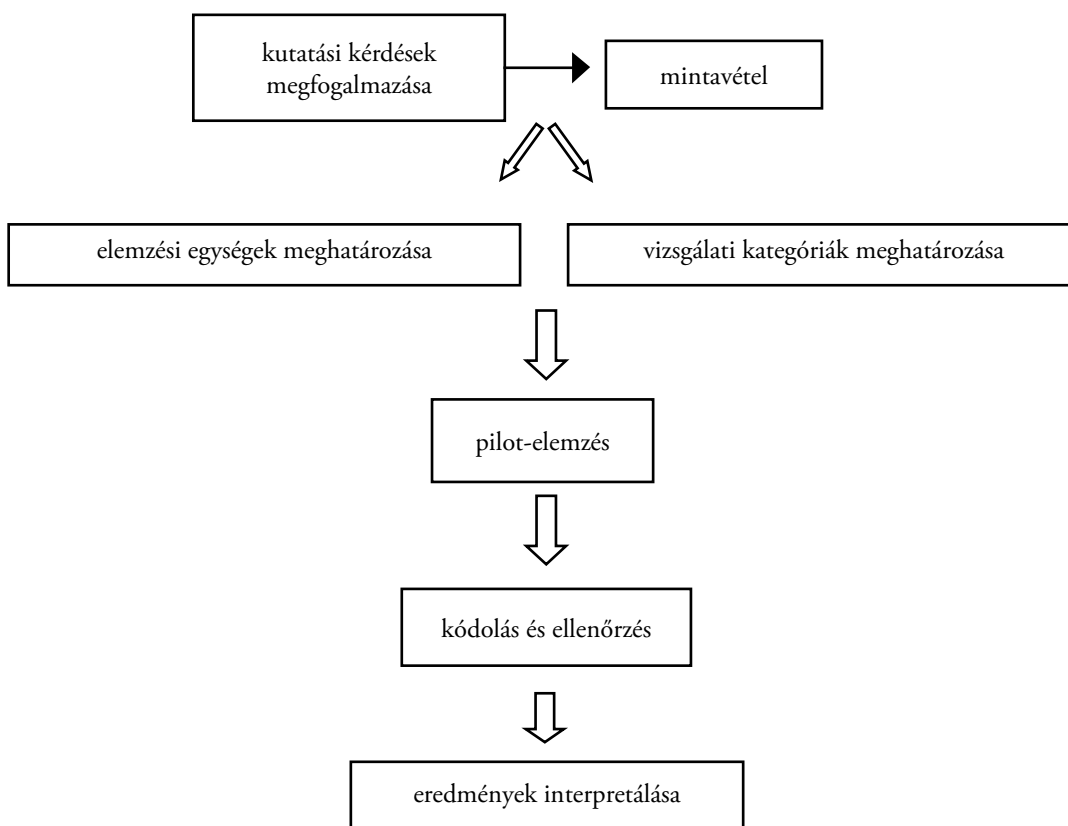
A kutatáshoz a tartalomelemzés módszertanát használtuk a vállalati honlapokon fellelhető szövegek vizsgálatánál. A módszertant a fentiek alapján a hagyományos web-tartalomelemzés területéhez lehet sorolni (lásd Herring 2009; Weare – Lin 2000), mivel az internet jelen esetben 'csak' a közvetítő médium szerepét tölti be, nem önmagában a tartalomgeneráló környezetet adja. Az internet adta sajátosságok az elemzési egységek meghatározásakor játszottak jelentősebb szerepet, nem pedig újfajta módszerek alkalmazása révén kerültek előtérbe.

Típusát tekintve a kvantitatív módszertani megközelítést követte a kutatás, azon belül pedig nem szavak, szintaktikai egységek vagy éppen szövegjellemzők, hanem általánosabb témák, programok és kezdeményezések megjelenését vizsgálta. Ez a web-kutatás tehát a szövegek (vállalati honlapok) téma-struktúrájának feltárására irányult, nem terjedt ki az imázs-elemzésre, a link-elemzésre, a szövegjellemzők, vagy a szövegek közötti hivatkozási rendszerek elemzésére (lásd Herring 2010: 12).

A kutatás bemutatásakor a kvantitatív kutatási felépítés lépéseit igyekszünk követni az elméleti részben bemutatottaknak megfelelően, azokat a web-tartalomelemzés kérdéseire és az adott kutatás sajátosságai mentén specifikálva. A kutatás menetét az 1. ábra mutatja.

A fő kutatási kérdések

Az itt bemutatott kutatás során a kiindulópont nem hipotézisek, hanem kutatási kérdések formájában került megfogalmazásra. Két fő kutatási terület volt az elemzésben, amelyeket további alkérdésekre bontottunk. Az egyik terület a vállalati honlapokon fellelhető társadalmi felelősségvállalási kommunikáció tartalmának vizsgálata. A másik kutatási terület pedig arra vonatkozott, hogy megfigyelhető-e szignifikáns eltérések a különböző vállalati jellemzők mentén ezekben a tartalmakban. Ilyen értelemben tehát megkülönböztethető a tartalomra vonatkozó kutatási kérdések, amelyek 'csak' a szövegeket vizsgálták, valamint a tartalom és a szövegek kontextusa közötti kapcsolatok feltárását – nevesen különböző vállalati jellemzők hatásának vizsgálatát – célzó ku-

1. ábra A vállalati honlapok kutatásának folyamata

tatási kérdések (1. táblázat). Ezek a kontextus-jellemzők a KSH-tól kapott adatokon alapultak, azaz a kutató megítélésétől független adatok a vállalatok létszámára, árbevételére, tulajdoni viszonyaira és iparágára vonatkozóan.

Az egyes vállalatokra vonatkozó kontextus-jellemzők tehát a KSH adatbázisból származtak, míg a tartalmi jellemzők a honlapok tartalomelemzéséből származó adatok alapján kerültek meghatározásra. Az így kialakított adatbázis elemzésére és a közöttük lévő összefüggések vizsgálatára az SPSS statisztikai programot használtuk.

A minta

Bár ez a kutatás web-tartalomelemzés, a minta-képzés alapját mégsem a weben fellelhető tartalmakból véletlenszerűen vett mintavétel szolgáltatja, hanem az alapsokaságot a világhálón kívüli jellemzők határozzák meg. Nevesen a vizsgálat alapjául szolgáló mintához az alapsokaságot a KSH nyilvántartásából származó, a 2011-ben működő, 150 és annál több főt foglalkoztató társas vállalkozások köre szolgáltatta. Ez az alapsokaság 1514 darab 2010-ben és 2011-ben is működő, 2011-ben leg-

alább 150 főt foglalkoztató társas vállalkozásból áll. Ebből az alapsokaságból a tulajdonforma (3 kategória), az árbevétel (4 kategória), a létszám (4 kategória) és az iparág (a TEAOR 6 kategóriába csoportosítva) mentén rétegzett mintavétellel készült a megközelítőleg 10%-os vállalati minta. A változók mentén kialakuló 'rétegeken' belül randomizálással kerültek be a vállalatok a mintába.¹⁹ Az így kialakított minta 171 vállalatot tartalmazott. Ez adja tehát a minta forrását.

A kutatás során először a mintában szereplő vállalatok honlapját kerestük meg. A mintában szereplő vállalatok 85 százalékának, 146 vállalatnak volt működő honlapja 2013 júniusában, ezek a vállalatok adják az elemzési egységeket, azaz a vizsgált vállalatok körét. Hozzájuk kapcsolódóan került kijelölésre a vizsgálatba bekerült dokumentumok, jelen esetben honlapok köre, amit a vállalati honlapokon belüli releváns, vizsgálatba bevont részek

19 A rétegek képzése során két ponton 'hiányos' a minta: mivel az alapsokaságban nincs a 250 főnél többet foglalkoztató mezőgazdasági vállalatoknál részben, vagy egészben külföldi tulajdonú vállalat, valamint nincsen pénzügyi állami tulajdonú és 250 főnél kisebb vállalat, így a mintában sem találhatók ilyen jellemzőjű vállalatok.

1. táblázat
A fő kutatási kérdések

Típus	Kutatási kérdések
Tartalomra vonatkozó kérdések	A vállalati társadalmi felelősségvállalás különböző témái milyen gyakorisággal jelennek meg a hazai közép- és nagyvállalatok honlapjain?
	Milyen vállalati programokról és munka-magánélet egyensúlyát célzó kezdeményezésekről számolnak be a közép- és nagyvállalatok?
	Milyen gyakorisággal jelennek meg a vállalatok különböző érintetti csoportjai a vállalati honlap-kommunikációban?
	Milyen vállalati tagságokról, illetve munkavállalói érdekvédelmi szervezetekről számolnak be a közép- és nagyvállalatok a honlapjaikon?
	Milyen visszacsatolási csatornákat biztosítanak a közép- és nagyvállalatok honlapjaikon az érintettjeiknek?
	Kimutatható-e szignifikáns eltérés a vállalati CSR kommunikációban a honlapon CSR jelentést feltüntető, és azzal nem rendelkező vállalatok között?
A tartalom és a kontextus összefüggéseire vonatkozó kérdések	Kimutathatók-e szignifikáns különbségek a vállalati témák és kezdeményezések honlap-kommunikációjában a különböző iparági, létszámbeli, árbevételi vagy tulajdoni kategóriák mentén?
	Kimutathatók-e szignifikáns különbségek az érintetti csoportok megjelenítésében a különböző iparági, létszámbeli, árbevételi vagy tulajdoni kategóriák mentén?
	Kimutathatók-e szignifikáns különbségek a vállalati tagságok és a munkavállalói érdekvédelmi szervezetek megjelenítésében a különböző iparági, létszámbeli, árbevételi vagy tulajdoni kategóriák mentén?

kijelölése, azaz a megfigyelésbe bevont egységek megadása követett.

Az elemzési és a megfigyelési egység

Jelen kutatásban az elemzési egységek a vizsgálatba bevont vállalatok, azaz a kutatás következtetései a vállalatokra vonatkoznak, valamint a mintavételnél és a szövegeken túli jellemzők megragadásánál is a különböző vállalati jellemzőkre (pl. méret, tulajdon, iparág) támaszkodtunk.

A megfigyelési egységek minden vállalat esetében a vállalati honlapok voltak, azaz jelen esetben a vállalati honlapok vizsgálata révén vontunk le következtetéseket a hazai közép- és nagyvállalatok viselkedésére, sajátosságaira vonatkozóan. A vállalati honlapok azonban túlzottan sokrétűek és szerteágazó tartalommal bírtak.

Tekintve az intertextualitás és az időnek a virtuális térben megjelenő, az elméleti részben bemutatott sajátosságait, különböző korlátozásokat vezettünk be a kutatás során annak érdekében, hogy egységes, kezelhető és értelmezhető korlátokat adjunk a fellelhető tartalmaknak. Éppen ezért a különböző tartalmak esetében *(a) időbeli határokat* vezettünk be, valamint az intertextualitás kapcsán a linkek követésénél a korlátozás alapján nem a szintek száma szerint korlátoztuk, hanem *(b) tartalmi alapon*, valamint hoztunk szabályt a *(c) nyelvi korlátok* tekintetében is. Ezen felül pedig a *(d) szövegek típusát* tekintve is meghatároztuk az elemzési egységek körét.

A honlapok alapszövegeit minden esetben figyelembe vettük (köszöntő, aloldalakon található szövegek, stb.). A dátummal bíró szövegek körében szabtuk *(a) időbeli határokat*. Itt a különböző típusú szövegek között más-más időbeli korlátot állapítottunk meg, ugyanis míg például a sajtóhírek gyorsabban váltakoznak, egy-egy vállalatnál akár egy éven belül is több tucat születhet belőlük, addig például az éves jelentések, a kapott díjak tipikusan éves rotációban jelennek meg. A vállalati jelentések esetében pedig azt a további jellegzetességet is figyelembe kell venni, hogy egy adott évről szóló éves, vagy fenntarthatósági jelentést sok esetben a következő év nyarán tesznek fel a honlapjukra a vállalatok. Mindezek alapján úgy szabtuk meg a feltételeket, hogy a megfigyelési egységek közé a jelentésekből, a kapott díjakból a 2011-nél régebbieket, a vállalati újságoknál a 2012-nél, sajtóhíreknél pedig a 2013-nál régebbieket nem emeltük be.

Az intertextualitásból fakadó problémát úgy kezeltük, hogy *(b) tartalmi korlátokat* határoztunk

meg. Egyfelől a weboldalról kifelé mutató linkeken (például anyacég) található tartalmakat nem tekintettük már megfigyelési egységnek, de az adott vállalat saját önálló aloldalain találhatóakat igen (például karrier-oldal, felelősségvállalás oldal). Ez több esetben nehezen eldönthető kérdés volt, ilyenkor az adott honlapról külön egyeztetünk a kóddalóval. (Tipikusan ilyen határesetek a vállalatok által létrehozott alapítványok önálló honlapjai, amelyeket végül nem vettünk be a megfigyelési egységek közé, mivel azok egy másik szervezet [például egy alapítvány] tevékenységét és értékeit mutatják be, nem általában a vizsgált vállalatokét.)

Másfelől külön nehézség volt a vállalati csoportra vonatkozó honlapok esetén az adott vállalatra vonatkozó tartalmak kiválogatása. Itt úgy jártunk el, hogy igyekeztünk csak az adott cégre vonatkozó információkat beemelni a megfigyelési egységek közé, kivéve az olyan általános jellegű területeket, mint küldetés, értékek, vállalati kultúra, vagy összvállalati programok, ahol a csoport egészére vonatkozó információk is bekerültek az elemzésbe. Ilyen például, mikor egy vállalatcsoport honlapján egy adott vállalatnak vannak önálló aloldalai, de a vállalatcsoport főoldalán bemutatásra kerülnek olyan vállalati társadalmi rendezvények, programok, amelyekre a leírás szerint a vállalatcsoport minden tagja, dolgozója részt ve(hete)tt. Ez esetben ez az adott vállalat társadalmi kapcsolatai között megjelent, azaz kódolásra került, még ha az adott vállalat aloldalain nem is jelent meg.

Mindezekon felül jelen vizsgálat során *(c) a nyelvi korlátok* tekintetében azt a szabályt hoztuk, hogy a megfigyelési egység részét képezték a nem magyar nyelvű tartalmak is, de csak abban az esetben, ha azok kimondottan és meghatározhatóan az adott vállalatra vonatkoztak. Ez egy nehéz döntés volt, ahol több szempontot is mérlegelni kellett: egyfelől a honlapok érintetti szempontú vizsgálata mellett szól, hogy csak az adott érintettek legnagyobb része számára érthető tartalmak kerüljenek be a vizsgálatba, ami itt kizárólag a magyar nyelvű szövegeket jelentette volna. Másfelől azonban ez a kutatás a vállalatok által kommunikált társadalmi szerepet vizsgálta, azaz nem a hazai olvasók megértése, hanem a hazai vállalatok szándéka volt a vizsgálat fókusza, így a nem magyar nyelvű (tipikusan angol) tartalmaknak is helye volt a megfigyelési egységek között.

Ebben a kutatásban a honlapok elemzése során a vizsgálatba bevont szövegtípusok körét úgy határoztuk meg, hogy nemcsak a honlap-szövegeket,

hanem a letölthető anyagokat is figyelembe vettük. Sőt az első kutatási kérdéshez kapcsolódóan (a fennmerülő témák vizsgálatánál) külön kezeltük a fenn tarthatósági vagy társadalmi felelősségvállalási jelentésben megjelent témákat, ami a CSR-jelentések kommunikációra gyakorolt hatásáról szolgáltatott további információkat az elemzés során (erről lásd alább).

Míndezek a szempontok adták a keretet az elemzési és a megfigyelési egységek kijelöléséhez, amit a vizsgálandó területek és kategóriák megadása, azaz a kódolási rendszer kialakítása követett.

Vizsgálandó területek és kategóriák

A vizsgálandó területek és kategóriák kialakításánál több forrásra is támaszkodtunk. Egyfelől figyelembe vettük azokat a nemzetközi és hazai ajánlásokat, standardokat, amelyek a vállalatok felelős működésére vonatkozóan fogalmazznak meg elvárásokat (GRI, ISO26000, GSZT 2007, 2010).

Másfelől átnéztük, hogy a hasonló külföldi kutatások mit vizsgáltak, és milyen módszertani megfontolásokkal éltek (például Branco – Rodrigues 2006; Capriotti – Moreno 2007; Chaudhri – Wang 2007; Liang 2013; Maignan – Ralston 2002; Moreno – Capriotti 2009; Wanderley et al 2002). Míndezeket pedig a hazai kutatásokat bemutató elemzések feldolgozásával egészítettük ki (Szegedi 2012; Ransburg – Vágási 2011; Pataki – Szántó 2011).

Az így kialakított vizsgálati szempontrendszer 5 fókusz köré rendeződik:

1. a vállalati felelősségvállalás különböző témáinak, területeinek megjelenése
2. a különböző vállalati programok megjelenése
3. a munka-magánélet egyensúlyát célzó programok kommunikációjának vizsgálata
4. a vállalati honlapokon megemlített érintetti csoportok feltárása
5. egyéb kisebb területek (munkaadói tagságok, munkavállalói érdekképviselet), valamint a kétoldalú kommunikációhoz (például email, fórum, facebook, stb.), és az információ helyéhez (címlap vagy aloldal, téma-specifikus aloldal megléte, stb.) kapcsolódó kérdések vizsgálata.

Az ezek alapján felépített kategorizációs séma egy 58 kérdésből álló kérdéslista volt, ahol minden kérdés eldöntendő formában került megfogalmazásra: megjelenik-e az adott téma/program/kezdemenyezés stb. a vállalat honlapján, vagy sem. Ennyiben támaszkodtunk Schutz (1958) korábban említett felvetésére, hogy a dichotóm kérdés-forma

növeli az adatok megbízhatóságát, ami több kódoló munkájának összehangolása esetén különösen fontos szempont.

Egy-egy elemzési egység az öt alterület közül többhöz is tartozhatott, ugyanakkor az adott területen belüli kérdéseknél tipikusan csak egyhez. Ilyen átfedő tartalomra példa az ISO 14001 típusú minőségbiztosítási rendszer megjelenítése egy adott honlapon, ami egyfelől a CSR témák között a külső hitelesítésnél jelentett pontot, másfelől a vállalati kezdeményezések esetében a minőségbiztosításnál. Egy másik ilyen példa az adományozásról való beszámolás, ami pontot jelent a CSR-témák között a társadalmi kapcsolatok, programok dimenzióban, másfelől a vállalati kezdeményezéseknél az adományozásnál, valamint az érintettek vizsgálatánál a társadalmi környezetnél.

Az így felépített kódolási rendszert a kutatás során egy pilot-elemzéssel teszteltük, ami lehetőséget adott a kétértelműségek, a pontatlan megfogalmazások, nem egyértelmű kategóriák tisztázására, valamint a kódolók közötti összhang növelésére.

Pilot-elemzés

A vállalati honlapok összegyűjtését és az elemzési egységek kijelölését követően az értékelők (3 junior és 1 szenior kutató) egy kiválasztott pilot-vállalat honlapjának értékelése kapcsán finomították az értékelendő területeket és ezek tartalmát. A pilot-elemzés során a kódolók bejelölték a nem egyértelmű kategóriákat (tipikusan ilyen volt a foglalkoztatás témája, ahol több esetben nehéz annak az eldöntése, hogy bizonyos munkavállalóhoz kapcsolódó információ kimeríti-e a foglalkoztatás témáját, vagy 'csak' a munkavállaló érintetti csoport említésének tekintendő).²⁰ Hasonlóképpen jelezték a kódolók, hogy mikor ütköztek problémába az elemzésbe bevonandó szövegek kijelölése során (mely oldalakat, információkat vegyék figyelembe, és mi az, amit nem – például figyelembe kell-e venni egy társadalmi kezdeményezésről szóló videót). Mivel ehhez a közös elemzéshez egy közepes nehézségi szintű (elég sok tartalommal bíró és összetett szerkezetű) vállalati honlap szolgált alapul, sok

20 A két vizsgált terület közötti eltérés érzékeltetésére néhány példa: a következő kijelentések a munkavállalók, mint érintettek kérdésnél 1 (azaz említésre kerül), de a foglalkoztatás témájának megjelenése kérdésnél 0 pontot értek: „az XY vállalat 1500 főt foglalkoztat”; „A tervező és előkészítő csapatunk megbízható és rugalmas partnerként, piacorientált gondolkodással segíti elő....”; „Büszkék vagyunk dolgozóinkra”.

kérdés felmerült, amelyek megválaszolása a későbbi elemzések eredményeinek összhangját nagyban segítette.

A pilot-elemzés egyeztetésekor a kódolási tapasztalatok megosztásával a kódolók egymás munkáját is segítették, mikor olyan praktikákat és eljárásokat osztottak meg egymás között, amivel meggyorsították vagy éppen ellenőrizni tudták a munkájukat (például az oldaltérképen annak ellenőrzése, hogy a kódoló minden aloldalt megnézett-e).

A pilot-elemzés után következett az összes mintába került vállalati honlap kódolása.

A kódolás és ellenőrzés

A kódolás 2013. júniusában zajlott. Bár a pilot-elemzés sok szempontot és kérdést felszínre hozott, természetesen akadtak további egyeztetendő kérdések is. Ezek a legtöbb esetben partikuláris, azaz csak az adott honlapra vonatkozó jelenségekhez kapcsolódtak (legtöbbször a cégcsoport versus adott vállalatra vonatkozó információk szétválasztása), de egy-két esetben felmerültek olyan szempontok is, amelyeket az összes kódolóval egyeztetünk, hogy egységesen járjanak el a kódoláskor (például ha a vállalati honlapon bemutatásra kerül a cég története, jogi formájának átalakulása, akkor az az érintettek esetében a tulajdonosok megjelenését jelenti).

A kódolást a senior kutató (jelen tanulmány szerzője) még egyszer ellenőrizte. Egyfelől átnézte az összes kódolási táblát, amelyeken a kódolók jelezték, ha valahol kérdésük, vagy problémájuk volt. Ezt követően véletlenszerűen kiválasztott minden kódolónál több vállalati honlapot, amit maga is átnézett, hogy ugyanarra a kódolási eredményre jut-e. Ezt követően megnézte a nagyon magas, vagy nagyon alacsony pontszámú vállalati honlapokat (kiugrókat), hogy a kiugró eltérés nem kódolási hibából fakad-e. Majd az adatok SPSS adatbázissá konvertálása után a statisztikai program segítségével ellenőrizte a belső összefüggéseket (például ha egy vállalat pontot kapott a társadalmi kapcsolatairól bemutatására, akkor az érintettekénél is meg kellett hogy jelenjen a társadalom).

Mindezek az ellenőrzési metódusok biztosítják a minél magasabb szintű megbízhatóságot a kódolási eljárás során. Az ellenőrzés során a kategóriák mindössze 1,1%-ánál történt korrigálás az eredeti kódoláshoz képest. Az eltérések alapját legtöbb esetben a fent említett anyavállalati versus leányvállalati információk közötti különbségtevés nehézsége, illetve az előzőekben jelzett 'foglalkoztatás versus munkavállalói érintetti csoport' megjelenése közöt-

ti különbségtevés adta. Ezen felül apróbb figyelmenlétségek, illetve félreértések adódtak csak.

A kódolást és ellenőrzést követi az adatok értelmezése, a statisztikai összefüggések vizsgálata. Minden esetben, így az eredmények interpretálásakor is szem előtt kell tartani azonban, hogy a tartalomelemzés egy kontextus-érzékeny módszer (lásd fent).

Figyelembe veendő szempontok az eredmények értelmezésekor

A megbízható kutatási eljárást követően az adatok vizsgálatakor és az eredmények interpretálásakor is megfelelő körültekintéssel kell eljárni. Bár a tartalomelemzés önmagában csak a szövegeket vizsgálja, de a belőlük származó eredményeket mindig abba a kontextusba helyezi, ahonnan a szövegek származnak.

Ez az itt bemutatott kutatás esetében azt jelenti egyfelől, hogy a kutatás eredményeinek bemutatása során az alapsokaságot a honlappal rendelkező vállalatok (146 cég) képezik, tehát például az egyes társadalmi felelősségvállalási területek és tartalmak gyakorisága ezen a csoporton belül értelmezendő. Másfelől fontos, hogy a kutatás a vállalati honlapok 2013. júniusi állapotát tükrözi, azaz az adatok erre az időszakra vonatkoznak.

Ezek azonban nem jelentik azt, hogy ne lehetne ezeken a szűk kereteken túlmutató következtetéseket is levonni az adatok elemzésekor. Csak minden esetben figyelni kell arra, hogy az értelmezési keret határait megszabja a vizsgálat kontextusa. Például jelen kutatás esetében egyértelműen megmutatkozik, hogy a CSR jelentést közzétevő vállalatok körében lényegesen több a munkavállalói terület, különösen a munka-magánélet egyensúlyával kapcsolatos kezdeményezés (például rész- és rugalmas munkaidő) megjelenése a honlap-kommunikációban (2. táblázat).

A jelentések megléte nem jelenti automatikusan, hogy csak abban található meg a vonatkozó információ, sőt az adatok azt mutatják, hogy egy-két kivételtől eltekintve a jelentés csak néhány ponton szélesítette a téma-skálát. Ugyanakkor feltételezhető, hogy a jelentéskészítés már önmagában arra készíti a vállalati szakembereket, hogy szisztematikusan és átfogóan áttekintsék vállalati kezdeményezéseiket, ezen belül pedig a munkavállalói oldal kezelését is. Emellett a jelentéshez elkészült szövegek és beszámolók könnyen alkalmazhatók a honlap-kommunikáció változatosabbá és mélyebbé tételére, így a jelentéskészítés közvetetten is hathat

2. táblázat A munkavállalókkal kapcsolatos kommunikáció megjelenése az összes, illetve a jelentéssel rendelkező vállalati honlapokon

	<i>minden vizsgált vállalati honlapon (N=146)</i>	<i>jelentéssel rendelkező vállalati honlapokon (N=14)</i>
foglalkoztatás témája	49%	93%
munkavállalói csoport	74%	93%
részmunkaidő	5%	23%
rugalmas munkaidő	5%	31%

3. táblázat A részmunkaidő megjelenési gyakorisága tulajdonforma szerint

<i>Tulajdonforma</i>	<i>részmunkaidő</i>	
	<i>nem jelenik meg</i>	<i>megjelenik</i>
részben v. egészben külföldi	89%	11%
belföldi, nem közösségi	98%	2%
állami, önkormányzati	100%	0%
Összes	95%	5%

Pearson Chi-Square Asymp. Sig. (2-sided)=0,036

4. táblázat Az egyes munka-magánélet egyensúly kezdeményezések és a különböző munkavállalói érdekképviselők megjelenése közötti szignifikáns korrelációs kapcsolatok Pearson-féle együtthatói

<i>mlb kezdeményezés</i>	<i>szakszervezet említése</i>	<i>üzemi tanács</i>	<i>egyéb munkavállalói érdekvérvényesítés</i>
	<i>említése</i>		
rugalmas munkaidő	-	-	0,207*
részmunkaidő	0,253**	0,286**	0,471**
családbarát munkahely	-	-	0,177*

* 0,05 szignifikancia-szinten szignifikáns a korreláció.

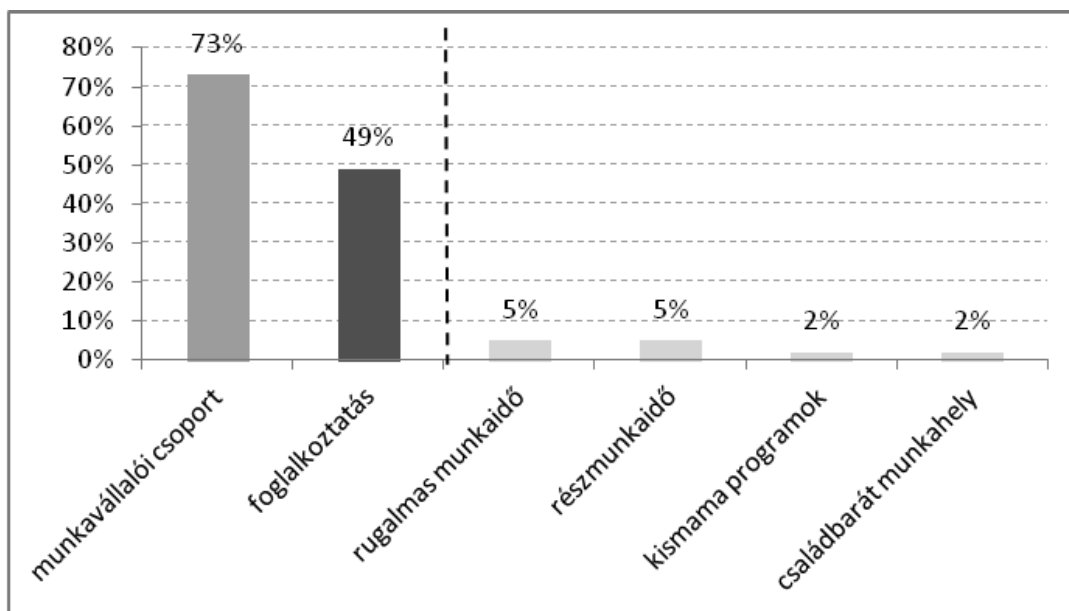
**0,01 szignifikancia-szinten szignifikáns a korreláció.

a honlap-kommunikációra. Ezek az eredmények a kommunikáción túlmutató jelentőséggel is bírnak, mert a jelentéskészítés nemcsak a kommunikáció terén segít strukturáltan áttekinteni a vállalat adott évi programjait és kezdeményezéseit, hanem ahhoz is hozzájárul, hogy a külön vállalati egységek kezelésében lévő programokat egy közös fogalmi rendszerbe helyezze, ezáltal beemelve például jelen esetben a munka és magánélet egyensúlyának kérdését a vállalati társadalmi felelősségvállalás mezőjébe (Géring kézirat: 13).

Egy másik, a szövegek elemzéséből a kontextusra vonatkozó következtetésre ad lehetőséget a vizsgált vállalatok jellemzőinek (létszám, tulajdon, árbevétel, iparág) beemelése és összekapcsolása a szövegbeli jellegzetességekkel. Ennek nyomán ju-

tottunk például a honlap-kutatásnál arra az eredményre, hogy a munkavállalókkal kapcsolatos információk, és ezen belül az atipikus foglalkoztatási formák (például a részmunkaidő – lásd 3. táblázat) megjelenése erősen táplálkozik a külföldi anyacégtől átvett normák, struktúrák és stratégiák hazai alkalmazásából, mivel a legalább részben külföldi tulajdonú vállalatok esetében szinte minden vizsgált téma és terület esetén szignifikánsan magasabb volt a megjelenésének aránya, mint a hazai vállalatoknál (Géring kézirat).

Ugyanakkor óvatossá kell lennünk a szövegek elemzéséből a kommunikáción kívüli jelenségekre vonatkozó következtetéseknél. Az itt vizsgált kutatásnál például megmutatkozott az az összefüggés, hogy a munkavállalói érdekképviselő kommun-

2. ábra A munkavállalókkal és a munka-magánélet egyensúlyával kapcsolatos témák megjelenése a vállalati honlapokon (N=146)

kációban való megjelenése és a dolgozók számára rendelkezésre álló, a munka és magánélet egyensúlyát támogató programok és kezdeményezések megjelenése összefügg egymással a vállalatoknál (4. táblázat).

Vélhetően ez nem csak a kommunikáció szintjén jelen lévő kapcsolat, ugyanakkor a rendelkezésünkre álló adatok és források alapján ennél tovább nem mehetünk a következtetések megfogalmazásakor (Géring kézirat: 14).

Minden esetben érdemes az egyes kutatási kérdésekhez kapcsolódó eredményeket tágabb környezetbe helyezni. Jelen kutatás esetében például a munka és magánélet egyensúlyával kapcsolatos tartalmak vizsgálatát úgy helyeztük tágabb környezetbe, hogy megnéztük a foglalkoztatás témájának és a munkavállalói érintetti csoportnak a megjelenési gyakoriságát és befolyásoló tényezőit. Ez segített abban, hogy helyi értékén tudjuk kezelni a munka és magánélet téma kommunikációjának súlyát és fontosságát a vállalati felelősségvállalásról szóló kommunikációban (2. ábra).

Annak fényében ugyanis, hogy a munkavállalói csoport megemlítése a 150 főnél többet foglalkoztató vállalatok kétharmadánál megtalálható, és foglalkoztatással, emberi erőforrás-kezeléssel kapcsolatos információkat is közel felük nyilvánosságra hoz, különösen szembeötlő az egyes munka-magánélet kezdeményezések mindössze legfeljebb 5%-os megjelenési aránya. Ez nem jelenti feltétlenül az ilyen

típusú kezdeményezések teljes hiányát, hiszen a családbarát vállalat díjak, a kismama-programok mind-mind vállalati eredményeken és kezdeményezéseken alapulnak, de mindenesetre jelzi azt, hogy ez a téma a magyarországi vállalatok körében nem jelentős identitás-képző tényező, hiszen alig beszélnek róla honlapjaikon.

A kapott eredmények értékelésekor érdemes szem előtt tartani a további kutatási lehetőségeket is. Például ennél a vállalati honlap-kutatásnál ezeket a kommunikációra vonatkozó eredményeket érdemes lenne összevetni a konkrét vállalati kezdeményezések és programok feltérképezésével, ami további kutatás tárgyát képezheti. Ez a kommunikációval való összevetésben rámutathat, hogy hol találhatók eltérések a mondott és a megvalósított cselekvések között. Emellett érdekes lenne megnézni azt, hogy a közepes és nagyvállalatok körében tapasztaltak mennyire egyeznek meg a kisvállalati kommunikációval, hiszen a létszám szerint kisméretű vállalatok adják a hazai működő vállalatok jelentős hányadát.

Ezek a kvantitatív jellegű eredmények kiindulópontként szolgálhatnak további kvalitatív kutatásokhoz is (lásd fentebb említett 'mixed methods' irányzat), például a vállalatok társadalmi felelősségvállalásával foglalkozó fókuszcsoporthoz (egyes témák miatt jelennek meg, mások miatt szorulnak háttérbe a vállalati CSR-kommunikációban), vagy akár az itt vizsgált szö-

vegek diskurzus-elemzéséhez, ami a szövegek átfogóbb elemzésével különböző diszkurzív stratégiák vizsgálata révén cizellálhatja a tartalomelemzésből származó képet.

Konklúzió

Összességében az látható, hogy a tartalomelemzés szövegelemző módszertana a megfelelő és következetes kutatási lépések során lehetőséget biztosít arra, hogy a szövegeken túlmutató jelenségekre vonatkozóan is következtetéseket vonhassunk le. Így hozzáférhetünk olyan, más módszerekkel – például kérdőív, interjú – nehézkesen vizsgálható jelenségekhez, mint például a társadalmi felelősségvállalás szerepe a vállalati imázsban, a különböző felelősségi területek megjelenése, ezek kapcsolódása méretbeli, iparági vagy éppen a tulajdonhoz kötődő jellemzőkhöz.

A technológiai fejlődés nyomán az elektronikus információforrások szerepe egyre jobban felerősödik. A vállalatok egyfelől egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek honlapjaikon az arculatuk kidolgozására, másfelől az érintett csoportok számára egyre kisebb akadályba ütközik a hozzáférés ezekhez az információkhoz. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy az itt bemutatott kutatás a sok különböző vállalati dokumentum és szövegforrás közül a világhálót választotta kiindulópontjává. Ugyanakkor az internet sajátosságai a web-tartalomelemzésre nézve is komoly következményekkel járnak, és olyan nehézségek elé állítják a kutatót, amelyek a hagyományos szövegek esetében nem, vagy nem ilyen súllyal jelennek meg – elég, ha az idő kérdése, vagy az intertextualitásra gondolunk.

A világháló tartalmainak elemzésekor különösen következetesen kell eljárni a mintavétel, az elemzési egységek és a kódolási rendszer kialakításakor, hogy minden esetben biztosítani a kutatás megfelelő megbízhatósági és érvényességi szintjét. Ez akkor kiemelten fontos, mikor több kódoló is dolgozik a kutatáson, mert a közöttük megvalósuló összhang alapozza meg a megbízható adatbázist, amiből az elemzés építkezik.

Hasonlóan körültekintően kell eljárni az eredmények interpretálásakor, ami a tartalomelemzés kontextus-érzékenységből fakadóan lehetővé teszi ugyan, de korlátok közé tereli az eredmények általánosíthatóságát.

Az elemzés mindezeket a szempontokat és döntési pontokat követte végig egy konkrét, a hazai kö-

zép- és nagyvállalatok társadalmi szerepvállalásának honlap-kommunikációját vizsgáló tartalomelemzés bemutatásával. Ennek során lépésről lépésre nyomon követhettük, hogy milyen döntéseken át vezet az út a kutatási téma megfogalmazásától az elemzésig.

Láthattuk, hogy a kutatási kérdések miként kerekednek az elemzés felépítését, kaptunk egy példát arra, hogy milyen módon lehet a web-tartalomelemzés során az elemzési egységek körét behatárolni, és a vizsgálati kategóriákat definiálni. A kutatók az itt bemutatott kutatásban egy pilot-elemzés során hangolták össze munkájukat, amit a kódolás után a senior kutató ellenőrzött. Külön figyelmet szenteltünk az így keletkezett adatok elemzésekor figyelembe veendő szempontok bemutatásának, és a tartalomelemzést követő további kutatási lehetőségek felmutatásának.

Ez az elemzés is azt mutatja, hogy a tartalomelemzés egy jól használható módszer különböző társadalmi jelenségek vizsgálatára, nem csak hagyományos szövegek, hanem napjaink legfontosabb információ-forrása, a világháló tartalmainak elemzése során is.

Hivatkozott irodalom

- Antal László (1976) *A tartalomelemzés alapjai*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Branco, Manuel Castelo – Rodrigues, Lucia Lima (2006) Communication of corporate social responsibility by Portuguese banks. A legitimacy theory perspective. *Corporate Communications: An International Journal*, 11. 3: 232-248.
- Bryman, Alan (2006) Integrating quantitative and qualitative research: how is it done? *Qualitative Research*, 6. 1: 97-113.
- Capriotti, Paul – Moreno, Angeles (2007) Corporate citizenship and public relations: The importance and interactivity of social responsibility issues on corporate websites. *Public Relations Review*, 33. 1: 84-91.
- Chaudhri, Vidhi – Wang, Jian (2007) Communicating Corporate Social Responsibility on the Internet: A Case Study of the Top 100 Information Technology Companies in India. *Management Communication Quarterly*, 21. 2: 232-247.
- Creswell, John W. – Clark, Vicki L. Plano (2011) *Designing and Conducting Mixed Methods Research*. Sage Publications, Thousand Oaks.

- CSR 24/7 kutatás, B&P Consulting, <http://csr.braunpartners.hu/index.php?menu=11388&langcode=hu>.
- Gál László (2012) Az abduktív következtetés. *Erdélyi Múzeum*, 74. 1: 142-148.
- Géring Zsuzsanna (2008a) 'Diszkurzív fordulat' a társadalomtudományokban. In Némedi Dénes szerk. *Modern szociológiai paradigmák*. Napvilág Kiadó, Budapest. 387-406. ISBN: 978 963 9697 24 9.
- Géring Zsuzsanna (2008b) Ruth Wodak és a diszkurzustörténeti iskola. In Némedi Dénes szerk. *Modern szociológiai paradigmák*. Napvilág Kiadó, Budapest. 428-257. ISBN: 978 963 9697 24 9.
- Géring Zsuzsanna (kézirat) *Hiányzó egyensúly a vállalati felelősségvállalás kommunikációjában. A munka és magánélet egyensúlyának meg (nem) jelenése a vállalati honlapokon*. Kézirat.
- GSZT (2007) *A Gazdasági és Szociális Tanács Ajánlása a társadalmi felelősségvállalásról* (elfogadta a GSZT plenáris ülése 2007. október 18.-án).
- GSZT (2010) *A GSZT CSR-munkacsoport 2010. első féléves szektor-áttekintő anyaga a gazdasági, a civil és az állami szféra tevékenységéről a vállalatok társadalmi felelősségvállalásának előmozdítása szempontjából*. Munkaanyag. Elérhető online: <http://csrajanlas.files.wordpress.com/2010/08/gsztegyebszektorokalternate20101felev.pdf>.
- Haas, Stephanie W. – Grams, Erika S. (2000) Readers, Authors and Page Structures: A Discussion of Four Questions Arising from a Content Analysis of Web Pages. *Journal of the American Society for Information Science*, 51. 2: 181-192.
- Harwood, Tracy G. – Garry, Tony (2003) An Overview of Content Analysis. *The Marketing Review*, 3. 4: 479-498.
- Herring, Susan C. (2010) Web Content Analysis: Expanding the Paradigm. In Hunsinger, J. – Allen, M. – Klasturp, L. eds. *The International Handbook of Internet Research*. Springer Verlag, Dordrecht. 233-249. elérhető online: <https://www.sfu.ca/cmns/courses/2012/801/1-Readings/Herring%20WebCA%202009.pdf> [oldalszámok az internetes verzió alapján].
- Johnson, R. Burke – Onwuegbuzie, Anthony J. – Turner, Lisa A. (2007) Toward a Definition of Mixed Methods Research. *Journal of Mixed Methods Research*, 1. 2: 112-133.
- Krippendorff, Klaus (2004a) *Content Analysis. An Introduction to its Methodology*. Second Edition. Sage Publications, Thousand Oaks.
- Krippendorff, Klaus (2004b) *Reliability in Content Analysis: Some Common Misconceptions and Recommendations*. Departmental Papers (ASC) Annenberg School for Communication, University of Pennsylvania.
- Krippendorff, Klaus (2013) *Content Analysis. An Introduction to its Methodology*. Third Edition. Sage Publications, Thousand Oaks.
- Liong, Ronald (2013) *Carrot or stick: corporate social responsibility disclosures by Southeast Asian companies*. An analysis of Social Environmental Accounting (SEA) in ASEAN Based on the Global Reporting Initiative (GRI) Index. Dissertation. Elérhető online: http://www.academia.edu/4382413/Carrot_Or_Stick_Corporate_Social_Responsibility_Disclosures_By_South_East_Asian_Companies.
- Maignan, Isabelle – Ralston, David A. (2002) Corporate Social Responsibility in Europe and the U.S.: Insights from Businesses' Self-Presentations. *Journal of International Business*, 33. 3: 497-514. elérhető online: <http://ufirc.ou.edu/publications/corporate%20social%20responsibility.pdf> [oldalszámok az internetes verzió alapján].
- McMillan, Sally J. (2000) The Microscope and the Moving Target: The Challenge of Applying Content Analysis to the World Wide Web. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 77. 1: 80-98.
- Milne, Markus J. – Adler, Ralph W. (1999) Exploring the reliability of social and environmental disclosures content analysis. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 12. 2: 237-256 elérhető online: <http://www.apira2013.org/past/apira1998/archives/pdfs/07.pdf> [oldalszámok az internetes verzió alapján].
- Moreno, Ángeles – Capriotti, Paul (2009) Communication CSR, citizenship and sustainability on the web. *Journal of Communication Management*, 13. 2: 157-175.
- Morgan, David L. (2007) Paradigms Lost and Pragmatism Regained: Methodological Implications of Combining Qualitative and Quantitative Methods. *Journal of Mixed Methods Research*, 1. 1: 48-76.

- Nagy Hesse-Biber, Sharlene (2010) *Mixed Methods Research. Merging Theory with Practice*. The Guilford Press, New York – London.
- Neuendorf, Kimberly A. (2002) *The Content Analysis Guidebook*. Sage Publications, Thousand Oaks, London, New Delhi.
- Pataki György – Szántó Richárd (2011) A társadalmi felelősségvállalás on-line kommunikációjának kritikai elemzése. *Vezetéstudomány*, 42. 12: 2-12.
- Ransburg Beatrix – Vágási Mária (2011) A fenntartható fejlődés vállalati integrációja és kommunikációja. A hazai nagyvállalati gyakorlat vizsgálata. *Vezetéstudomány*, 42. 10: 2-13.
- Silverman, David (2013) *Doing Qualitative Research*. Sage Publications, Thousand Oaks.
- Schutz, William C. (1958) On categorizing qualitative data on content analysis. *Public Opinion Quarterly*, 22. 4: 503-515.
- Schneider, Steven M. – Foot, Kirsten, A. (2004) The Web as an Object of Study. *New Media & Society*, 6. 1: 114-122. Elérhető: <http://faculty.washington.edu/kfoot/Publications/Web-as-Object-of-Study.pdf> [oldalszámok az internetes verzió alapján].
- Strijbos, Jan-Willem – Martens, Rob L. – Prins, Frans J. – Jochems, Wim M. G. (2006) Content analysis: What are they talking about? *Computers and Educations*, 46. 1: 29-48 elérhető online: http://halshs.archives-ouvertes.fr/docs/00/70/38/90/PDF/Strijbos_et_al_2006.pdf [oldalszámok az internetes verzió alapján].
- Szegedi Krisztina (2012) Hazai nagyvállalati etikai kódexek tartalmi elemzése. *Vezetéstudomány*, 43. különszám: 47-55. o.
- Wanderley, Lilian Soares Outtes –Lucian, Rafael – Farache, Francisca – Filho, José Milton de Sousa (2008) CSR Information Disclosure on the Web: A Context-Based Approach Analysing the Influence of Country of Origin and Industry Sector. *Journal of Business Ethics*, 82. 2: 369–378.
- Weare, Christopher – Lin, Wan-Ying (2000) Content Analysis of the World Wide Web: Opportunities and Challenges. *Social Science Computer Review*, 18. 3: 272-292.
- Weber, Robert Phillip (1990) *Basic Content Analysis*. Sage University Papers Series. Quantitative Applications in the Social Sciences.
- Wheeldon, Johannes 2010 Mapping Mixed Methods Research: Methods, Measures, and Meaning. *Journal of Mixed Methods Research*, 4. 2: 87-102.

Absztrakt

Géring Zsuzsanna: Tartalomelemzés: a virtuális és a 'valós' világ határán. Egy vállalati honlap-elemzés bemutatása

A cikk egy konkrét kutatás példáján keresztül mutatja be, hogy milyen elméleti és módszertani kérdésekkel találkozik a kutató, mikor a tartalomelemzés módszertanát olyan társadalmi jelenségek megragadására kívánja használni, mint például a vállalatok kommunikációja a társadalmi felelősségvállalásokról. A tartalomelemzés elméleti és módszertani alapjainak rövid ismertetése után a cikk kiemelten foglalkozik a web-tartalomelemzés sajátosságaival. Ezt követően egy vállalati honlap-elemzés példáján végigvezeti az olvasót a (web-) tartalomelemzés folyamatán, bemutatva az egyes lépéseket, döntési pontokat és a hivatkozott kutatás során ezekre adott válaszokat.

Abstract

Content analysis: at the border of virtual and 'real' worlds. Describing an analysis of corporate websites

The paper demonstrates what kinds of theoretical and methodological questions emerge when a researcher applies content analysis to grasp social phenomenon such as the communication of corporations about their social responsibility. The example of an actual research project will be utilised to underline the key messages of the paper. In line with this, after dealing with the theoretical and methodological issues, the paper especially focuses on the characteristics of the web-content analysis. Utilising the example of the actual corporate website analysis, the paper guides the reader through the process of a (web-)content analysis, introducing the subsequent steps in the investigation, the key points of decision-making during the project and, in relation with these decisions, the directions taken during the actual research.

SZABADIDŐ ÉS REKREÁCIÓ

PROBLÉMAFELVETÉS

A szabadidő társadalmi és egyéni jelentősége egyre növekszik. Ma még közel sem beszélhetünk szabadidő-társadalomról, azonban vitathatatlan tény, hogy a „ráérő idő” önértéke, individuális meghatározottsága, felhasználásának szabadságfoka egyre erősödik (Kiss 2006). A mai posztmodern társadalom elvileg korlátlan lehetőséget kínál az egyéni szükségletekre épülő szabadidős attitűdök megélésére. Ez a potenciális lehetőség azonban nem hozza természetesen magával a szabadidő-eltöltés változatos és kreatív formáinak elterjedését. Az időfelhasználás kulturális kötöttségeinek (családi, nemzeti, vallási hagyományok) meggyengülése ellentmondásos helyzetet teremt. Sok esetben a kulturális kódok – mint támpontok – nélkül maradt egyén nehezen birkózik meg a szabadidővel, sőt egyes kutatások szerint a rosszul megélt szabadidő a pszichés problémák kialakulásának táptalajává válik (Csíkszentmihályi 1997). A megoldást a XXI. századi fogyasztói civilizáció – a kereslet és kínálat egymást gerjesztő mechanizmusa által működtetett – szabadidőiparban találta meg, melynek globalizált, uniformizált megnyilvánulási formái uralják a szabadidő-szerkezetet. Valójában a szabadidő autonómiája csak deklaráció maradt, a gyakorlatban inkább a szabadidő vulgarizálódása megy végbe (Tibori 2004). Pedig a rekreációs tevékenységek kiemelkedő szerepet tölthetnének be a szubjektív életminőség javításában, mivel szoros kapcsolat van a jól megélt szabadidő és az általános jóllét (well-being) között (Kim 2010; Hawkins és mtsai 2004; Ragheb 1989).

A rekreáció értelmezése

A rekreáció változatos definíciókkal került be a hazai szaknyelvi terminológiába (Ábrahám 2010; Bánhidai 2012; Fritz és mtsai 2007; Kovács 2004, 2007). A „rekreáció” latin eredetű nemzetközi szó, jelentése: üdülés, pihenés, felfrissülés (Bakos 2002; Pusztai 2003). A Magyar etimológiai nagyszótár (Tótfalusi) szerint a „recreare” (helyreállít, felüdít) igéből származik, amely további bontásban a „re-” (újra) és a „creare” (alkot) elemekből tevődik össze. Nem tisztázott, hogy a magyar „rekreáció” szónak

az angol „recreation” vagy a „leisure” a helyesebb tartalmi megfelelője, mivel a külföldi szakirodalom sem következetes a két fogalom használatában (Brightbill 1960; Kaplan 1975; Kraus 1978; Patmore 1983; Godbey 1985; Torkildsen 1986; Kelly 1987). A köznyelvben sincs nagy eltérés a két fogalom között, bár egy amerikai kutatás (Mobily 1989) résztvevői a „leisure”-höz inkább passzív, míg a „recreation”-hoz inkább aktív tevékenységeket társítottak. A két angol kifejezést ezért szinonimaként értelmezzük, melyek leggyakoribb közös tartalmi elmei: a szabadságérzet, az autotelikus aktivitás és a pozitív eredmény. A rekreáció – leegyszerűsítve – a szabadidős tevékenység hatására bekövetkező közérzetjavulást jelenti.

A szabadidő és a rekreáció viszonya

A szabadidős és a rekreációs tevékenységek kapcsolatáról azt mondhatjuk, hogy minden rekreációs eredményező tevékenység szabadidős elfoglaltság, de nem minden szabadidős tevékenység rekreáció (Ábrahám 2010). A szabadidős tevékenységeknél a kötelezettségektől való eltávolodást, a szabad választás lehetőségét éljük meg, míg a rekreációnál – a szabadságérzeten túl – a közérzetjavító hatást tartjuk döntő momentumnak. Nyilvánvaló, hogy a *döntési szabadság* ezekben az esetekben is csak viszonylagos, hiszen determináló körülmények (szocializáció, anyagi helyzet, aktuális fizikai és mentális állapot stb.) minden cselekvés esetében fennállnak. Itt a szabadságot inkább a kötelezettség és a kényszer ellentétéként értelmezhetjük. Így nem tekinthetjük szabadidős aktivitásnak azokat a tevékenységeket, amelyek szükségesek a zavartalan társadalmi és családi viszonyok, vagy a biológiai lét fenntartása érdekében, tehát amelyek elmulasztása konfliktusokkal jár együtt, vagy esetleg betegségek kialakulásához vezet (Szántó 1967). Dumazedier (1967) azonban arra hívja fel a figyelmet, hogy nem életszerű a szabadidő, valamint a társadalmi és fiziológiai szükségletek kielégítésére fordított idő merev elkülönítése. A kötelezettségek és a szabad tevékenységek világa között nincs éles választóvonal. Vannak olyan szükségeszerű elfoglaltságaink, amelyeknél

szabadabban választhatjuk meg a tevékenység formáját, időpontját és időtartamát, ezek időkerete a *fél-szabadidő* kifejezésben nyer értelmet.

Kovács (2004) által bevezetett *rekreatív hatás* vagy *rekreatív többlet* kifejezés arra utal, hogy sok esetben a kötelező (vagy fél-szabad) elfoglaltságok során is javul az ember közérzete. A hivatásszerű munka vagy a gyerekekkel való foglalkozás is hozhat sikerélményt, elégedettséget, de ezeket mégsem lehet rekreációnak tekinteni. E tevékenységek sajátos célszerűséggel és szükségszerűséggel bírnak, melyek során a pozitív mentális változás kvázi mellékhatásként jelentkezik. Ilyenkor az adott tevékenység rekreatív hatásáról beszélhetünk.

Fontos hangsúlyozni a fogalmak átmeneti jellegét, tehát annál inkább tekinthetünk rekreációnak egy tevékenységet, minél inkább szabad választáson és belső motiváción alapul (1. ábra).

A fenti modell általános elvként mutatja meg az egyes tevékenységfajták tipikus jellemzőit, azonban itt is találunk kivételeket. Vannak elsősorban külsőleg motivált szabadidős tevékenységek (pl. sportolás a barátok kedvéért) vagy belsőleg motivált munkaformák is (pl. hivatásos zeneszerző). Neulinger (1981) szerint hatféle tevékenység típus lehet megkülönböztetni. A szabadidős főcsoportra elsődlegesen a szabadságérzet a jellemző, míg a munka jellegű csoportra a kényszerszerűség. Mindkét főcsoporton belül további különbségeket lehet tenni aszerint, hogy az egyes tevékenységek milyen mértékben tartalmaznak külső és belső motivációkat. Az angol kategórianeveket tartalmuk (és nem elsődleges jelentésük) alapján fordítjuk magyarra (2. ábra).

A minőségi szabadidő

A szabadidős formák – minőségi szempontok alapján – hierarchiába rendezhetők. A minőségi szabadidő indikátorait az adott társadalmi korban preferált értékeknek való megfelelés és az egyén által átélt pozitív érzések színvonala jelenti. A társadalmi értékrend változását mutatja, hogy míg például az ókori, antik társadalmakban a filozófiai gondolkodás és a kontempláció (a fókuszált figyelemmel történő szemlélődés) volt a legértékesebb tevékenység, addig a középkori keresztény társadalmakban a vallásgyakorlás, az istenkapcsolat erősítését tekintették a helyes szabadidő-eltöltési módnak. A modern társadalmakban a szabadidős tevékenységekre vo-

natkozó alapvető értékrendet az úgynevezett Nash-piramis jeleníti meg (Nash 1953). Eszerint annál értékesebb egy tevékenység, minél inkább hozzájárul az egyéni és a társadalmi jólléthez. A piramis alján (-1. szint) a társadalomellenes tevékenységek találhatók (pl. zavargással, környezetpusztítással járó tevékenységek). A következő szinten (0. szint) az ember saját maga ellen elkövetett „bűnei” állnak, melyek mértéktelenségük miatt testi-lelki károsodáshoz vezetnek (játékszenvedély, pornográfia, túlzásba vitt testedzés stb.). Az első pozitív szinten az egyszerű kikapcsolódást, szórakozást jelentő elfoglaltságok állnak (pl. tv műsorok rutinszerű nézése, bulvárlapok olvasása, napozás), melyek legfontosabb funkciói a pihenés vagy az unalom előli menekvés. A piramis további szintjei a tevékenységbe való bevonódás egyre magasabb szintjét képviselik, melyek első lépcsőfoka az érzelmi érintettségrel járó programok (pl. zenehallgatás, kiállítás, színházi élmények), majd az aktív elfoglaltságok (társasjáték, táncolás, sportolás, túrázás stb.) következnek. A piramis csúcsán a kreatív, az alkotó jellegű tevékenységek (festés, fotózás, versírás stb.) helyezkednek el. Egyes szerzők a piramis kiegészítését javasolták egy magasabb szinttel. Eszerint a karitatív szolgálat, az önzetlen segítség jelenti a szabadidő-használat legértékesebb formáját. Logikus a felvetés, hiszen ezzel a kiegészítéssel a természeti és társadalmi környezetre irányuló pozitív magatartásformák (a -1-es szinten lévő negatív tendenciákkal együtt) keretbe foglalják a szabadidős tevékenységek hierarchikus rendjét.

A tevékenység „értékessége” szükséges, de nem elégséges feltétele rekreációnak. Ahhoz, hogy rekreációról beszélhessünk, a szabadidős viselkedés hatására valamilyen pozitív változásnak kell bekövetkeznie az egyén közérzetében. Eszerint a stresszoldó technikák már beletartozhatnak a rekreáció értelmezési tartományába, de valójában a rekreáció lényege a pozitív érzelmek generálása. Ez nem szükségszerűen valamilyen nagy élmény megtapasztalását jelenti, a rekreáció gyakrabban az elégedettség, a kompetenciaérzet, vagy a vitalitás növekedésének formájában jelentkezik. Energikusabbá válhatunk olyan önként választott tevékenységektől is, melyek sikerélményt adnak, vagy egyfajta összerendezettséget teremtenek a tudatban (megcélzott táv teljesítése, jól sikerült sütemény, meditáció stb.). A Neulinger modellt figyelembe véve, azok a tevékenységek eredményeznek nagyobb valószínűséggel rekreációt, melyek önmagukban (az eredménytől függetlenül) is örömet nyújtanak. Ezek az erős belső motivációra épülő tevékenységek az autotelikus

1. ábra A rekreáció és a szabadidő átmeneti jellege

Szabadidős tevékenység: szabadságérzet	Tiszta rekreáció (Pure Leisure)	belső motiváció
	Rekreáció eredményigénnyel (Leisure Work)	belső és külső motiváció
	Célorientált szabadidő (Leisure Job)	külső motiváció
Munka: kényszerérzet	Elhivatott munka (Pure Work)	belső motiváció
	Élvezhető munka (Work Job)	belső és külső motiváció
	Kényszerű munka (Pure Job)	külső motiváció

2. ábra A Neulinger paradigma

(önmagáért végzett) aktivitások. A rekreációs tevékenységek – sok esetben – kezdetben exotelikusak, külső ok miatt kezdődnek el, majd a koncentráció, az élmény aktív megélése által, észrevétlenül alakulnak át autotelikussá. A legtöbb rekreációs élmény nem természetes, nem automatikusan bekövetkező jelenség, hanem mentális és/vagy fizikai erőfeszítést igényel. A passzív pihenés, a semmittevés bizonyos fizikai és mentális állapotban szükségszerű és javítja a közérzetet. Ezek a folyamatok azonban a fiziológiai szükségletek kielégítéseként értelmezhetők, nem szabadidős elfoglaltsággként. Nem minden közérzetjavulás rekreáció, de minden rekreációs tevékenység javítja a közérzetet. A szabadidő annál több előnyt hoz, annál inkább válik rekreációvá, minél inkább kapcsolatban áll a képességek, készségek használatával, vagy új cselekvési lehetőségek felfedezésével (Csíkszentmihályi 1997).

A (poszt)modern szabadidő sajátosságai, azaz a rekreáció hiánya

A hazai időmérleg-vizsgálatokból (KSH 2002; KSH 2011) ismert szabadidős tevékenységszerkezet alakulása nem a rekreáció térhódítását valószínű-

síti. A televíziózás, a számítógépezés, a plázázás, a tömegrendezvényeken való passzív jelenlét elszívja az egyén pszichológiai energiáját anélkül, hogy – az unaloműzésen túl – valami hosszabb távon ható pozitívumot adna cserébe. Az ilyen „szabadidő-elfolyató” szórakozásformák ugyan átmenetileg kiemelnek a mindennapi problémahalmazból, de valójában tompává, fásulttá tesznek, csökkentik a tudatosság, a kreativitás szintjét, a fizikai és a mentális energiák mozgósításának képességét. Egyre több dolgot már csak nézünk, és nem csinálunk. Nem vállaljuk a sikertelenség vagy a tökéletlenség kockázatát. Nem akarunk megdolgozni az élményért. Enerváltak vagyunk, ezért a szabadidő legnagyobb részét a szórakoztatóipar készen kínált termékeinek fogyasztásával vagy a szokásokon alapuló, sablonos mechanizmusok működtetésével töltjük. Jellemző tendencia a fél-szabadidő térnyerése, mely sokán a szabadidőt a többi életszektorban felhalmozódott elmaradások csökkentésére fordítjuk. Részben ezért érezzük a szabadidőt kevésnek, részben pedig azért, mert jellegtelen, nap mint nap azonos séma szerint zajlik, nincs olyan történet, amely nyomot hagyna az emlékezetben és a vitalitásban. Összefolyik minden, már nincs kitüntetett szerepe a szabadidőnek. Vágyunk rá, növelni szeretnénk, de egyre kevésbé

tudunk funkciójának megfelelő módon banni vele. Pedig a szabadidő kínálna leginkább esélyt az életmód rutin kereteinek elhagyására. Megteremti a „mással foglalkozás” lehetőségét. Elhagyható mindaz, ami fárasztó és unalmas. Elérhető mindaz, ami jó kedvvel és energiával tölt el. Emberemlékezet óta mindig is ez volt a „ráérő idő” alapvető funkciója. A (poszt)modern szabadidő még ennél is többet kínál: biztosítja számunkra a rögzült szerepviselkedések átmeneti felfüggeszthetőségét, egyfajta szerepközi állapotot hozhat létre. A szabadidő olyan időkeretté válhat, amelyben a személyes belső igények megmutatkozhatnak, az én-minőség megerősíthető, sőt fejleszthető.

Ezzel szemben napjaink szabadidős attitűdjeit külső hatások alakítják, manipulálják. A szórakoztatóipar agresszív élménykínálata és fokozódó ingertelítettsége elidegeníti az embert az egyszerű önfeledt, személyes örömeiktől. Lassan már azt is elhisszük, hogy magas életminőségre a fogyasztás útján lehet szert tenni (Pikó 2005). A szórakoztatóipar minimumra szorítja az egyéni aktivitást, miközben maximalizálni igyekszik a szórakozás eszközigenységét. A szabadidős trendek alapvető jellemzője a tétlenség, a passzív szórakozás. Az energiaminimumra törekvés, a fizikai inaktivitás öncélá vált, és kiszorít minden mélyebb elégedettséget okozó tevékenységet a szabadidő-struktúrából. Ezek egyértelműen a rekreáció ellen ható tényezők, hiszen a rekreáció soha nem nélkülözheti az egyén aktív részvételét saját jólléte megteremtésében.

Következtetés

A rekreáció valójában a szubjektív életminőség javításának elsődleges eszköze. A rekreáció által kielégített emberi szükségletek közvetlenül is javítják az életminőséget, de a munkavégző-képesség és az egészség megújításán keresztül közvetve is hatnak rá. Az ismétlődő jó közérzet összedadva egy magasabb életminőség-nívót eredményez. A rekreáció tehát nem cél-, hanem eszközérték a minőségi élet szolgálatában. Ez a tény azonban csak tovább növeli jelentőségét. Szabadidő rekreáció nélkül – egyike a legnagyobb pazarlásoknak, amelyeket életünk során elkövetünk. A minőségi élet felé tett óriási lépés lenne annak megtanulása, hogyan bánjunk a szabadidőnkkel önmagunk – és ne mások (elsősorban gazdasági vállalkozások) – hasznára. Ez részben önismereti kérdés, mivel a rekreáció mindig személyiségfüggő jelenség. A rekreáció tulajdonképpen

arról szól, hogy képes vagyok-e önerőből megújítani önmagam, tudok-e egyszerű tevékenységek által, azokból merítve értéket létrehozni önmagam és a környezetem számára. A szabadidő-eltöltés ugyan felszabadult a hagyomány és a norma uralma alól, de ez csak látszatszabadság. Használható kulturális kód nélkül ugyanis nem alakulhat ki a szabadidő rekreatív kitöltésének szokása (Dalminé 1994).

Eljött az idő, hogy felismerjük a rekreációra nevelés fontosságát. Amíg még nem késő. Amíg még érezzük a fogyasztás és a rekreáció közötti különbséget. Mindig vannak pozitív minták, melyekre érdemes figyelni, melyek ellentrendként felmutatják a XXI. századi rekreáció vonzó formáit. Vannak például jó közösségi kezdeményezések (futóklubok, tánciskolák, hobbikörök stb.), melyek a társas „behívás” erejével megadják a kezdeti aktivációs energiát. Néha apró körülményeken múlnak a nagy dolgok. Akiben megvan a tudatos igény a rekreációra, előbb-utóbb rátalál a sajátjára.

Felhasznált szakirodalom

- Ábrahám Júlia 2010 Rekreációs alapok. http://www.sportolonemzet.hu/Repository/Uploads/RT/omsajto/Documents/rekreacios%20alapak_webes.pdf [2011.08.21.]
- Bánhidi Miklós 2012 Leisure és rekreáció – szaknyelvi értelmezés a külföldi irodalom tükrében. Magyar sporttudományi füzetek tematikus kiadványa, *Rekreológia*, 2:56-61.
- Bakos Ferenc 2002 szerk. *Idegen kifejezések és szavak szótára*. Második, átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Brightbill, Charles K. 1960 *The Challenge of Leisure*. Prentice-Hall, Engewood Cliffs, NJ.
- Cordes, Kathleen A. – Ibrahim, Hilmi M. 1996 *Recreation & Leisure: for Today and the Future*. Mosby-YearBook, St. Louis.
- Csikszentmihályi Mihály 1997 *Flow. Az áramlat*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Dalminé Kiss Gabriella 1994 Munka és szabadidő. *Szociológiai Szemle*, 3:65-79.
- Dumazedier, Joffre 1967 *Towards a Sociology of Leisure*. Macmillan, New York.
- Fritz Péter – Schaub Gáborné – Hegedűs Ibolya 2007 Kapcsolat az életmód, szabadidő és rekreáció között. *Magyar Sporttudományi Szemle*, 2:52-56.
- Godbey, Geoffrey 1985 *Leisure in Your Life*. Venture, State College, PA.

- Hawkins, Barbara – Foose, Alice K. – Binkley, Anne L. 2004 Contribution of leisure to the life satisfaction of older adults in Australia and the United States. *World Leisure Journal*, 46(2):4-12.
- Kaplan, Max 1975 *Leisure: Theory and Practice*. John Wiley, New York.
- Kelly, John R. 1987 *Freedom to Be: A New Sociology of Leisure*. Macmillan, New York.
- Kim, Byunggook 2010 Measuring the perception of leisure from a social cognitive perspective. *International Journal of Leisure & Tourism Marketing*, 4(1):1-14.
- Kiss Gabriella 2006 Szabadidő-diskurzusok a XXI. század elején. SZÍN, 11/5:30-33. http://epa.oszk.hu/01300/01306/00038/kiss_gabriella.htm
- Kovács Tamás A. 2004 *A rekreáció elmélete és módszertana*. Fitness Kft, Budapest.
- Kovács Tamás A. 2007 A rekreáció kultúrája. A rekreáció főbb alrendszerei. *Magyar Sporttudományi Szemle* 2, 13-24.
- Kraus, Richard G. 1978 *Recreation and Leisure in Modern Society*. Good Year, CA, Santa Monica.
- Központi Statisztikai Hivatal 2002 *Életmód – időmérleg*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Központi Statisztikai Hivatal 2011A 15–74 éves népesség napi időfelhasználása. *Statisztikai Tükör*, IV./87:1-4. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/idomerleg10.pdf> [2013. 11.02.]
- Mobily, Kenneth E. 1989 Meanings of recreation and leisure among adolescents. *Leisure Studies*, 8:11-23.
- Nash, Jay Bryan 1953 *Philosophy of recreation and leisure*. Mosby, St. Louis.
- Neulinger, John 1981 *The Psychology of Leisure*, 2d. ed. Charles C. Thomas Publisher, Springfield, IL.
- Patmore, Allan J. 1983 *Recreation and Resources*. Blackwell, Oxford.
- Pusztai Ferenc 2003 *Magyar értelmező kéziszótár*. Második, átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ragheb, Mounir G. 1989 Step-wise regression analysis of leisure domains and the reported contribution of leisure activities to individuals' well being: an exploratory study. *Society and Leisure*, 12(2):399-412.
- Pikó Bettina 2005 *Lelki egészség a modern társadalomban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szántó Miklós 1967 *Életmód, Művelődés, Szabadidő*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tibori Tímea 2004 Változó szabadidő-felfogások. *Kultúra és Közösség*, II:16-17.
- Torkildsen George 1986 *Leisure and Recreation Management*. E. & F. N. Spon, London.
- Tótfalusi István *Magyar etimológiai nagyszótár*. <http://www.szokincshalo.hu/szotar/?qbetu=r&qsearch=&qdetail=9479> [2013. 11. 02.]

Összefoglaló

A rekreatív időtöltésben rejlő erőforrások tudományos vizsgálata ma még gyerekcipőben jár hazánkban. A kutatások többnyire a szabadidő tevékenység-szerkezetének bemutatására, annak mennyiségi időfaktoraira helyezik a hangsúlyt. Kevésbé vizsgált terület a szabadidő minőségi oldala, amely a választott tevékenységformák egyénre gyakorolt hatását elemzi. Felmerül a kérdés, hogy a szabadidő-használat mai trendjei mennyiben jelentenek feltöltődést, rekreációt az egyén számára? Milyen gátak állják útját a sokszínű, életminőség-javító rekreáció kibontakozásának? Jelen cikk arra vállalkozik, hogy a szabadidő, a rekreáció és a hozzájuk kapcsolódó asszociatív tartalmak fogalmi tisztázásán túl bepillantást nyújtson a probléma lényegébe.

Abstract

Studying resources gained from recreational activity has not yet got enough attention in Hungary. Research is focusing mainly on analysing the structure of leisure activity and its quantitative timing. The qualitative characteristics of leisure affecting the subjective consequences of the chosen activities have been less studied. The questionnaires to what extent present trends of leisure activities provide recuperation and recreation for the individuals. What are the limitations for unfolding a multi-colored and well-being improving recreation? This paper aims, in addition to attempting to clarify the terms leisure, recreation and associated contents, to look at these problems in depth.

Egy élet értelme, *Brazília, Rio de Janeiro, Centro, 2006.*

DIGITÁLIS TÖRÉSVONALAK ÉS SZOCIALIZÁCIÓ AZ INFORMÁCIÓS TÁRSADALOMBAN

Bevezetés

Az információs társadalomban az idő és a tér fogalma új értelmet nyert. A fizikai távolságok már nem jelentenek gátat sem a kommunikáció, sem az adatok áramlásának szempontjából. Az IKT eszközök által formált hálózatok nem csupán fizikálisan kötik össze az egyéneket, de egy társadalmi teret is teremtenek.

A digitális technológiák és infokommunikációs eszközök a változások katalizátoraként értelmezhetőek, de bizonyos eszközök és felületek (pl. internet, számítógép, mobiltelefon) folyamatos fejlődése, hordozhatóvá válása, szoros szimbiózist alakítanak ki az eszköz és tulajdonosa között (Buda 2003, 2010, 2011, 212). Ezek az elemek képesek napjainkban társadalomformáló erővel fellépni, hiszen strukturálnak, különbségeket tesznek, átformálnak, kapcsolatokat építenek fel és rombolnak le. Az IKT eszközök által teremtett tér illeszkedik a hagyományos társadalmi törésvonalakhoz, ugyanakkor képes újfajta egyenlőtlenségeket és egyenlőségeket is teremteni.

Elsődleges és másodlagos digitális törésvonalak

Az alapvető globális, vagy lokális egyenlőtlenségek képzésekor használt társadalmi mutatók majdnem egészében megegyeznek a digitális egyenlőtlenségek feltárásához használt mutatókkal: nem, életkor, iskolai végzettség, településtípus, anyagi helyzet, életkor és származás.

Az elsődleges digitális törésvonalak gazdasági és társadalmi mutatói közül a nemek közötti egyenlenségekre irányítják a kutatók a fókuszpontot. A nők IKT használatában mutatkozó lemaradás a technológiától való kezdeti elzárkózás következtében, mérhető jelenség, amelyet sokszor technofóbia kifejezéssel illetnek (Szabó 2003). Szabó megközelítését a 2002-es Visitor Lifestyle Research, a SIBIS és az Eurobarometer kutatásai és kapott eredményei egészítik ki, amelyekben megállapítást nyert, hogy a férfiak több időt töltenek a net előtt és hogy a hétvégi internetezés pl. jellegzetesen férfi elfoglaltság (Szabó 2003). További kutatások arra is rámutat-

tak, hogy az IKT eszközök használatának társadalmi terjedésének bizonyos szakaszaiban a két nem differenciáltan viselkedik (Molnár 2002).

Szabó (2003) és Molnár (2002) megállapításaira reflektálva úgy gondoljuk, hogy a nemekre vonatkozó eszközhasználatot az életkorral és a mindenkori társadalmi státusszal összehangoltan kell vizsgálni. Úgy gondoljuk, hogy a férfiak és nők számítógép- és internet-használata bizonyos aspektusokban eltér egymástól, a hozzáférés, a gyakoriság és bizonyos számítógépes és internetes tevékenységek tükrében.

Az elsődleges digitális törésvonalak kialakulásának, mélyülésének okairól gondolkodva a tapasztaltak alapján a következő szegmenseket tudjuk elkülöníteni: *Gazdasági természetű* okok: a térség gazdasági mutatói lokálisan és globálisan egyaránt meghatározóak, *Urbanizáltság szintje*: úthálózatok, településtípus, *Az életkorból és eltérő kultúrából, szocializációs háttérből adódó különbségek*. Az, hogy a Föld melyik pontján élünk, milyen évtizedben, milyen neműek és életkorúak vagyunk, milyen társadalmi és szociális háttérrel rendelkezünk, és alapvetően befolyásolja az infokommunikációs eszközökhöz való viszonyulásunkat, hogy mennyire vagyunk képesek beágyazódni az információs társadalom kínálta térbe.

A digitális megosztottság generálta egyenlőtlenségek megjelennek a munkavégzésben, az életmódban, életstílusban, időben és térben. Ahhoz, hogy a társadalom valós információs társadalomként tudjon funkcionálni, meg kell jelennie a hálón a különböző attitűdökkel és szakmai-technikai háttérrel rendelkező eltérő generációknak, korosztályoknak is, hiszen ezzel a heterogén bázissal képeződhet le egy valós társadalom virtuálisan is.

Az új kommunikációs technológiák és lehetőségek eltérő mértékű használata és hozzáférési lehetőségei révén bizonyos jellemzők mentén új egyenlőtlenségek keletkeznek a társadalomban, amelyek illeszkednek meglévő egyenlőtlenséghez, azonban nem tükröképei egymásnak. Az újfajta egyenlőtlenségeknek leginkább az életkori különbségekben rejlő magyarázatuk van (Csepeli – Prazsák 2010).

A nem, gazdasági státusz, földrajzi elhelyezkedés és egyéb társadalmi mutatók a hagyományos társadalmi egyenlőtlenségeket az IKT eszközök

használatában is leképezték, ugyanakkor a technológiai fejlődés az adott társadalmon belül eltérő korcsoportokat talál meg azonos időben. A fiatalabb korosztályok innovációs és újításokat elfogadó magatartása az IKT eszközök használatának esetében különösen nagy különbségeket képezhet.

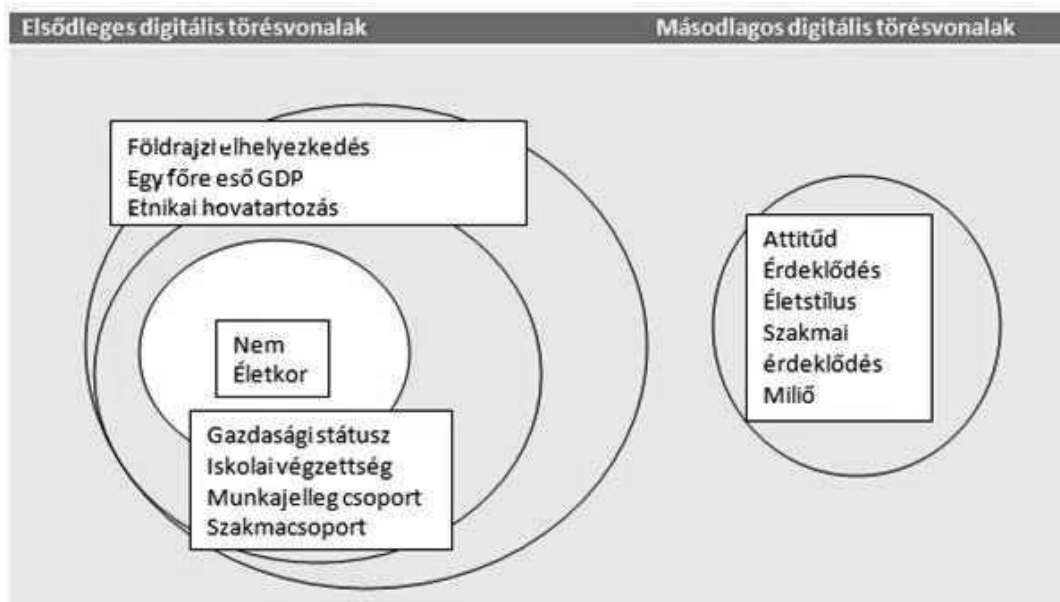
Az elsődleges digitális törésvonalak adják a legtöbb digitális egyenlőtlenségre vonatkozó kutatás empirikus bázisát. Ugyanakkor napjainkra az internet globális terjedésével számolnunk kell ún. másodlagos törésvonalak megjelenésével is, amelyek kvalitatív eltéréseket jelentenek az IKT eszközök használatában: mint pl. az egyes eszközök társadalmi elfogadottsága, az eszközökhöz fűződő viszonyrendszer, az IKT eszközök beépülése a szocializációs folyamatokba és az egyének kapcsolati hálózatába (Ságvári 2011).

Összekapcsolva a digitális egyenlőtlenségek rendszerét a következő ábrán az előzőekben bemutatott elsődleges digitális egyenlőtlenségeket és a másodlagos digitális törésvonalakat mutatjuk be (1. ábra).

Az elsődleges digitális vonalak makro-, mezo- és mikrotársadalmi szinten jelennek meg, hiszen az eddig taglaltaknak megfelelően a globális társadalmi és gazdasági jellemzőkre illeszthető a digitális törésvonal. A globális jellemzők után az egyén lokális helyzetét meghatározó tényezők jelennek meg, mint az iskolai végzettség, az egyéni gazdasági státusz, a munkajelleg és szakmacsoport. Ezek a

felsorolt jellemzők már adott területen adott gazdasági-társadalmi státusz mentén differenciálnak, míg a nem és életkor mint mikrotársadalmi tényezők független változóként jelennek meg, mégis a már ismertetett jellemzők mentén az IKT eszközökhöz való hozzáférést befolyásolják. A másodlagos digitális törésvonalak, mint ahogy a későbbiekben látni fogjuk, az egyén sajátos viszonyulását fejezik ki az adott társadalmi formához és az adott eszközrendszerhez. Ezek a törésvonalak az adott társadalmi viszonyrendszerbe ágyazottan vannak jelen és az adott társadalmi struktúrához igazodva az egyéni szocializációs mintázatokon keresztül válnak láthatóvá (Ságvári 2011).

Az információs társadalom a globalizációs folyamatok részeként egyaránt érinti a gazdaságot, a jogrendszert és a társadalmi jelenségeket (Vajkai 2008). A továbbiakban azokba a folyamatokba és társadalmi hatásokba kívánunk betekintést nyújtani, amely hatások a társadalomban élő egyének viselkedését, életmódját, életstílusát lényegien befolyásolják, azaz másodlagos digitális törésvonalakat képezhetnek egy adott társadalmon belül.

1. ábra Elsődleges és másodlagos digitális törésvonalak megjelenése az információs társadalomban (Forrás: Herczegh 2013)

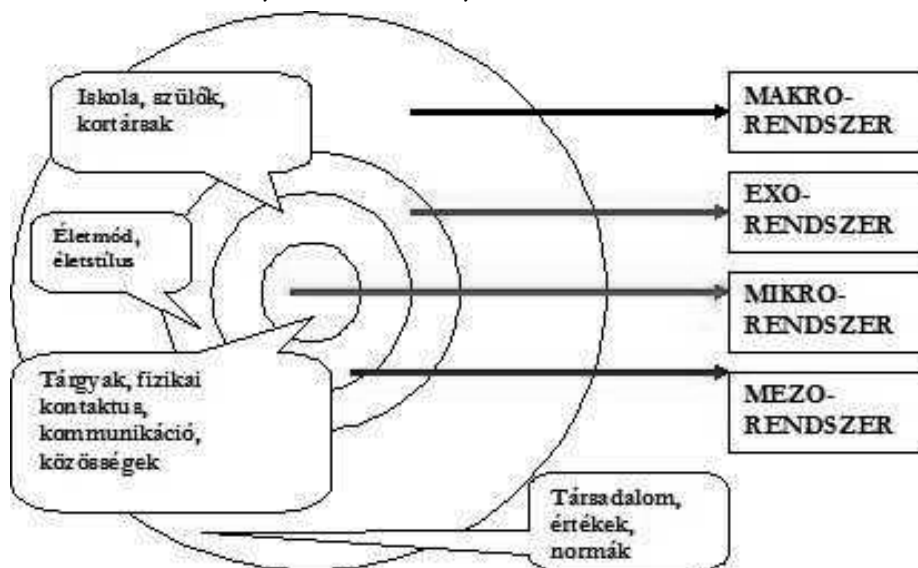

Szocializáció az információs társadalomban

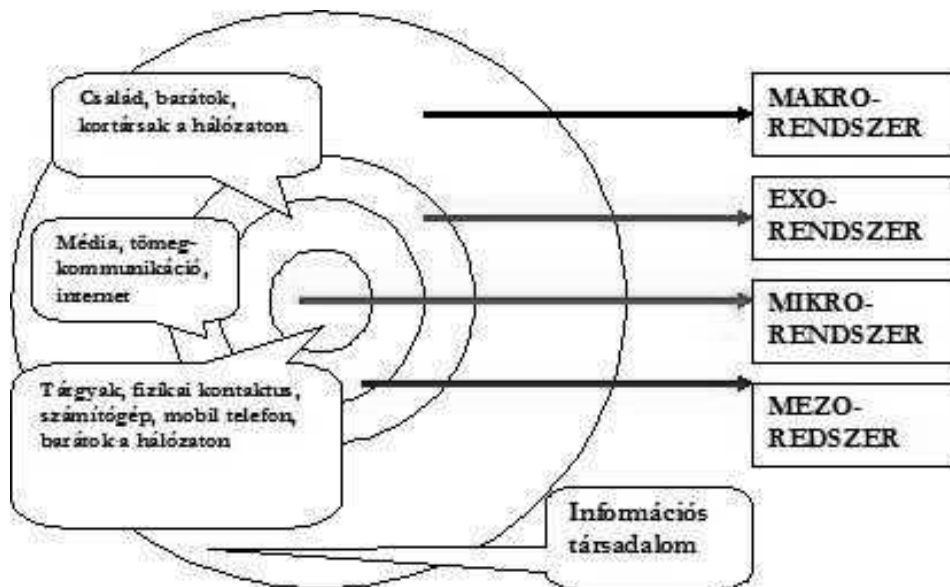
A társadalomban élő egyének személyiségének fejlődése alapvetően két pilléren alapszik: az egyik a biológiai érés, a másik pedig a szociális tanulási folyamatok összessége, azaz a környezeti beágyazottság, amelyet szocializációs folyamatként szoktunk értelmezni. A biológiai érés testünk, agyunk genetikai és élettani örökségének tükrében történő formálódása, amely adott, és szűkebben értelmezve megváltoztathatatlan. A genetikai állomány és az öröklődés mellett azonban a személyiség az adott társadalmi időbe és társadalmi térbe beágyazottan működik és ezt a működést a szocializációs közegek formálják, igazítják az adott társadalmi struktúrákhoz, berendezkedéshez. A szocializáció lényegében a társadalomba való beilleszkedés folyamata, amely során az egyén megtanulja megismerni önmagát és a környezetét, valamint elsajátítja az együttélés szabályait, a lehetséges és elvárt viselkedésmódokat (Bagdy 1986). A szocializáció olyan tanulási folyamat, amely a születéstől a halálig tart, csak az intenzitása válik eltérővé a különböző életkori szakaszokban. Az egyén társas közegei azok, amelyek a formálódást irányítják. Ezek a társas közegek különböző kis és nagycsoportok formájában alakítják meghatározó jelleggel személyiségünket. Az elsődleges kiscsoport, amelynek személyiség építő, befolyásoló szerepe van, a család, amely a társadalmunknak azon mikro-környezeti szelete, amely a

szociokulturális háttérünket alapjaiban formálja a születés pillanatától. Ahogy a gyermekek életkora halad előre, úgy válik egyre meghatározóbbá és egyre hatékonyabb formálóvá a következő kiscsoport: a kortárs csoport, amely a gyermeket körülvevő azonos életkorú, de nemi hovatartozás, szociokulturális háttér szempontjából heterogén közeg (Cole – Cole 1998). Az ifjúsági csoportok homogenitásukból és ugyanakkor heterogenitásukból adódóan is speciális szocializációs ágenst jelentenek a társadalmi beilleszkedés folyamatában (Jancsák 2013). Ezen csoportokat kiegészítik olyan formális közösségek, mint az iskola, a későbbiekben a munkahely és a média, amely az adott társadalmi korszakban meghatározó értékeket, normákat és viselkedésmódokat közvetíti az egyén felé. Ezek a terek nem függetleníthetők egymástól, sőt hatásaik összeműködnek, sok esetben összeadódnak az egyéni fejlődés során. Az életkor előrehaladtával nő a szocializációban szerepet játszó tényezők száma, amelyek folyamatos interakcióban vannak egymással (Cole – Cole 1998).

Az egyént nem csupán saját mikrovilágában érik tapasztalatok, hanem kilépve ebből, a makrokörnyezet hatásait is lépten-nyomon felfedezhetjük. Társadalomtörténeti kontextusba helyezvén ezeket a tényezőket és egymásra hatásokat, egyértelművé válik, hogy még a történelmi változások, az uralkodó technológia, az adott korszakok is szövevényesebbé teszik az interakciókat.

2. ábra Bronfenbrenner ökológiai modellje alapján létrehozott szocializációs modell
(Forrás: Bronfenbrenner 1979 alapján Herczegh 2013)

3. ábra Bronfenbrenner modellje alapján létrehozott szocializációs modell az információs társadalomra értelmezve
(Forrás: Herczegh 2013)

A társadalmi folyamatok és az egyéni életter egymásra hatásait jól szemlélteti Bronfenbrenner 1979-es ökológiai modellje,²¹ amelyet alapul véve kívánjuk bemutatni az egyén kölcsönhatásait a társadalommal (2. ábra és 3. ábra).

Szocializációs modellünkben a környezeti tényezők koncentrikusan táguló szinteken ábrázolhatóak. A legszűkebb kategóriaként megjelenő mikrorendszer a közvetlen fizikai és szociális környezetet jelenti, ahol a személyiség pszichológiai sajátosságai, valamint a kompetenciák közvetlen érintkezések során fejlődnek. A mikrorendszert körülölelő mezorendszer jelenti azokat az aktív színtereket, amellyel az egyén, különösen gyermek- és fiatalkorban, állandó kontaktusban van, mint például az iskola és oktatási rendszer, valamint a média megjelenése az őt körülvevő környezetben. E köré kapcsolódik az exorendszer, amelyben az egyén a fizikai kontaktus szintjén nem jelenik meg, de látens módon hatással van szociális fejlődésére, mint például a szülői társadalmi háttér, az adott életmód, életstílus, kommunikációs sémák. És végül, de nem utolsósorban egy tág, társadalmi erőteret veszi körül az egyént, amelyet makrorendszerként jelölünk, és amely közvetíti azokat az általános értékeket és

normákat, amelyek az adott társadalmi időszakban elsajátításra várnak (Bronfenbrenner 1979).

A szocializáció színtereit megfigyelve folyamatos változásokat detektálhatunk (2. ábra és 3. ábra). Egyfelől a család intézményének történelmi változásai (a nagycsaládtól való eltolódás a nukleáris családmagig, ahol a magas válási arányszámok miatt még magát a kétszülős család modellt is sok esetben külön-külön szülőnként kell értelmeznünk) gyökeresen megváltoztatták a családi szerepek elsajátításának szocializációs funkcióját. Másfelől az iskolarendszer átalakulása, az oktatásban eltöltött idő kitolódása megváltoztatta a tanulási szerepek, a diák-életmód és a munka-szerepek szocializációs funkcióját. Harmadrészt szólni kell a kortárs csoportokról, azokról az életkorban azonos egyénekről, akikre más-más mértékben, más-más irányban, de hatottak az előbb felsorolt tényezők, és akik hosszabb rövidebb ideig kísérik a személyiséget fejlődésének útján.

Az információs társadalom korszakában olyan új eszközök jelentek meg (elsődlegesen az internet és a mobiltelefon), amelyek megváltoztatják a szocializációs folyamatok terét, kiterjesztik azt egy a valós világgal párhuzamosan megjelenő virtuális világba. Új szerepek, újfajta kommunikáció, új kulturális mintázatok jelennek meg és várnak elsajátításra a hálózati társadalomban, amelyben az információ kezelése, terjesztése, birtoklása az első

21 A modell pontos bemutatása és eredeti értelmezési kerete: Bronfenbrenner, Urie 1979 *The Ecology of Human Development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press, Cambridge MA

számú szervezőelv. Az egyén társadalmi élete, társas kapcsolatai megkettőződnek és leképeződnek az internet és számítógép világában. Kijelenthetjük, hogy a mostani generáció már részben virtuális térben identifikálódik (Tari 2010).

Bronfenbrenner (1979) általunk átalakított modellje tökéletesen mintázza a mostani társadalmi korszak változásait és hatásmechanizmusait. Az információs társadalom mint szocializációs közeg-ábrázolás egyik fontos gondolata dolgozatunknak, így értelmezési keretünként a továbbiakban is az információs társadalom jelenik meg az egyént körülölelő makrorendszerként.

Összegzés

A társadalmi-történeti korszakok és az adott technológiák használata, valamint az ezekhez fűződő társadalmi megközelítések sohasem függetleníthetők egymástól. Szocializációs modellünkben is mind a négy vázolt rendszerszintet áthatják az információs társadalmi eszközök és struktúrák, hiszen a különböző szinteken megjelenik a számítógépes eszközhasználat, az internet mint kommunikációs eszköz, a mobiltelefon, valamint a tömegkommunikációs eszközök. Megtörténik a fizikai közösségek és a kortárs csoportok átrendeződése a virtualitásba. Az egyéneknél végbemenő nagyfokú individualizmus, az életpályák, életszakaszok és elkülönülése gyökeres változásokat idéz elő a társas kapcsolatokban, a mindennapi életvezetésben. „A hagyományos kapcsolatok és társadalmi formák (társadalmi osztály, kiscsalád) helyébe másodlagos fórumok és intézmények lépnek, amelyek megszabják az egyén életútját” (Beck 2003:239).

Az egyéni szocializációban hangsúlyossá válik az egyén, az egyéniség megjelenése, az önálló életutak keresése, amelyet az információs társadalom a maga eszközeivel méginkább képes támogatni. Az egyén mint fogyasztó megjelenik a kultúra, a kommunikáció a csoportképzés területén is. Az egyén életének meghatározó szervezője és elsődleges csoportképzője az életstílusa, amely elsődlegesen a fogyasztási szokásokon és fogyasztói választásokon alapszik (Castells 2000).

Az életstílus az individualizációnak köszönhetően felülírja az életmód struktúráit. Az információval való gazdálkodás, az önálló döntések, életvezetési stratégiák, az egyén elsőbbsége a csoporttal szemben az információs társadalom alapvető szocializációs sztenderdjei közé tartozik. Az egyén középponttá

válik mind fizikai, mind pszichikai értelemben az információs térben (Csepeli – Prazsák 2010).

Felhasznált irodalom

- Bagdy Emőke 1986 *Családi szocializáció és személyiségzavarok*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Beck, Ulrich 2003 *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Századvég Kiadó, Budapest.
- Bronfenbrenner, Urie 1979 *The Ecology of Human Development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press, Cambridge MA.
- Buda András 2003 Virtuális kommunikáció. *Iskolakultúra*, 2:92-96.
- Buda András 2010 Attitudes of Teachers Concerning the Use of Ict Equipment in Education. *Journal of Social Research & Policy*, Volume: 1, Issue: 2:131-150.
- Buda András 2012 Az információs társadalom tanártípusai. In Pusztai Gabriella – Fenyő Imre – Engler Ágnes szerk. *A tanárok tanárának lenni...* Debreceni Egyetem, 129-139.
- Buda András 2011 Telepesek és nomádok. In Cser László – Herdon Miklós szerk. *Informatika a felsőoktatásban*. Debrecen, 913-918.
- Castells, Manuel 2000 *The Information age. The rise of the network society*. Blackwell Publishers.
- Cole, Michael – Cole Sheila R. 1998 *Fejlődéslelektan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Csepeli György – Prazsák Gergő 2010 *Örök viszatérés? Társadalom az információs korban*. József Műhely Kiadó, Budapest.
- Jancsák Csaba 2013 *Ifjúsági korosztályok a korszakváltásban*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Molnár Szilárd 2002 A digitális megosztottság értelmezési kerete. *Információs Társadalom*, 3-4:82-101.
- Ságvári Bence 2011 A net-generáció törésvonalai – kultúrafogyasztás és életstílus-csoportok a magyar fiatalok körében. In Bauer Béla – Szabó Andrea szerk. *Arctalan (?) nemzedék. Ifjúság 2010–2011*. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest, 263-283.
- Szabó Gabriella 2003 A hatalom elektronikus arca – a nők és férfiak eltérő IKT használati kultúrája. *Információs Társadalom*, 3-4:116-131.
- Tari Annamária 2010 Y generáció. *Klinikai pszichológiai jelenségek és társadalomlélektani összefüggések az információs korban*. Jaffa Kiadó, Budapest.

Vajkai András 2008 *E-Government tanulmányok XXI. Az információs társadalom területi és módszertani vizsgálata. E-Government alapítvány a közigazgatás modernizációjáért. Budapest.*

Abstract

In the comprehension of our age's society the effects of electronic, info-communicational devices play an important role, however the most instructive is to follow and to understand the changes of social life in the mirror of internet and computerized media. Internet and computer have become

part of individual socialization. If family is the primary, school is the secondary socializational scene, then information society is regarded as the third one. Its great advantage is – especially for the youth of today – that while school mediates models and values during school years only, now information society provides a lifelong forming similar to family. The ICT elements are able to come forward with society forming strength in our days, since structure, differences are made, transform, contacts are built up and demolish. Space created by ICT devices adjusts to the traditional social fault lines, is able to create new inequalities and equalities at the same time.

A tegnapi hírek olvasója, *Amerikai Egyesült Államok, NYC, Manhattan, 2009.*

BIERNACZKY SZILÁRD
MAGYAR AFRIKA TUDÁSTÁR (AHU MATT)
MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG (AHU MATT)
ELEKTRONIKUS KÖNYVTÁR

(SZAKMAI BEMUTAKOZÁS, CÉLOK, FELADATOK ÉS ELSŐ EREDMÉNYEK)

Elöljáró szavak

Ma már mind gazdagabb hazánkban azoknak az elektronikus hozzáférhető szakgyűjteményeknek (szaklapoknak) az adattára, anyaggyűjteménye, amelyek (lásd pl. Afrika Tanulmányok, Mivagyunk.hu, Antroport.hu, Kül-Világ, Afriport, Biztonsági Szemle, Grotius, Sahara Alapítvány honlapja, Külügyi Szemle, Polgári Szemle, Századvég, Klio, Crafrade Review stb. szabadon felhasználható közleményei) magyar vagy éppen idegen nyelven kívánnak afrikai ismereteket közreadni.

Az AHU MATT megalapítására – természetesen figyelembe véve ezeket a gazdag anyagú és értékes forrásokat – az adott ösztönzést, hogy ráébredtünk: a napjaink Afrikájáról hozzáférhető ismeretanyag, illetve a mai mind szélesebb tevékenység elektronikus megismerhetősége (egyetemi kutatások nyomán született szakdolgozatok, doktori disszertációk, PhD értékezések, a különféle szintű, témájú és jellegű könyv- vagy folyóirat-publikációk, de akár az OSZK MEK vagy a Debreceni Egyetem Nemzeti Könyvtára által feldolgozott, kb. két tucatnyi 19–20. századinál régebbi könyv) messze nem meríti ki a sokoldalú magyar-afrikai „ismeretközlés” anyaggyűjtési munkálataink során mind inkább érzékelt mélységeit. (Hozzá kell tennünk mindemellett, a Tudástár létrehozását viszont az tette lehetővé, hogy az Afrikai-Magyar Egyesület/Magyar Afrika Társaság, illetve elnöke, Balogh Sándor ráérezve az elképzelésünkben rejlő értékekre, felvállalta azt, hogy biztosítja a beindításhoz szükséges technikai és pénzügyi körülményeket).

Az interneten hozzáférhető magyar Afrika-tudás nagy foghíjait látva tehát azt az alapvető célt tűztük magunk elé, hogy ezt az immár évtizedek (vagy még régebbi idők) óta rejtve maradt nemzeti tudás-kincset a felszínre, sőt, kéz-közbe hozzuk. Különösképpen, hogy napjainkban a hazai gazdaság, diplomácia, politikai és kulturális élet sosem látott módon és mértékben megnyilvánuló

érdeklődéssel fordul immár az afrikai kontinens felé.

De végül is mivel kíván foglalkozni ez az újonnan megalapított és az internetre már bevezetett elektronikus könyvtár?

Az AHU MATT tevékenységének legrövidebb összefoglalója a honlapon található „bemutakozás”:

*Első magyar, szabad felhasználású,
elektronikus, ágazati szakmai
könyv-, tanulmány-, cikk-, dokumentum- és
adat-tár*

Az adatbázis magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk (mi több, hangzó és vizuális anyagok) elektronikus könyvtára.

Az Magyar Afrika Társaság (AHU) non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre az itt elérhető elektronikus adattári szolgáltatást. Ennek célja kettős, szerkesztői mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel kívánják elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve kielégíteni a mind növekvő ismeret-igényt, másrészt arra törekcszenek, hogy feltárják az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig.

Az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük feltételekhez kötött.

Milyen dokumentumoknak szeretnénk helyet adni a tudástárban?

1.) Az első és legfontosabb cél: minden tudományos és szakmai terület tekintetében valamennyi elérhető (rég, régebbi, újabb és mai) afrikai tematikájú, itthon vagy külföldön publikált, magyar nyelvű magyar szerzői munka feltárása és bemutatása (természetesen a szerzői jogok figyelembevételével).

2.) Hasonlóképpen minden tudományos és szakmai terület tekintetében célunk elektronikus közlésre előkészíteni minden idegen szerző által készített, de magyar nyelven elérhető és Afrikával valamilyen szinten foglalkozó (rég, régebbi, újabb és mai) írásművet.

3.) Célunk minden tudományos és szakmai terület tekintetében valamennyi elérhető (rég, régebbi, újabb és mai) afrikai tematikájú, itthon vagy külföldön publikált, idegen nyelvű magyar szerzői munka feldolgozása és közzététele.

4.) Célunk továbbá minden tudományos és szakmai terület tekintetében valamennyi elérhető (rég, régebbi, újabb és mai) afrikai tematikájú idegen nyelvű, idegen szerző által készített, de Magyarországon kiadott munka feldolgozása és közzététele.

5.) Újabb elképzelésünk, hogy a magyar tudomány külföldi barátai mint vendégek számára is igény esetén helyet biztosítunk (*a magyar tudomány külföldi barátai az afrikánisztikai kutatások területén – felcímmel*), természetesen külön figyelmet fordítva egyrészt azokra, akik magyarországi tudóstalálkozón vettek részt, és magyarországi kiadványokban publikáltak, illetve azokra, akik nálunk tanultak.

Milyen további szakmai szempontokat kívánunk érvényesíteni a tudástár anyagának folyamatos bővítése során?

6.) Az Magyar Afrika Tudástár természetesen nyitva kívánja tartani kapuit a mai aktuális témák irányában is, ezen a területen azonban fontos és máshol is elérhető dokumentumok átvétele mellett olyan rejtve maradt, vagy csak kéziratban létező források felkutatására is törekszik, amelyek aktuális praktikus ismereteinket bővíthetik, és amelyek közül néhányat máris módunkban állt a könyvtárban elhelyezni (így pl. publikussá tehető, de közlésre nem került kormányzati anyagoknak is helyt kíván adni).

7.) Az Magyar Afrikai Tudástár ugyan hosszabb távon egyfajta teljességre törekszik, de mélyfűrésai, illetve a szerzőkkel vagy a szerzők leszármazottai-val megvalósult kapcsolatfelvételei máris lehetővé teszik azt, hogy néhány kiemelkedő, de mára már csak szűkebb szakmai körökben vagy egyáltalán nem ismert, magyar vagy magyar nyelven elérhető külföldi tudósok életművét közelbe hozza – mind a régmúltból, mind a közelmúltból (lásd például: Dombay Ferenc 18. sz., – Mungo Park 19. sz. eleje, – Hunfalvi János, Solymos Béla, Naphegyi Gábor,

Jankó János, mind a négy 19. sz. második fele, – Torday Emil, Fehér Dániel, Vajda László vagy a közgazdász Szentés Tamás stb., 20. sz. első fele).

Milyen technikai szempontok alapján kerülnek be a dokumentumok a tudástárba?

8.) A Tudástárba az egyes tételek lényegében egyképpen újraserkesztve, pdf-formátumban, könnyen futtatható módon kerülnek elhelyezésre. Ennek jelentősége, hogy valamennyi közzétett forrásanyag mint újraközlés hivatkozható lapszámszerűen is. (Ráadásul szinte kész anyagként lesz használható majd egyes esetekben papíralakú közlés céljára is.)

9.) Az újraserkesztések során számos írásmű esetében – pl. régi publikációk elavult helyesírása, kéziratok munkák nem véglegesített szövege, elektronikus már létező, de igen pongyola megjelenítésű variációi, szakdolgozatok, PhD-k értékes, de közlésre még elő nem készített, sajtóhibáktól hemzseggő szövegváltozatainál – a Tudástár szerkesztőség elvégzi a szükséges hibajavítási, stilisztikai, nyelvi egységesítési feladatokat. (A már a Tudástárba felhelyezett anyagokban vannak persze hibák, de ezek javítására folyamatosan törekszik a szerkesztőség, ugyanígy a szerzőknek is módjukban áll bármikor szerzői javításokat kérni). Munkálataink értelmében azonban számos felhelyezés esetében ott áll az adott tétel előlapján, hogy *ellenőrzött, lektorált vagy újraserkesztett*.

10.) A Tudástár szerkesztőségének alapvető törekvése (a magyar afrikai ismeretközlés feltárásával) nyilvánvalóan nem más, minthogy a kontinens világát, régebbi és mai kultúráját, történelmét, földrajzi és biológiai környezetét, gazdasági helyzetét általában közelebb hozza: 1. a teljes magyar közösséghez, 2. másrészt egyetemi hallgatók minél nagyobb körének adjon támpontot és útravalót érdeklődésük felkeltéséhez és esetleges szakmai aktivizálódásukhoz. És természetesen minél szélesebb körű ismereteket kíván nyújtani 3. azoknak a gyakorlati (diplomácia, kereskedelem, gazdaság) vagy 4. elméleti szakembereknek (kutatóknak), akiket törekvéseik Afrikára predesztináltak.

11.) A honlap gazdagodásával, magyar kutatók magyar és idegen nyelvű publikációinak minél nagyobb számban való elhelyezésével mind erőteljesebben létrejöhet egy speciális magyar imázs, amely az egyébként mindmáig még hazai akadémiai státuszt el nem nyert afrikánisztika teremthet meg itt-

hon és a nagyvilágban (jelenleg ismét mozgolódás zajlik az MTA területén: szerkesztő bizottságunk tagja, Török László akadémikus egy akadémiai afrikai bizottság előkészületeinek a szálait mozgatja).

Milyen feledésbe merült, árnyékban maradt kutatási eredményeket, hungarika értékű tudományos teljesítményeket sikerült máris feltárnunk?

Tájékozódásunk jellegét, illetve nagyságrendjét máris mutatja a tudástárban elhelyezett: 1. *Magyar afrikaisztikai bibliográfia*, és 2. a *Magyar afrikaisztika kronológiája*. Itt következő bemutatásunk során lényegében e két adattári összeállítás anyagából mazsolázunk.

Ami a régieket illeti, már másolatunk van Huszthy György (?1500–?1552), egyébként Zág-ráiban kiadott latin nyelvű emlékirataiból, aki előbb rabként került Törökországba, majd különféle foglalkozások kapcsán (pl. volt ezredtrombitás is) Egyiptomot is megjárta. Borsos Tamás portai követ (1566–?1633) vélhetően csak hallomás alapján írta le Egyiptomot. Az afrikai partoknál egykor hajótörést szenvedő Jetting Károly (1730–1790) története viszont valóban a robinzonádok nagy családját gazdagítja. Idősen lediktált élményeit német és magyar nyelven is beillesztjük majd tudástárunk anyagába.

Az első jelentős magyar Afrika-tudós, Dombay Ferenc (1758–1810) életműve feltárára vár. Igen sajnálatos, hogy hat (sőt, frissen felfedezett hetedik) ismert könyvéből több egyenesen nem található meg magyar könyvtárakban, jóllehet művei az észak-afrikai arab kultúra európai kutatásának kezdeteit jelentik, és a nemzetközi tudomány számon tartja egykori honfitársunk eredményeit (különösen a marokkói, akkori megjelöléssel Mauritániai királyok történetét). Tóth Ferenc báró (1733–1793) Rákóczi egy magas rangú emigráns tisztjének már odakint született fia, hadmérnök és utazó, diplomata francia szolgálatban, aki melleleg hazatért idős korában meghalni, egy számos nyelvre lefordított és különféle változatokban készült jeles memoárt hagyott hátra. Ennek kiemelkedően fontos és sokszor idézett egyiptomi része gyakorlatilag készen áll a felhelyezésre, miután legutóbb a nyugat-magyarországi patrióták (Vasi Szemle) végre a teljes opust megjelentették igen jó magyar fordításban.

Ami a mindenki által jól ismert Benyovszky-sztorit illeti, elsősorban a sokrétű szakirodalom egybegyűjtésére törekszünk. Kindermann József

Károly (1744–1801) dél-afrikai utazó, földrajzi író műveinek felderítése viszont soron következő feladatunk. Alig ismert a neve a kiváló tudománytörténész Tardy Lajos által felderített Geramb Ferdinánd diplomatának (1772–1848), akinek egyiptomi leírását még ugyancsak be kell szereznünk majd valahonnan.

S ezzel átléptünk az Afrika felé fordulás tekintetében sokasodással telt 19. századba. Itt már csak arra van módunk, hogy főleg a mind változatosabbá váló foglalkozási hátteret, a gazdagodó úti célok számbavételezzük, az ismeretszerzési igény kitágulását villantsuk fel.

A történelmi Károlyi család egyik leszármazottja, György (1802–1877) politikusként utazta be Egyiptomot és Núbiát. Szentessy Dániel (1805–1895) világjáró kardcsiszárlegény elvetődik Algírba, Tuniszba és Kairóba is. Simon József lelkész, Hoványi Ferenc ismét csak egyiptomi útját írja le, Kovács János tanár azonban természettudományi megfigyeléseket is végez a területen. Kiemelkedik jelentőségében az igen fiatalon, 35 évesen elhunyt Forray Iván gróf (1817–1852), akinek Egyiptomban készült festményeit halála után édesanyja adja közre egy gyönyörű kötetben. (És e korszak izgalmas epizódja: 1816-ban megjelenik a Közép-Afrika a Niger mentén elsőként behatoló híres angol utazó, Mungo Park első beszámolójának teljes szövege magyar fordításban...)

Magyar László (1818–1864) napjainkra ismét az érdeklődés középpontjába került Sebestyén Éva több évtizedes munkával elkészített három kiadványa (tanulmányok, illetve szövegek kritikai jellegű kiadása) jóvoltából. Viszont érdemes figyelni lelkes kiadója, a jogász, teológus, statisztikus és történész Hunfalvy János (1820–1889) akadémikus munkásságára, akinek afrikai vonatkozású publikációit mindmáig teljes hallgatás veszi körül. Naphegyi Gáborról annyit tudunk, amennyit Balázs Dénes kollégánk annak idején összekapart. Pedig két kiváló és nemzetközileg sokat idézett, angol nyelvű Algéria-könyve is a jelentős figyelmet érdemlők közül való.

Kérdőjelek sorozata következik: utazók, akikről tudunk, jeles értelmiségiek vagy arisztokraták, de hogy hagytak-e maguk után írásos produkciót, az még fel kell deríteni. Reményi Antal néhány hónapon át Libériában tartózkodott, Benedikty József földbirtokos több helyen is járt Afrikában, Majthényi Flóra költő többek között Algériában is élt, Széchenyi Béla gróf négyszer is vadászott oroszlanra Afrikában, Cziriák Károly 1870 és 1877 kö-

zött beutazta a világot, járt Egyiptomban is, majd szabómesterként működött Párizsban, Károlyi Gábor (György fia) Észak-Afrikában utazott. És sorjázna az Egyiptomot megjáró utazók mind jobb és igényesebb beszámolóit: Kecskeméthy Aurél (a Kákay Aranyos néven ismert újságíró, 1827–1877), Zádori János (1831–1887), Czobor Gyula hitszónok (1841–1895) vagy Pongrácz Emil báró, pénzügyi szakember (1842–1886). Azonban Alvinczy Sándor (1852–1925) már Afrika más részeit, főleg szaharai helyeket jár be, és ír róluk.

De megszületnek végre az első tudományos jellegű publikációk is: a tüdőbajban fiatalon elhunyt Sámí Lajos földrajzi szakíró (1843–1878) számos kiváló írást és egy könyvet hagyott maga után, az Afrikát bemutató monográfia készítője, György Aladár (1844–1906) pedig az első a magyar művelődéstörténetben, aki afrikai meséket ad közre (egy angol folyóiratban megjelent cikk nyomán). Ide kell sorolnunk Hopp Ferencet (1833–1919) is, aki nemcsak Keleten, hanem Afrikában is járt, és egy igen értékes beszámolót hagyott hátra útjáról a *Földrajzi Közleményekben*. Asbóth János utazó (1845–1911) könyvében már nemcsak Egyiptom, hanem a Szahara is feltárul előttünk, Mocsáry Béláné (1845–1917) pedig eljut Nubiába is. Az Egyiptomot megjáró Erődi (Harrach) Béla (1846–1936) ugyancsak számos további afrikai témájú írás szerzője.

Természetesen kiemelkedik ebből a körből Sass Flóra, avagy Anne Baker (mindmáig a nevét sem tudjuk pontosan, ?1842–1916) története. S bár halála után majd örven évvel, a múlt század közepén, nem máshol, mint egy padláson meglelt feljegyzéseit közreadta egy jó tollú író nő átigazított formában, a kérdőjelek még mindig sokasodnak a magyar származású fölfedező-feleség személye és hagyatéka körül. A Teleki-expedíció egyetlen „írásbeli kérdőjele” a gróf (1845–1916) naplója, amely (minden félreérthető, afrikaiakat degradáló megjegyzése ellenére) figyelmes, kegyeletes gondozás nyomán kiadható lenne. Fehér foltokként lép elénk a két híres jezsuita árnyalakja: a mozambiki vagy inkább Malawi-beli missziót vállaló Czimermann István (1849–1894) és Menyhárház László (1849–1897) neve ugyan legutóbb igencsak ismertté vált, főleg Krizsán László írásai nyomán, tucatnyi katolikus lapban szétszórt gazdag írásos munkásságuk azonban a Tudástár szerkesztőségében vár feldolgozásra.

A 19. század második felét Afrika szempontjából úgy fogalmazhatnánk meg a magyar művelődéstörténet szemszögéből: nyitás a tudományok

felé. Hiszen Magyar László oly fényesen ragyogó neve mellé felsorakozik az egyik legnagyobb orientalistánk, Goldziher Ignác neve (1850–1921), aki műveiben bőségesen foglalkozik az észak-afrikai iszlám kultúrával is. Miközben a földrajztudomány egyik „fekete báránya” (Fodor Ferenc a magyar földrajztudomány történetét feltáró hatalmas művében rendkívül elmarasztalja összeférhetetlenség és zavaros művek okán), Czirbusz Géza (1853–1920) nemcsak antropológiát igyekszik teremteni, de még a zeneetnológia első könyvecskéjét is megalakítja. Bornemissza Pál báró főleg a Néprajzi Múzeum (Teleki-, Torday- vagy Fuszek-kollekció mellett is) egyik leggazdagabb Afrika-gyűjteményéről ismert. Kevésbé köztudott, hogy számos történelmi, politikai és gazdasági cikket írt Afrikáról a Vasárnapi Újságba, amelynek összegyűjtése és feldolgozása is a soron következő feladatok egyike. És már az új század elejére áttolódva megszületik a magyar egyiptológia is Mahler Ede (1857–1945) egyetemi tanári kinevezésével, amellyel egyébként a magyar tudományosságunk ugyancsak egy ragyogó fejezete veszi kezdetét.

Eközben Damaszkini Arzén (1854–1925) vadászként is kitűnő könyvet ír (nemrég adták ki újra) középpontba állítva Kenya különleges harcospopulációját, a maszajokat. Madarász Gyula ornitológus világotutazó (1858–1931) Egyiptomban és Szudánban is tevékenykedik, míg Fischer Lajos katonatiszt természetbúvárként Tanganyikában végez gyűjtőmunkát. Szemere Attila műgyűjtő újságíró Marokkóban utazik. Eközben a Zenta környékén született Solymos Béla (?–1892) vasútmérnök jelöli ki 1870 és 1880 között az egyiptomi-szudáni vasút nyomvonalát: a 20 hónapnyi afrikai tartózkodás során olyan élményeket gyűjt, amelyek nyomán egy mindmáig idézett könyvet (*Desert Life*, 1880) publikál, jóllehet életéről mit sem tudunk (mindössze, hogy 1892-ben hunyt el). De hadd említsük meg a nála jóval ismertebb (már ami a műveit illeti) hajóorvos, Gáspár Ferenc nevét (1861–1923), aki gazdagon illusztrált, terjedelmes könyvsorozatokban tette közzé beszámolóit utazásai tapasztalatairól. Egy szinte teljes kötetben, más helyütt egy hosszú fejezetben Afrikát is feleleveníti.

Két szerző pedig feladja a leckét. Márki Sándor (1853–1925) és az eredetileg afrikanistának készülő Jankó János (1868–1902) cikket ír a magyarok afrikai érdeklődéséről, illetve számba veszik a számba veendőket. S íme, ismert személyiségek mellett egy sor olyan név bukkan fel szemléljükben, amelyek felkutatására még ma is várat a magyar tudomány.

A 20. század pedig immár beteljesíti a Magyar Lászlóval, Hunfalvy Jánossal, Goldziher Ignáccal kezdődő folyamatot, a hazai tudományosság (s ez az, amit Tudástárunk igencsak szeretne élesen tudatossá tenni) Afrika vonatkozásában is felnőtt korszakába lép. A magyar földrajz talán legnagyobb alakjával, Cholnoky Jenővel (1870–1950) kell a sort kezdenünk, akit ugyan (persze szigorúan csak a szakma belső berkeiben) nem tartanak „igazi afrikánistának”, mivel sosem járt a földrészen. Azonban jómagam, mint egy társtudomány, a néprajz képviselője, mégiscsak azt kell mondjam, ő nemcsak a magyar földrajztudomány, de egyúttal a magyar afrikanisztika egyik legkiemelkedőbb alakja is. Hiszen nemcsak mindmáig haszonnal forgatható két hatalmas Afrika-monográfiát hagyott maga után, de külön hosszabb időt igénylő feladat lesz majd számos munkájában felderíteni mindazt a sokféle ismeretet, amelyet Afrika sokrétű földrajzi, természeti és emberi környezetéről elmond.

A másik főként hajló arc ismét egyfajta (újra) felfedezés mámorát idézi elő bennünk: Heller Bernát (1871–1943) szinte az egyetlen, aki felfigyelt hazánkban az arab-islám világ egyik homéroszi teljesítményére, az inkább a folklór mint az irodalom szintjén fennmaradó *Antar regényre* (eposzra), és mindjárt egy magyarul és németül is megjelentetett, nagyjelentőségű, bár mára eléggé feledésbe merült monográfiával áldoz e kiemelkedő figyelmet érdemlő eposzi témakörnek. (A másik témakör, az odüsszeusi kalandozások történetére rímelő és szinte számtalan változatban létező *hílali* eposz létéről nálunk eddig csak e szemle szerzője tett említést egy talán 300 sornyi lexikon-cikkben.) Hadd tegyünk még annyit hozzá, mindkét eposzi témakör erősen kötődik az észak-afrikai iszlám kultúrához, a szóban élő történetek számos változatát jegyezték le Tuniszban, Marokkóban, Algériában és Egyiptomban.

S ezután már csak a legfontosabbak, a legnagyobb figyelmet érdemlők: az ismeretlenségbe süllyedt Kalmár Jenő (1873–1937) terepmunka alapján született etnológiai cikkeit nekünk sikerült előásni. Papp Károly (1873–1963) geológus egy dél-afrikai konferencia kapcsán járta be nyitott szemmel az országot, és hagyott ránk egy figyelmet érdemlő könyvecskét. Torday Emil (1875–1931), akit titkon mi a legnagyobb (hatású) magyar afrikánistának vélünk, máris jó néhány tanulmánnyal kapott helyet a tudástárban. Több mint negyven, zömmel angol nyelvű munkája előkészületben áll, egy angol és két magyar nyelvű könyve meglévő elektronikus anyagának átszerkesztését megkezd-

tük. További könyveinek digitalizálása finálisan háttérre igényel. Több helyütt megírtuk, hogy Bartók Béla algériai (biskrai) gyűjtőútja milyen nagy jelentőségű tudományos esemény, amely ugyan a tervezett három hónap helyett két hét után betegség miatt megszakadt, mégis a nyomában született több mint ötven zenei átírás a modern arab népzenei kutatások egyik legfőbb kiindulópontjává vált (a gyűjtőúttal kapcsolatos, Kárpáti János szerkesztette CD tudástárunkba való felhelyezését a jogtulajdonos már engedélyezte!).

Elévülhetetlen érdemeket szerzett az afrikai témakör iránti szeretetét tekintve Halász Gyula szakíró (1881–1947), aki könyvében négy magyar Afrika-kutatóról ad képet, másrészt megszerkeszti Torday Emil két magyar nyelvű könyvét, és számtalan formában, főleg folyóirat közleményekkel követi Torday három afrikai útját (1900–1909), majd tevékenységét. Hasonlóan érdemes számba vennünk a statisztikus, demográfus Thirring Gusztávot (1886–1953), aki a Magyar László hagyaték gondozásában vállal szerepet szakmájától eléggé távol állóan. A magyar afrikanisztikai kutatások máig feltáratlan „nagyhorderejű jelensége” Fuszek Rudolf (1882–1941) orvos, egy időben Libéria egészségügyi minisztere hagyatéka (csodálatos tárgyi gyűjteménye a Néprajzi Múzeumban kapott helyet, egyik libériai maszkja az AKKP logója), azonban mintegy 20 ezer kartotékból álló egészségügyi feljegyzés-anyaga feldolgozásra vár, egyedülálló afrikai egészségügyi történeti eredményekkel kecsgetve.

És íme, a híres-neves Germánus Gyula (1884–1979) alakja nemcsak Kelet, hanem pl. Egyiptom kapcsán is emlékeket idézhet fel. A vadász, bár számos sokrétű figyelmet mutató könyvet megalkotó Kittenberger Kálmánról (1884–1958), a Cendrars-antológiából afrikai énekeket és meséket fordító hosszú életű Dénes Zsófiáról (1885–1987), az Amerikába szakadt világhírű történész Polányi Károly (1886–1964) munkáiról (lásd magyarul is megjelent Dahomey-könyvét például), Zsivny Viktor vegyész-mérnök, mineralógus (1886–1953) néhány figyelmet keltő írásáról, Fodor Ferenc (1887–1962) hatalmas, bár csak halála után kiadhatóvá vált, afrikai vonatkozásokban bővelkedő földrajztudomány-történeti opusáról, Fehér Dániel erdész (1900–1955) afrikai szakmai tudományos expedíciót leíró könyvéről, Kéz Andor (1901–1968) Afrika-monográfiáig is jutó sokirányú földrajzi szakírói tevékenységéről, vagy az ugyancsak fontos földrajzi szakírói tevékenységet folytató Kalmár Gusztávról (1902–1949) nem is szólva.

De a sokszínűség és a magas tudományos színvonal jegyében kell említenünk Róheim Géza (1886–1964) könyveit is, amelyekben gazdagon idézi, alkalmazza az afrikai adalékokat (nem kis részben Frobenius munkáiból). De a varázserővel foglalkozó könyvében egész fejezetet szentel az afrikai jelenségcsoportnak (*A varázserő fogalmának eredete*, 1914). Orvosírók egész sorozatáról (Sáska László, Mészáros Kálmán, az etióp császárok orvosa, Thanoffer Lajos, akinek viszont 1954-ben nyoma veszett Afrikában, és sokan mások) szólhatunk itt (nemrégiben Pusztay Gabriella múzeumigazgató doktori disszertációjában tekintette át e jeles személyiségek tevékenységét). Kittenbergerhez méltó afrikai vadászunk Széchenyi Zsigmond (1898–1967), aki nemcsak könyvekkel, hanem jelentős zoológiai gyűjteményekkel is gazdagítja a magyar múzeumokat. Hevesy Iván (1893–1966) művészettörténész, mellesleg a fotózás legkiválóbb korabeli szakértője, lényegében elsőként fordul a primitívek művészetére hazánkban egy jeles könyvével, illetve néhány írásával. Még a furcsaságok sorát szaporítja Demeter Géza, aki három etiópiai témájú könyvet is hagyott ránk (az egyik feltalálása különös nehézséget okoz), azonban még a születése-halála évszámait sem ismerjük.

Kiemelkedő jelentőségű produkciókról kell itt most szót ejteni. Sík Endre pályafutása közismert, nagy négykötetes Afrika-története, amely a magyaron kívül angolul és franciául is megjelent, jól tudjuk, számos vonatkozásban (egyések szerint már a megjelenésekor) elavult. A kötetekben rejlő tudásanyag azonban ma is hasznosítható, nem beszélve arról, hogy e művek az afrikai országokban még mindig nagy keresletnek örvendenek. Ez összefoglaló írójához is jutottak el kérések a Sík-féle kötetek megszerzése ügyében.

Írtunk már Cholnoky Jenő földrajztudós rendkívül jelentős afrikai szerepvállalásáról. Tegyük hozzá, bizonyos értelemben fia is felnőtt ehhez a teljesítményhez. Cholnoky Béla (1899–1972) ugyanis többnyire mint egy jó Teleki-monográfia szerzője ismert. De a közvélemény számára nem igazán vált tudottá, hogy mint az egyik dél-afrikai egyetem professzora (1952-től haláláig) a világ legjelentősebb algológusává nőtte ki magát nagyszámú mintavételei kapcsán, amelyeket egyébként legutóbb helyeztek fel Dél-Afrikában az Internetre, mégpedig Cholnokyt a dél-afrikai algakutatás atyjának nevezve. (Születése századik évfordulóján jó összefoglalást jelentettek meg róla a *Botanikai Közleményekben*, bár arról

így nyilvánvalóan csak egy szűk szakmai közönség szerezhetett tudomást).

Méltó jelentőségében hozzájuk George Herzog (alias Herzog György, 1901–1983), Kodály egykori tanítványa, aki az USA-ban a primitív zenekutatás egyik jelentős alakjává nőtte ki magát, főleg magas szintű zenei lejegyzési tudása folytán. Számos kisebb afrikai írást jelentetett meg, libériai terepmunka nyomán viszont egy terjedelmes proverbium-gyűjteményt is kiadott önálló monográfia formájában (1936), több világhírű kutatóval működött együtt.

Igen értékesek, bár napjainkban kevésbé hasznosulnak Bendefy-Benda László (1904–1988) magyar afrikanisztikai tudománytörténeti kötetei (1-3. kötet, 1934), aki a harmincas években egy etiópiai Afrika-expedíció megvalósítását kezdeményezte, de a vállalkozás végül nem valósult meg. Az Angliába került Listowel Judith bárónő, egy ideig az akkori-ban szerepét betöltő 7. Earl Listowel, egykori afrikai gyarmati kormányzó felesége, éppen 100 évet élt (1903–2003), jeles tette, hogy egy Angliában igencsak figyelmet keltő könyvnek még a címével (*The Other Livingstone*, 1974) is próbálta jeles honfitársa (Magyar László) személyére irányítani a figyelmet. Bár a Néprajzi Lexikonban szerepel a neve, Magyarországon alig tudnak Ladislav Segy (Szécsi László, 1904–1988) létezéséről, aki több könyvet írt a primitív (afrikai) művészetéről, és egy afrikai művészeti galériát is alapított New Yorkban. És ne feledkezzünk meg a mindössze 38 évet megélt Rejtő Jenőről (1905–1943), aki 31 regénye közül legalább 9-nek az esetében Afrikát választotta színhelyül, s itt-ott ironikus stílusán is átsüt egyfajta sajátos terep- és kultúra-ismeret. Ladislav Farago (1906–1980) végképpen ismeretlen itthon, az angol tudományosság viszont számon tartja, hiszen újságíró történészként bejutott az olasz-etióp háborúba, és két máig idézett, emlegetett könyvet írt személyes élményeit és történészi megjegyzéseit összeötvözve.

Almásy László neve (1895–1970) természetesen ma (a filmet követően) mindenki számára ismerősen cseng. Jellemző módon három fontos Szahara-feltáró könyvének nincs új kiadása, bár az OSZK MEK elektronikus gyűjteményében szerencsére mindhárom megtalálható. Almásy azonban írt néhány igencsak eldugott helyen megjelent, idegen nyelvű, Afrika-érdekű publikációt is, amelyek begyűjtése megtörtént, felhelyezése folyamatban van. Hadd említsük meg, hogy Almásy mellett indult el a jeles magyar földrajztudós, Kádár László (1908–

1989) pályája is, hiszen Kádár sivatagi tanulmányainak forrása az a tény, hogy 1933-ban együtt dolgozhatott Almásyval Afrikában, éppen a Zarzura oázis keresése során.

Afrika azonban betört a magyar irodalomba is. A mártír költő, Radnóti Miklós (1909–1944) nevezetes fordításkötete, *Karunga, a boltak ura*, amely halála évében jelent meg, mindenkori számára ismert. És az is, hogy az Afrika-téma költészetében is nyomot hagyott. Már kevésbé került a közfigyelem középpontjába az, hogy Faludi György (1910–2006) kényszerű emigrációja során számos hónapot töltött Marokkóban, amelynek története életrajzi jellegű munkájában (*Pokolbéli vig napjaim*) bukkan fel, de egy ciklus vers írására is készítetik az ottani élmények. Ignácz Rózsa (1910–1979) három könyvében is Afrikában jár (útikönyv, regény, gyerek-könyv). Weöres Sándor (1913–1989) költészetét elkíséri a primitív verselési formák iránti érdeklődés, de ezenkívül fordít, folklórt is, afrikai költőket is. Cseres Tibor (1915–1993) egy novellájának színhelye Afrika. Amint Jókai Anna is egy kisregényében Afrikába viszi a szereplőit. Néhány emlékezetes élménybeszámolóra (Lángh Júlia, Da Silva Katalin, Diallo Julianna) kell még felhívunk a figyelmet. Hárs Ernő (1920) már a jeles műfordítók sorát indítja, társszerkesztője és fordítója a két kötetes *Fekete lángok* c. gyűjteményes kötetnek (1986, 1989), de ő fordítja magyarrá Camões *Lusiadák* c. művét, a portugálok nemzeti eposzát is, amelyben Afrika is bőséggel helyet kap. Néhány saját versében nyomon követhető afrikai érdeklődése.

Itt kell sorra vennünk a hazai irodalomtudomány adalékait. Kétségtelenül az hetvenes években megkezdett Világirodalmi Lexikon mintegy gyűjtőpontjává válik, mégpedig a tömeges szócikk-igény folytán, az afrikai irodalmi tájékozódásnak. Első menetben Keszthelyi Tibor (1932–1993), később az első magyar afrikai irodalomtörténet elkészítője (1971) és a *Fekete lángok* két kötetének társszerkesztője, majd Páricsy Pál írja a kisebb-nagyobb szócikk-szövegeket, utóbb Kun Tibor frankofonista Pécsről, Lévai Béla nyelvész Debrecenből és jelen cikk írója csatlakozik a lexikon stábjához. De a már említett Hárs Ernő is szerepet vállal néhány esszé erejéig az afrikai irodalom hazai megismertetésében. Tóth Éva költő egyrészt a Szungyata eposzról ír fontos elemzést, és részleteket is fordít a műből, másrészt közreadja Agostinho Neto verseit magyar nyelven. A legkiemelkedőbb eredményeket az irodalomtudomány területén azonban Gergely Ágnes mutatja fel: monográfiát készít Christophfer Okigbo,

Petőfihez vagy Radnótihoz hasonlóan mártírhalt, nigériai ibo költő művészetéről (1985). Kiadja a nigériai költők fordítás-antológiáját (1977) és Okigbo válogatott kötetét (1989). Fialat irodalmárok (Gúti Erika, Gyuris Kata, Horváth Miléna, Kármán Marianna, Krajnik Ildikó, Parrag Judit, Speidl Bianka, Tóth Réka, Varga Róbert és mások) különféle területeken tevékenykednek. De itt sem szabad megfeledkeznünk a magyar származású Riesz Jánosról (ma is így írja a nevét), aki hosszú időn át a bayreuthi egyetem rektor-helyetteseként volt a magyarok mindenkori barátja, s mellesleg a nemzetközi frankofón afrikai irodalmi kutatások egyik európai vezéralakjává vált. Munkássága rendkívül kiterjedt, bár itthon alig ismert.

Az egyiptológia két jeles alakjáról sem szabad megfeledkeznünk. A harmincas évek végén indul Dobrovits Aladár (1909–1970) és Wessetzky Vilmos (1909–1997) pályája. Később fordul Afrika felé viszont a nemrégiben elhunyt, hosszú éveken át Kölnben Afrika-kutatóként működő nyelvész, Fodor István (1920–2012), aki feldolgozza Magyar László kimbundu nyelvi adalékait, megírja a bantu nyelvek enciklopédiáját, és nagy figyelmet keltező, hosszadalmas nemzetközi vitát folytat az afrikai nyelvek lényegében máig megoldatlan rendszerezése (klasszifikációja) témakörében.

De a múlt eme vázlatos, bár rendkívüli gazdagságot érzékeltető felvillantása után vegyük még számba azt, hogy milyen tudományterületek azok, amelyekben megjelenik, szerepet kap az afrikai tematika. Hozzátevé persze, hogy a kezdetektől máig ívelően vélhetően több száz (!) tudományos és kulturális folyóirat, periodika, havi és hetilap anyagát kell(ene) még átnézni, mert figyelmet érdemlő közlemények tömege rejlik bennük. Egyetlen példa: a Gyulai Pál szerkesztette *Budapesti Szemle* 1900-es évfolyamában (nyilván a második angol-búr háború, 1899–1902, hatására) egy összességében monográfia terjedelmű, öt részes tanulmányosorozat jelent meg, amelyet akár könyv-alakban újra megjeleníthetnénk, hiszen, mint egy modern ország-ismertető kötetből, belőle a korabeli Dél-Afrikáról szinte minden lényeges megtudható.

Ami a hazai történettudományt illeti, Sík Endre nevét említettük már. Még az ő idejében (1965 és 1990 között) pályájukat megkezdve publikáltak, főleg gyarmatosítás kori témákat feldolgozva: Kende István, Borsányi Károly, Salgó László, Ágh Attila, Balogh András, Benkes Mihály. Majd az ő nyomdokainkon elindulva Búr Gábor vagy a pályaelhagyó Lugosi Győző és Bede Rita. Továbbá főleg újkori

történelemmel, politológiával foglalkozva: Csizmadia Sándor, Tarrósy István, Szabó Lóránt. Itt kell figyelmet szánunk a szegedi mediterrán kutatás vonulatára, amelyet J. Nagy László professzor indított meg évtizedekkel ezelőtt, egy jeles könyvsorozat is megteremtve. Tanítványai közül Ferwagner Péter Ákos észak-afrikai témákkal (is) foglalkozik. Szélinger Balázs viszont jeles etiopistává nőtte ki magát. A legújabb nemzedékek figyelme igen tágas: a napi politikátörténeti eseményektől (kenyai zavargások, terrorisztikus diktatúra Zimbabweban, szomáliai kalózok, arab tavasz stb.) a zulu orális történelemig (lásd Világi Dávid PhD értékű szakdolgozatát) vagy az angol-búr háborúig (többen is) terjed, egyébként gazdag írásos anyagot is eredményezve. A gazdagon sorjázó politológiai (diplomáciai, katonapolitikai, rendfenntartási, gazdaságpolitikai stb.) elemzések szerzői többek között: Besenyő János, Erdős Attila, Glied Viktor, Hetényi Soma Ambros, Hettyey András, Illés Zoltán, Komár Krisztián, Marsai Viktor, Morenth Péter, Suha György, Szijj Dóra, Tarrósy István. Utóbbi egyúttal a jeles *Afrika Tanulmányok* folyóirat alapító és tulajdonos-szerkesztője, másrészt lényegében az ő nevéhez fűződik a Pécsi Tudományegyetemen létrehozott Afrika Kutatóközpont.

A hazai földrajztudomány és térképészet is szerepet vállalt és vállal az afrikanisztika területén. Fodor Ferenc művét már említettük. Gábris Gyula természetföldrajzi kutató az, aki gazdag munkássággal rendelkezik kontinensünk vonatkozásában (művei rendre felkerülnek a Tudástárba). Probáld Ferenc nevét társszerzőkkel készült gazdaságföldrajzi könyve kapcsán kell, hogy említsük. Lerner János, aki egykor földrajzi turizmussal foglalkozott, több népszerű Afrika-kiadvánnyal, valamint témába vágó tévé-műsorok szerkesztésével gazdagítja ismeretvilágunkat. Rédei Mária terjedelmes migráció-monográfiája (lásd már a Tudástárban) számos afrikai kérdéskört is érint. Nem feledkezhetünk meg Kubassek János sokirányú, részben népszerűsítő tevékenységéről (lásd többek között Afrika földrajzi és történelmi leírását tartalmazó kötetét, Almásy monográfiáját, valamint az időközben elhunyt Balázs Dénes alapította, ma már Kubassek által irányított *Földrajzi Múzeum Tanulmányok* kiadványsorozatának számos cikkét, továbbá gazdag saját afrikai vonatkozású publikációs tevékenységét). Erdős Ferenc pécsi földrajzprofesszor könyve Afrika közlekedéséről (2011) az utolsó évek egyik legnagyobb hazai afrikanisztikai eredménye, amelyet célszerű volna idegen nyelven is közreadni,

mivel hasonló jellegű vállalkozást a nemzetközi szakirodalomból sem ismerünk. Külön hangsúllyal kell megemlékeznünk Nemerkenyi Zsombor fiatal térképész kutató Magyar László kutatásairól, aki pl. az Interneten is megtalálható doktori dolgozata függelékében közreadta a Magyar könyvében említett helynevek mai megnevezésének, vagyis ezek egy részének oly régóta várt listáját. Török Zsolt viszont Almásy térképészeti munkásságát vette célba. Almásy-könyve afféle fiktív önéletrajz, amely számos tanulságos dologgal szolgál.

Az afrikai nyelvészet terén is említhetünk (természetesen Fodor István mellett) neveket: mindekenélőtt a szuahélistákat, a sajnálatosan idő előtt eltávozott Füssi Nagy Gézát és Lévai Bélát, illetve jelenlegi reménységünket, T. Horváth Attilát (mindegyikük bantuisztikával is foglalkozott, illetve foglalkozik). Mindemellett érdemes számba venni azt is, kik és milyen afrikai nyelvi ismeretekre tettek szert. A szahélisták mellett említhetjük az ugyancsak korán eltávozott Ecsedy Csabát, aki vélhetően bizonyos szinten ismerte a szudáni hegyi burun nyelvet. Sebestyén Éva Magyar László-tanulmányai, illetve angolai terepmunkái kapcsán meg kellett, hogy ismerje a kimbundu nyelvet. A nemrégiben elhunyt kiváló néderlandista Bernáth István egy kötetre való szöveget fordított afrikanszóból. Régi Tamás tanzániai-etiópiai terepmunkája során nyilván szembesült ottani kis nyelvekkel. Füssi Nagy Géza nevelt lánya, a máris könyvet és jó tanulmányokat publikáló Horváth Beáta, aki férjével Kenyába költözött, vélhetően ugyancsak ismeri bizonyos szinten a szamburu nyelvet. A Franciaországban folkloristává lett, újabban azonban itthon élő Görög Veronika egykori terepmunkái kapcsán nyilván jól ismeri a nyugat-afrikai bambara nyelvet. A szintén Franciaországban afrikanistává vált Zempléni András egykori terepmunkái kapcsán a nyugat-afrikai szenufo nyelvet sajátíthatta el. Ormos István (az arab mellett) a régi etiópiai nyelvek (ge'ez, amhara) tudós ismerője. Az észak-afrikai iszlámmal foglalkozó kollégák (Iványi Tamás, Szombathy Zoltán) nyilván mély ismeretekkel rendelkeznek az arab nyelv terén. Tegyük hozzá, a még fiatalember Illés Zoltán, Szudán szakértője indulásképpen ugyancsak arab szakot végzett. Simon Róbertnek, a Korán fordítójának is mély arab nyelvi ismeretekkel kell rendelkeznie.

Ami a zenét illeti, Bartókon kívül nem feledkezhetünk meg a Svéd Akadémia tagjává választott Ligeti Györgyről sem, aki többek között Kárpáti János tudósítása szerint foglalkozott az afrikai ha-

gyománys zenével, sőt, zenéjében az afrikai zene hatása is nyomon követhető. A zene- és táncudomány területén is találhatunk eredményeket: Kárpáti János Marokkóban, Sárosi Bálint Etiópiában gyűjtött, Vadasi Tibor és Martin György ugyancsak Etiópiában rögzített a magyarok feltalálta táncírással helyi táncokat. Említettük már George Herzog nevét, aki viszont különféle gyűjtések zenei átírásában segédkezett. A magyar népzeneudomány legjelentősebb tette azonban kétségkívül a Borsai Ilona és Tóth Margit által kettesben végzett kopt zenei vizsgálatok és átírások terén következett be. Borsai igen korai távozása nyomán, a nemrégiben, igen idős korában elhunyt Tóth Margit teljesítette be végül is a nagy művet, évtizedes munka nyomán egy, a régi kopt zenei hagyományokat lekottázó hatalmas gyűjteménnyel, amely mára világraszóló eseménye lett ennek a tudományterületnek. Brauer-Benke József az afrikai hagyományos zenei hangszerekről írt cikkeket és könyvet.

A tágan értelmezett néprajzi szakmát (etnográfát, etnológiát, kulturális és társadalomantropológiát, folklorisztikát) illetően a sor viszonylag gazdag, bár jelezzük, hogy az adatok feltárását már az előbbieknél során megkezdtuk, gondoljunk Magyar László, Teleki Sámuel, Torday Emil expedícióira, illetve munkásságára. A sort a sok más szeretett kollégánkhoz hasonlóan nemrégiben elhunyt Vajda László müncheni etnológia-professzorral kell folytatnunk, akinek tanítványa, Bodrogi Tibor viszont itthon jeleskedett (lásd pl. *Afrika művészete* c. kötetét). Vajda másik, már müncheni tanítványa, Tollas Tibor felesége, Kecskési Mária legutóbbi teremunka-monográfiáját adta közre, de korábban a város (München) etnológiai múzeuma munkatársaként több terjedelmes, önálló monográfiával felérő kiállítási katalógust is írt. Az őket követő fiatalabb, mára már hatvanas-hetvenes nemzedék körébe tartozik: Ecsedy Csaba, Füssi Nagy Géza, Sárkány Mihály, az afrikanisztika területére olykor-olykor kirándulást tevő Voigt Vilmos vagy éppen e beszámoló szerzője. Az általunk szervezett első hazai nemzetközi afrikanisztika konferencia idején (1982) csatlakozott hozzánk Vidacs Bea, aki utóbb az USA-ban tanult. Érdekes szociológiai jellegű monográfiát készített a foci kapcsán Kamerunról. Ugyancsak ez idő tájt indult Borsos Balázs pályája, aki Móga Jánossal közös afrikai útjukról írt könyvet, majd a néprajzi fotózással, illetve a Teleki-expedícióval foglalkozott. Újabb az általános és alkalmazott magyarországi kulturális antropológia felől az afrikanisztika területére át-

szakosodott A.Gergely András írásos működésére figyelhetünk fel.

A fiatalokról szólva azt kell látnunk, ma a praktikus területek, diplomácia, gazdaság, a politológia, idegenrendészet, államigazgatás jelent nagyobb vonzerőt. Talán csak a Néprajzi Múzeumban tevékenykedő, észak-afrikai kultúrák iránt érdeklődő és jó ideje Torday Emillel foglalkozó Földessy Edina, a máris jeles afrikai terepmunkákat megvalósító Régi Tamás, az ugyancsak több afrikai területen, de leginkább Kongóban terepmunkákra vállalkozó Szilasi Ildikó vagy az antropológiai érdeklődése kapcsán számunkra ismert Lerner Balázs nevét tudom itt említeni. Viszont támadt – ifjú néprajzi gyűjtőinkkel összefogva – néhány jeles néprajzi fotós (Lóránt Attila, Lantai-Csont Gergely stb.). Ami a néprajzi szakmát illeti, természetesen nem feledkezhetünk meg a külföldre szakadt, onnan mostanában részben hazatért tudóstársainkról sem. A már említett Vajda-tanítvány, majd kollégává avasztált Kecskési Máriáról, a hosszú időn át Párizsban működő, mára hazatért Görög Veronikáról és Zempléni Andrásról, a korábban a zürichi múzeumban tevékenykedő Szalay Miklósról van többek között szó. Ők valamennyien kiemelkedő teljesítményt nyújtottak az elmúlt évtizedekben, és publikációk, könyvek sorával gazdagították a magyar tudományosságot.

Nincs mód itt felsorolni és ismertetni az ókortudomány, illetve egyiptológia hazai jeles képviselőit, illetve azok műveit, az alapító Mahler Ede és Dobrovits Aladár nevéhez most csak Kákosy László és Török Lászlót nevével fűzzük még hozzá. Előbbi, mint az ELTE tanszékvezetője nemcsak jeles műveket hozott létre, de lényegében iskolateremtő személyiségként vonult be a magyar tudományosság történetébe, a hazai egyiptológia publikációiban is igen gazdag újkori élettörténete nem kis részben az ő tevékenységének köszönhető. Török László akadémikus nubiológiai (Meroe, romváros Szudánban!) munkássága pedig rendkívüli gazdag eredményei kapcsán érdemel külön említést. (Reménykedünk, hogy művei jelentős része esetében módjában áll majd engedélyt adni arra, hogy tudástárunkban azokat elhelyezzük).

Észak-Afrikára tekintettel mindenképpen említenünk kell a hazai arabisztika szerepkörét. Két tanszékünk is van (ELTE, Pázmány Egyetem). Tudomásunk szerint e két egyetemről a következő kollégák foglalkoznak (többnyire érintőlegesen) észak-afrikai vonatkozású témákkal is: Fodor Sándor, Iványi Tamás, Szombathy Zoltán, Tüske László, Ormos István, Dévényi Kinga. A korábban

akadémiai intézetben tevékenykedő Simon Róbert, a szakmailag legtökéletesebb magyar Korán fordítója és magyarázója viszont többek között egy terjedelmes monográfiát írt az észak-afrikai arab (vagy berber?) származású Ibn Khaldúnról, akit a modern történettudomány megteremtőjének tartanak (Simon Ibn Khaldún nagy elméleti könyvét is lefordította, de kiadott egy kötetnyi egyiptomi mesét is).

A közgazdaságtudomány területén nagy keletje volt Afrikának a hatvanas-hetvenes, sőt, még a nyolcvanas években is. Ma már alig esik szó Bogárn Józsefről, aki egy kétségkívül túl elméleti és túl vastag opust produkált a fejlődő világ gazdasági fejlesztésének kérdéseiről. Hasonlóan gazdag Simay Mihály életműve is a fejlődő országokkal kapcsolatos elemzéseket tekintve. Annál népszerűbb ma is Szentés Tamás életműve, aki a hatvanas években – tanzániai professzorkodás után hazatérve – olyan műveket írt, főleg az elmaradottság és fejlődés kapcsán, amelyek 8-10 nyelven is megjelentek (többek között még arabul is). Szentés számos kisebb-nagyobb publikációban is foglalkozik Afrikával, mára azonban érdeklődéséből csak a fejlődés-témakör maradt meg. Akik kitarítottak az Afrika-téma mellett, azok közül elsősorban Balázs Juditot és esetleg Kiss Juditot említhetjük. (Szentés és Balázs is valamennyi publikációját felajánlotta a Tudástárnak, Balázs Judittól már néhány felhelyezésre került).

A magyar szakemberek (néha publikációkban is tettest öltő) szerepet vállaltak Afrika újkori építészetében és városrendezésében. Két nevet említhetünk most: Huszár László (1932–2007) mint a ghánai Kumasi egyetem tanára egy egész tartomány valamennyi városának rendezési tervét készítette el, épületeket is tervezve, és minderről egy angol partnerrel közös könyvet adott ki. A másik említésre méltó jeles építész Polónyi Károly (1928–2002), aki 1963-tól majd húsz éven át dolgozott Afrikában (előbb ő is a ghánai Kumasiban egyetemi tanárként megszervezte a posztgraduális képzést, illetve többalakos típusházakat tervezett, majd Nigériában Calabar város rendezési tervét készítette el, utóbb rövid algériai tartózkodás követően néhány évet még Etiópiában töltött, itt pedig elkészítette a főváros fejlesztési tervét, és megtervezte a Forradalom Terét). Tapasztalatairól magyar és angol nyelven is könyvet adott ki.

A természettudományok terén is van mondani valónk. Az algológus Cholnoky Béláról már tettünk említést. Vojnits András biológus kollégánk Afrika természeti környezetét, környezetvédelmi gondolatait közlő írásait és könyveit említhetjük. Pócs Tamás akadémikus Tanzániában tett botanikai fel-

fedéseiről kellene itt bővebben szólnunk, ha volna rá módunk. Galács András, az őslénytan tudósa néhány cikkben afrikai leleteket elemez. Tudomásunk van még arról, hogy az ELTE biológusai foglalkoznak afrikai állatok és növények rendszertani kérdéseivel. Tevékenységük írásos eredményeinek felderítése ugyancsak soron következő feladatunk. Guman István csillagász viszont jeles művet írt a dogonok csillagászati ismereteiről és mitológiájáról (a könyv már megtalálható a Tudástárban). A minap jutott tudomásunkra, hogy Entz Boldizsár, Ghána tb. konzulja édesapja, Entz Béla 1966 és 1974 között mint hidrobiológus ENSZ-szervezetek megbízásából Ghánában, majd Egyiptomban tevékenykedett, és utóbb eredményeiről számos művet írt. Publikációinak begyűjtése most kezdődik meg.

Létezik Magyarországon néhány szakértője a trópusi orvoslásnak is. Egykoron a László Kórházban működött egy ilyen osztály Várnai Ferenc professzor vezetésével. Napjainkra a téma felelőse Várnai egykori tanítványa, Axmann Ágnes (mindkettőjük jeles könyvet publikált a témakörből).

Nagy jövő áll(hatna) a hazai agrártudományok képviselői előtt, már akik a trópusi földművelés, állattartás, élelmiszertermelés területén szeretnének működni. Végtelen kár, hogy a Szent István Egyetem lényegében felszámolta egykori világhírű tanszékét. A már elhunyt Varga János professzor, a volt intézmény alapítójának munkássága felderítendő. Hasonló a helyzet az egyik legszorgalmasabb, afrikai terepen (Etiópia, Tanzánia) is működött, bár igen korán elhunyt agrárkutatóval, Obszut Józseffel, aki ennek a tanszéknek a neveltje volt, és akinek sárospataki leszármazottait is még fel kell derítenünk. De nem feledkezhetünk meg a gödöllői egyetem egykori rektoráról, a franciás műveltségű Petrasovits Imréről sem, aki többek között a *Magyar Tudomány*ba is írt tanulmányt az afrikai agrárium fejlesztésének kérdéseiről. A ma is tevékeny kollégák közül elsőként a nemzetközileg széles körben ismert és aktív Kanizsai Endre professzort (az egykori Trópusi Tanszék munkatársát) kell említenünk, akinek gazdag tevékenységét nyilván meg kívánjuk jeleníteni a Tudástárban. Hasonlóképpen számíthatunk Kanizsai egykori kollégájára és utódjára, Pekli József együttműködésére. De említenünk kell Kanizsai doktoranduszát, Juhász Péter Gergelyt is, aki Kanizsaihoz hasonlóan részese konkrét afrikai földművelési és állattartási próba-üzemeléseknek.

Körképünk végére csemegét tartogattunk. Napjainkban jelent meg a regényíró és művelődéstörténész Szalay Károly könyve a történelem előtti kor

kultúrájának egyik legizgalmasabb jelenségvilágáról, a sziklarajzokról (*Írott sziklák, festett barlangok*). E műben természetesen az afrikai anyag csak az elemzéseknek kisebbik részét adja. Viszont igen kevesen tudják, mert ugyan a számítógépen igen sokan, ahogy ma mondják, napjában több órán át szörföznek, de vajon ki áll meg akár egy pillanatra is olyan honlapoknál, amely afrikai (mi több, az Almásy látogatta Uweinat) sziklarajz anyagának felderítését és újabb kori vizsgálatok anyagát teszi közzé. Nos, ébredjünk, a sziklarajz-kutatás, pontosabban dokumentáció egyik legjelesebb és nemzetközileg is igencsak ismertté vált képviselője a magyar Zboray András, aki az Almásy-féle területek szűkebb és tágabb körzetében mintegy 800 barlangban több mint 100.000 felvételt készített, megtévezve ezt néhány jeles írásos publikációval (anyagának egy gazdag részét CD-n tette közzé) – megvalljuk, jó kapcsolatainkban bízva reménykedünk, hogy ezt az anyagot (akár teljességében) elhelyez(het)jük majd a Tudástárunkban.

(*Lapzárta után érkezett*: Sáfrány József filmrendező, Afrika-szakértő, az egykori Teleki-émlékexpedíció egyik résztvevője legutóbb felajánlotta, megoldja, hogy a tévé kebelében készült Afrika-filmjei felkerülhessenek a tudástárba /már tudjuk, 51 rövidebb-hosszabb, művelődéstörténeti értékekkel telt alkotásról van szó/ – állunk elébe... Zenei anyagokat is elfogadjunk!)

Praktikus megjegyzések

Vázlatos bemutatásunk (egyfajta kis magyar afrikanisztikai tudománytörténet) befejeztével úgy véljük, talán nem véletlen, hogy akarva-akaratlanul belemerültünk a szemünk elé táruló csodálatos világ adalékaiba, az afrikai tudományok terén is, íme, ilyen gazdagnak mutatkozó magyarhoni könyves vitrinek látványába, az általuk nyújtott, sokféle vezető, sokféle tudományágat sodrásával magával ragadó ismeretanyagba. Azonban eme vázlatos szemlénk után egy kicsit még vissza kell térnünk gyakorlatibb kérdések felé.

Eredmények, további feladatok, pénzügyi szükségletek

1.) Az AHU MATT szerkesztőség eddigi eredményei:
= mintegy 214 tétel került fel eddig az Internetre (közöttük több mint 30 monográfia szintű könyv),

= szeretnénk ezt a számot az idei év, vagyis 2014. végére 6-700-ra felvinni az előkészítés folyamatába került írásművek köréből,

= széleskörű könyvtári munka alapján hatalmas anyaggyűjtés nyomán kb. 30.000 oldal xerox másolat, illetve könyv vár digitalizálásra,

= felmérés szerint legalább 120 régi és újabb folyóirat feldolgozására volna szükség (ezekből tucatnyi az ARCANUM Kft. jóvoltából már elektronikusan rendelkezésre áll, csak a feldolgozásuk szükséges).

2.) Ami a Tudástár elismertségét illeti, ez kiderül abból is, milyen nagy számban vállalták hazai szakemberek a szerkesztő bizottsági tagságot. De kiderül ez a (műveikkel) csatlakozottak nagy számából is (ezt a mellékletet itt most nem áll módunkban közétetni).

3.) Ami napi tevékenységünket, illetve feladatvégzésünket illeti, igen időigényes folyamatos tevékenységet igényel az élő szerzőkkel való kapcsolattartás, illetve az elhunyt szerzők örököseinek megtalálása, ez időnként eléggé nehéz feladatokat ró a szerkesztőségre. Utóbbiakkal egyébként a jogok megszerzése miatt szükséges a kapcsolatok kialakítása.

4.) Elkészült szerkesztőségi munka eredményeként a magyar afrikanisták (igencsak szélesre vont körű) kronológiája (születési év szerinti sorrendben) (lásd az Interneten), amely a szerzők nagy száma folytán is világosan mutatja a magyar „afrika(nisztika)i tudományosság” meglepően nagy volumenét. A lista azonban természetesen további bővítésekre, pontosításokra, kiteljesítésekre szorul.

5.) Vélhetően hasznos forrásul szolgálhat majd az a könyvjegyzék is, amely egy máris ezernél több adatot magába foglaló, de állandó bővülő könyv-, illetve önálló folyóiratszám-listát (Magyar afrikanisztikai bibliográfia) képez, és amely már ugyancsak felkerült a honlapra. Ugyanakkor a Tudástár szerkesztőinek önálló munkájaként, új adalékok szolgálhatnak – megmutatva a magyar afrikanisztikai kutatások dimenzióit – a Tudástárba már bekerült szerzői életrajzok, életrajzi adalékok, illetve szerzői műlisták (bibliográfiák).

6.) Amint az AHU elnökének felkérésére készült jelentésünkben is megírtuk, a Tudástár nagyobb nagyságrendű kiteljesítéséhez pénzügyi segítségre van szükség, hiszen ennek az elektronikus könyvtárnak a megteremtése két ember bármely nagy lelkesedéssel végzett munkája alapján is fizikailag lehetetlen.

7.) A Tudástár továbbfejlesztésének költség-, illetve honorárium-igényei a következők:

= személyi kiadások: külső megbízással anyagok előkészítése,

- = technikai eszközök (számítógép esetleges új munkatárs(ak)nak, A/3-as szkennel, külső memóriaegység),
- = folyamatos xerox-másolások könyvtárakban (még nem digitalizált folyóiratok, könyvek),
- = könyvtári szkennelések – bizonyos publikációk csak a nemzeti könyvtárban találhatóak meg (OSZK nem kölcsönöz, régi könyveket nem engedi xeroxozni, a szövegfelismerővel végzendő digitalizálás viszont igen költséges esetükben, oldalanként: 120.- Ft.),
- = szerkesztőségi munkálatok elvégzése (szkennelés, formázás, javítás, stilizálás, a honlapra való felhelyezés előkészítése, adatlap kiállítása, továbbá önálló anyagok: pl. személyi bibliográfiák, életrajzok, tartalmi annotációk, új anyagok készítése, előkészítése stb.),
- = új írásművekből (friss kéziratokból) évente az AHU MATT ÉVKÖNYV összeállítása, mint a szerkesztőség önálló, elektronikus kiadványi vállalkozása.

Kiknek készül(het) tehát – összegezve – az AHU MATT folyamatosan gazdagodó könyvtári anyag?

- Általában a széles hazai nagyközönség számára, hiszen a különféle életkori rétegekben mai is nagy számban találhatóak olyanok, akik kedvelik az utazási regényeket, nem is említve a kifelé irányuló tömeges turizmust,
- = az iskolai tanuló ifjúság számára (nem kizárva még az általános iskolásokat sem),
  - = a közoktatásban tevékenykedő tanárok számára, különös tekintettel a történelem, földrajz és irodalom szakos pedagógusokra,
  - = a mind nagyobb számú hazai afrikai irányultságú civil szervezetek (egyesületek, baráti körök, klubok stb.) lelkes tagsága számára,
  - = a különféle elméleti és gyakorlati szakemberek számára, nem kizárva soraikból sem a kutatókat vagy egyetemi oktatókat, sem a diplomátákat, orvosokat, mérnököket, gazdasági szakembereket, kereskedőket, sem a leendő szakembereket, a téma iránt érdeklődő, esetleg évfolyam- vagy szakdolgozatot író, PhD disszertációra készülő egyetemi-főiskolai hallgatókat,
  - = a beláthatatlan körű külföldiek számára, amennyiben megnövekszik a Tudástár idegen nyelvű gyűjteménye.

Milyen szerepet tölthet be végül is az AHU MATT elektronikus könyvtár?

A magyar művelődéstörténet egy eddig árnyékba, helyenként egyenesen ismeretlenségbe vesző részterületének a feltérképezése, így akár *hungarikának* minősíthető terepmunka-, illetve kutatói, orvosi, mérnöki stb. teljesítmény fényre hozása,

= a hungarikák és más magyar afrikanisztikai eredmények esetében annak tudatosítása, hogy magyar teljesítményről van szó (így még Basil Davidson nemrégiben majd' száz évesen elhunyt brit tudós is, mellesleg a magyarok nagy barátja, Torday Emil hazánkfiát eleinte belga kutatónak vélte),

= hozzájárulás az országimázs emeléséhez itthon (tekintettel arra, hogy az eddigieknél sokkal nyilvánvalóbbá válhat, a magyar afrikai érdeklődés nem csak nagyszámú utazási könyv megjelentetéséből tevődik össze),

= hozzájárulás az országimázs emeléséhez külföldön (tekintettel arra, hogy a magyar afrikanisták idegen nyelvű írásművei is fokozatosan bekerülnek majd a Tudástár anyagába, így nyilvánvalóvá válik, hogy Magyar László vagy Torday Emil után is születnek jeles magyar eredmények, fontos publikációk ezen a területen),

= hozzájárulás az országimázs emeléséhez Afrikában (tudjuk, hogy Sík Endre monumentális, négykötetes *Afrika története* mára elavult, azonban számos afrikai országban ma is nagy a keletje, így e műnek a felhelyezése ugyancsak szimpátiát kelthet Magyarországot iránt),

= az előző szempontból következik a következő: az afrikai-magyar kapcsolatok elősegítése (hiszen a kis Magyarország minden Afrika iránt megnyilvánuló publikációs tette – főleg idegen nyelveken, de magyarul is azok számára, akik nálunk tanultak – nem a volt gyarmatosító, hanem egy leendő kedves partner ország gesztusának számít),

= az afrikai-magyar kapcsolatokat idővel azzal is elősegíthetjük, ha külön rovatot nyitunk az egykor nálunk tanult afrikai kollégák számára (máris rendelkezünk a nálunk kandidátusi fokozatot szerző Peter Adwok Nyaba, Dél-Szudán felsőoktatási minisztere kenyai emigrációban írott angol nyelvű könyvével).

Záró megjegyzés: 2014. február végével a honlap látogatóinak száma az érdemi indulástól (2013. június) eltelt kb. 8 hónap alatt: kb. 220.000. Másrészt a Magyar Afrika Társaság elnöke legutóbb megbízást adott a honlap szerkesztőjének arra, hogy a már

működő afrikai tudástár alapján készítse elő a *Latin-Amerikai Tudástár* megindítását is.

Érd, 2013. augusztus 17.

(módosítások: 2014. február 28, illetve március 7.).

Melléklet

Szerkesztő Bizottság/Editorial Committee

Elnök/Chairman:

BALOGH Sándor

Felelős szerkesztő/Editor:

BIERNACZKY Szilárd

Társ szerkesztő – főmunkatárs:

A.GERGELY András

Társ-szerkesztők/Co-Editors:

BALÁZS Judit

BÚR Gábor

TARRÓSY István

Technikai szerkesztő/Assistant Editor:

B. WALLNER Erika

PÓCS Tamás (akadémikus, Eszterházy Károly Főiskola)

PUSZTAI Gabriella (igazgató, Kunszentmárton, Helytörténeti Múzeum)

SÁRKÁNY Mihály (ny., MTA Néprajzi Kutatóintézet)

SUHA György (Wekerle Sándor Üzleti Főiskola, Gambia tb. főkonzul)

SZABÓ Loránd (Pécsi Tudományegyetem Újkortörténeti Tanszék)

SZENTES Tamás (akadémikus, Budapesti Corvinus Egyetem)

SZILASI Ildikó (Pécsi Tudományegyetem)

SZOMBATHY Zoltán (ELTE BTK Arab Tanszék)

T. HORVÁTH Artila (BME Könyvtár)

TARRÓSY István (Pécsi Tudományegyetem Afrika Kutatóközpont)

TÖRÖK László (akadémikus, MTA Régészeti Intézet)

VOIGT Vilmos (professor emeritus, ELTE BTK Néprajzi Intézet)

VOJNICH András (PhD, biológus, nyug. kutató)

A Szerkesztő Bizottság tagjai/Members of the Editorial Board

A.GERGELY András (MTA TK Politikatudományi Intézete)

BALÁZS Judit (Nyugat-Magyarországi Egyetem)

BALOGH Sándor (az Afrikai-Magyar Egyesület elnöke)

B. WALLNER Erika (Mundus Novus Könyvek Kiadó)

BESENYŐ János (Honvédelmi Minisztérium)

BENKES Mihály (ny., ELTE Társadalomtudományi Kar)

BIERNACZKY Szilárd (ny., Károli Gáspár Ref. Egyetem, ELTE BTK)

BORSOS Balázs (MTA Néprajzi Kutatóintézet)

BÚR Gábor (ELTE BTK Történeti Intézet)

FARKAS János (ELTE TTK Biológiai Intézet)

GÁBRIS Gyula (emeritus, ELTE TTK Földrajzi Intézet)

ILLÉS Zoltán (Budapesti Corvinus Egyetem)

KANIZSAY Endre (c. egy. tanár, ny., Szent István Egyetem Trópusi Intézet)

KUN Tibor (ny., Pécsi Tudományegyetem Közgazdasági Kar)

MISZLIVETZ Ferenc (Budapesti Corvinus Egyetem)

MORENTH Péter (Afrika Holding Zrt.)

PARAGI Judit (Budapesti Corvinus Egyetem)

Elérhetőség:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
SZERKESZTŐSÉGE

Biernaczky Szilárd felelős szerkesztő

B. Wallner Erika technikai szerkesztő

e-mail: afrikatudastar@gmail.com

postacím: 2030 Érd Földmunkás utca 6.

Summary

With the assistance of the chairman of the Hungarian African Union, Sándor Balogh the Author of this report had the chance to establish an electronic library with the goal to collect the material of African research in Hungary in its complete space and time and to post the found items on the internet. The report tries to give a picture of the works, results and plans, even the methods of the collection, formal preparation and IT solutions. It also occurs to summarize the rediscovered rich Hungarian production about Africa, showing briefly: authors, works, research fields and scientific results. The review deals with the questions of the financial background as well.

A könyvek között egy finom úr is kisgyermekké válik, *Portugália, Lisszabon, Sao Vicente de Fora, Fiera da Ladra, 2007.*

A MEGIDÉZŐ MÉDIA – ADA KALEH, EGY ELTŰNT SZIGET ÉS HAJDANI LAKÓI

EGY RÁDIÓDOKUMENTUM, AZ ÉLHETŐ, DE SZÉTSZÓRT KÖZÖSSÉG NYOMÁBAN

Média-kontextus

A Prix Europa médiafesztivál 26 éve létezik. 1987-ben alapították Amszterdamban, az Európa Tanács és az Európai Kulturális Alapítvány javaslatára. Először különböző helyszíneken rendezték meg a versenyt, majd 1996-tól az állandó székhelye Berlin-Brandenburg lett, az RBB, a Rádió Berlin Brandenburg látja vendégül és szervezi a média-versenyt, amelyben 9 kategóriában vehetnek részt a nem kereskedelmi médiában alkotók. Évente díjazják a legjobb európai televíziós, rádiós produkciókat, valamint az újmédia alkotásait. A díjak 6000 Euró és a Prix Európai Díj. Évente októberben körülbelül 1000 média-szakember, szerkesztők, riporterek, független producerek vesznek részt az egyhetes rendezvényen, több mint 40 európai országból. A zsűri munkája és a díjazás demokratikus és átlátható folyamatban zajlik. Támogatja az EBU, az Európai Műsorsugárzók Uniója.

A Prix Europa médiafesztivál egyik kategóriája a rádió-dokumentumok szekciója. A rádió-dokumentumokat műfajilag a „story telling”, vagyis a történetmesélés fogalommal azonosítjuk. Így ezek a művek Európa különböző történeteit mutatják és őrzik meg az utókor számára, sajátos körképet adva a kontinens társadalmi jelenségeiről, emberi sorokon, vagy politikai tényfeltáró eseteken keresztül. Ebben a kategóriában évente körülbelül 30 műsor hangzik el, a legérdekesebb európai történetek.

A dokumentum-műfaj, a „storytelling” valódi életeket és valós társadalmi folyamatokat mutat meg. Ezek elemzését végzem el, abból a szemszögből vizsgálom a műveket, hogy milyen szerkesztői értékek alapján készülnek el a pályaművek és hogyan tükrözik Európa sokszínű értékvilágát.

A média felelősségét, szerepének fontosságát nem kell bizonygatnom, inkább idézem Umberto Eco-t, aki aláhúzza pozitív hatását, amikor Catherine David, Frederic Lenoir és Jean-Philippe de Tonnac egy beszélgetőkönyvben kérdezték a „túlélés marketingjéről”: „...Egyes esetekben a józan megfontolás és a média erkölcsi nyomása gyökeres változást hozott. Az én nemzedékem még nem tartotta olyan nagy becsben a fákat, mint a mai gyerekek, akik már ebben a szellemben nevelked-

nek. Másként viszonyulnak a cigarettához, a szörmebundához és még sok minden máshoz is. Itt, Olaszországban az emberek már hajlandók három kukát használni, az egyikbe a műanyagot, a másikba a papírt, a harmadikba az üveget dobják...” (Carrière 1999:264).

Miután magam is hiszek, egyetértek a média pozitív hatásának lehetőségében, ezért egy olyan rádió-dokumentum-műsort mutatok be, amelyik kognitív és affektív eszközök (háttérzajok, pl. motorcsónak, vízcsofogás) segítségével mutat be egy történetet, egy kisközösség békés együttélésének emlékét, amit szétromboltak, ez összekapcsolódik az ökológiai rombolással, a sziget eltüntetésével.

A román műsorkészítő, Liliana Nikolae munkája a 2011-es Prix Európán hangzott el, természetesen a hazai, vagyis romániai – sugárzás után.

Ada Kaleh, the Vanished Island (29 perc)

A dokumentum egy mára eltűnt dunai sziget történetét mutatja be, közben megismerjük az ott élők kulturális világát, azt a kisközösséget, ami jól működött, de egy politikai döntés nemcsak a szigetet, hanem az ott élő közösséget is szétrombolta. (A műsorból az alkotó hozzájárulásával idézek.)

„Ada Kaleh egy dunai sziget volt egészen addig, ameddig el nem árasztották 1970-ben. A kommunista rezsim úgy döntött, elsüllyeszti a szigetet, hogy egy vízierőművet építsen a területre. Az Ada Kaleh-i lakosokat – a többségük török etnikumú volt – a terület elhagyására kényszerítették. Ez a távozás sokuk számára valódi tragédiát jelentett.

Liliana Nikolae elindult a lehetetlenbe, a korábbi lakosok segítségével fedezi fel a sziget atmoszféráját és történetét.

Zela: Nevem Zela. Ezen a szigeten éltem 12 éves koromig. És még ma is, 54 évesen, rendszerezen álmodozom az Ada Kaleh szigetről.

Egur: Engur Ahmed vagyok, 26 éves koromig éltem az Ada Kalehen.

Riporter: Ezekkel az emberekkel szálltam egyik reggel csónakba és kezdtem el az utazást a Dunán.

Háttérzaj: motorcsónak, hullámok...

Riporter: Derűs reggel, a Duna sziporkázik Zela: Pontosan oda megyünk, ahol Ada Kaleh volt. A szívem ott van.

Engur: Én is érzelmes vagyok. El nem tudom mondani, hogy érzek... Úgy megyünk oda, mintha haza mennénk.

Háttérzaj: hullámok...

Riporter: Ada Kaleh „Megerősített Szigetet” jelent, vagy „Az Erőd Szigetet”. De a halformájú sziget, ami megtöri a Duna nyugodt folyását a kanyarban, ellentétben azzal, amit most a vízierőmű „Vaskapu 1” tesz, szóval mondhatjuk, hogy a sziget lényegében egy erőd otthona.

Háttérzaj: hullámok, vízimadarak...

Riporter: egy csillag alakú erőd. Ezt az osztrákok építették 1444-ben,²² a jól ismert Vauban-rendszerben. A vastag falai a támadást megnehezítik... alagutakkal vagy katakombákkal, ahogyan a helyiek hívják.

Engur: Most pont a sziget közepén vagyunk. Itt volt a találkozóhely. A sziget két részre tagolódott: a városiakra és a külvárosiakra.

Háttérzaj: motorcsónak...

Riporter: Megállunk a csónakkal a Duna közepén. Ez az a hely – mondják – ahol látható a mecset tornya, amikor a víz alacsony” (Nicolae 2010).

A „hely” helye életünkben

A dokumentum elején a hallgató érzelmileg is ráhangolódik a békés sziget hajdani atmoszférájára, miközben kognitív szembesülés is történik, vagyis, hogy itt mecset állt valamikor, tehát egy muszlim közösség élt a szigeten. A tér, az emberi mikrokozmosz, a hely mint olyan jelentősége az elmúlt évtizedekben világszerte felértékelődött, a műemlékek rekonstrukciója, a „kastélykultusz” a rendszerváltó poszt-szocialista országokban persze egyfajta társadalomtörténeti folytonosság iránti vágyból és egyúttal természetesen gazdasági haszon kilátásokból elegyedett, de a 100 éves házak mozgalom, vagy a KÉK, a Kortárs Építészeti Központ nonprofit városúrái mind azt bizonyítják, hogy szükségünk van a régi helyeink ismeretére, a hozzájuk való kötődésre, mert ez biztonságot és identitást nyújt egyszerre. A kettő természetesen összefügg.

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor a *Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón* című munká-

²² Az eredeti műsorban hibásan hangzik el, mivel Vauban 1633–1707-ig élt, francia marsall, hadmérnök.

jukban jegyzi meg, hogy „A kor másik fontos sajátossága... a biztonság keresése, a **biztonság felértékelődése** az emberi célok között...” (Kapitány – Kapitány 2013:452).

A biztonság megszerzése, ami az anyagi, egzisztenciális biztonságot jelenti, igen nehéz, ugyancsak retteg a kor embere a munkanélküliségtől, a betegségetől, a bűnözéstől, az ellenőrzöttségtől és számtalan egyéb társadalmi jelenségtől, amelyeket szintén a Kapitány-házaspár idézett könyvében olvashatunk részletes felsorolásban. Inkább azt a kérdést tehetjük föl, hogy mitől **nem** szorong az ezredforduló embere...?

Az a kevés területe életünknek, amiből biztonságot meríthetünk, fogódzót találhatunk éppen a hely, a lokalitás, ahol felnőttünk, amit jól ismerünk, aminek szabályaiban, szó szoros értelmében vett ösvényein jól eligazodunk. Ismerjük a házat, aminek van hátsó bejárata a másik utcából, ismerjük a rövidebb utat a falut megkerülve az almáskerthez vagy éppen az Ada Kaleh-i törökméz- és cukorka-árus helyét, a pékséget, ahol a legjobb kalács kapható. Ismernek minket is, a közösség, ahol élünk átlátható és biztonságos.

Most folytassuk, hogy jelenik ez meg Liliana Nikolae rádió-dokumentumában.

Riporter: a sziget hossza nem volt több 600 méternél és szélessége sem haladta meg a 150 métert. És egy 1930-as népszámlálás szerint 450-en éltek itt, többségük török volt.

Háttér: török zene...

Riporter: az évszázadok alatt a sziget vagy török, vagy osztrák fennhatóság alatt állt. A helyzet 1921-ben megváltozott, amikor egy népszámlálást követően a lakosság a Romániához való csatlakozást választotta.

Háttér: lapozás zaja...

Joan: Otto Acherl naplójából olvassunk, amit Ada Kalehről írt 1905-ben. „Nap nap után, a fügefá rügyei kezdenek sarjadni, amikor az első levelek nagyra nyílnak az alsó régiókban. Kis füge, mogyorófák és törpe tölgyek vad összevisszaságban nőnek a domboldalon. Magasabban hatalmas diófák erős koronával és ágazattal, tele pihés barkával, tört világos borostyánszínben áttörve. A nap a virágokon csüng”.

Háttér: lapozás zaja...

Riporter: a sziget történetén túl, azon túl, amit a könyvekben, beszámolókból találunk, vagy a sziget egyetlen monográfiájában, amit Ali Ahmen imám publikált 1937-ben, megismerhetjük a szigetet azok történeteiből, akik itt éltek.

Zela: Gyermekkoromban egy napom így nézett ki: reggel a nagymama vert ki minket az ágyból. Minden reggel tejet ittunk és apánk, aki pék volt, küldött hozzá mindig kürtös kalácsot vagy kenyeret. Délután különleges török ételeket ettünk.

Engur: mi fiúk futballoztunk a Duna partján. A mi házunk pont a folyóparton volt, és rendszeresen horgásztunk a vízben. Leggyakrabban pontyot fogtunk...

Zala: volt rák is.

Engur: igen, féltém tőlük, de finomak voltak.

Zela: a gyümölcsök olyan nagyok voltak, jóízűek, lédúsak. Egyetlen birs többet nyomott, mint egy kiló. Voltak oltott fügefák is a szigeten. 10 vagy 7 füge volt egy kiló. Volt egy fajta eperfa is, aminek a gyümölcse a feketeszederére emlékeztetett. Volt, hogy pecáztunk... sütkéztünk egész nap!" (Nicolae 2010).

A sziget, mint szimbolikus környezet – harmóniában ember és természet

A humán viselkedés komplexitását tárgyaló Csányi Vilmos megállapítja, hogy „Az emberi csoportkultúrákban a csoportszerkezet rendkívül szoros, a csoportnak általában állandó vagy hosszabb időre szóló telephelye van. A csoport tagjai erőforrásaik megszerzése és egyéb aktivitásaik során folyamatosan és magas szinten kooperálnak. A csoporton belüli agresszió minimális” (Csányi 1999:17).

Lám, az Ada Kaleh sziget török származású és román származású lakói békességben éltek, dolgoztak, sportoltak és nevelkedtek a szigeten. Nem uszultak egymás ellen, igaz, nem is volt ilyen politikai manipuláció, megosztó szándék, vagy gazdasági szorongatottság, szűkös erőforrás a háttérben.

Ez a rádió-dokumentum – ahogyan a humán-ökológia – egy szimbolikus környezetként mutatja be az egykor nagyon is valóságos szigetet. Ahogyan Lányi András módszertani kiindulópontként meghatározza a *Természet és szabadság* előszavában: „A humánökológia a szimbolikus környezetben zajló emberi együttélést vizsgálja... vizsgálódásai alapegységének nem a biológiai egyedeket tekinti, hanem a társulást, az értelmes és értelemalkotó interakciót, ami személyi létünknek egyszerre feltétele és következménye. /.../ Az elvont egyéniség és még elvontabb közösség-konceptiók helyett kiindulópontját a személy életét alkotó kapcsolatokban keresi” (Lányi 2000:17).

A rádió-dokumentum szerzője éppen a közönségre volt kíváncsi, azokra az emberi kapcsolatokra, amelyek összefűzték Ada Kaleh lakóit, és amelyek a sziget eltűntetése, elárasztása után is élnek, az emlékekben, történetekben.

Riporter: (zajok az iskolából) Volt egy iskola is a szigeten. A tanulók törökül és románul tanultak. Azután a városháza, Ali Kadri impozáns háza. Ő volt a sziget leggazdagabb lakója. Aztán volt egy kórház, egy csendőrségi egység is, amit később rendőrséggé alakítottak – Ali Ahmed visszaemlékezéseiből idézve – „erőszakos szóváltás, vagy bűncselekmény sosem történt a szigeten”. Ada Kalehnek saját mozija is volt.

Zela: Hónapokig játszották ugyanazokat a filmeket, és mivel semmi nem történt és unatkoztam volna, mégis minden nap ott voltam.

Engur: Megtanultuk a filmeket a szívünkkel. Orosz filmek voltak.

Zela: ... és amerikaiak.

Engur: a berlini fal leomlásáról, Sztálingrádról...

Film-hang: „Európa egyik legnagyobb vízierőműve fekszik itt a Gura Vaii Gátnál (zene)”. „A Duna vízszintje 40 méterrel emelkedik meg, és teljesen elönti az Ada Kaleh szigetet, ami egzotikus bájáról ismert, de még inkább a parti erődítményéről” (zene).

Riporter: 1968-ban az Alexandru Shaia mozi stúdió készített egy filmet: „Az utolsó tavasz az Ada Kalehen”. Az emberek Ada Kalehen nem látták, de megélték a filmet.

Filmhang: „Ezt a filmet abban a reményben készítettük, hogy megőrizzük az Ada Kaleh sziget emlékét és az erődítményt, ahogyan az 1968 tavaszán állt”.

Zela: „Gyerek voltam, 11 éves, és emlékszem, hogy a szüleim nagyon idegesek voltak. A hatóságok már korábban megmondták, hogy el fogják önteni a szigetet. Nem tudtuk, hogy hová menjünk: Törökországba, vagy maradjunk Romániában? A nagymama döntött: Romániában maradunk. Szomorúan emlékszem vissza anyám testvéreire, aki úgy döntött elmegy. Törökországba mentek... Emlékszem a sírásra, amikor elkezdtek ledönteni a házakat. Néha még ma is hallom.

Engur: Nem hittem a szememnek. Emlékszem, néztem a vonatról, ahogyan lerombolják a házunkat. Azt a házat, amelyikben születtem. Ez volt a legnagyobb fájdalom, amit valaha éreztem. Egy-két

nappal később kerítettem egy csónakot és átmen-tem a szigetre. A ház alapjáig le volt rombolva, de volt még néhány dolgunk ott. Találtam egy üveg bort, berúgtam tőle. Sírtam...” (Nicolae 2010).

A társadalom élete című tanulmányban John Dewey kitér a múlt átörökítésének folyamatára, amikor így ír: „A biológiai élethez hasonlóan a társadalom is az átörökítés folyamatainak keresztül létezik. Ez az átörökítés a tettek, a gondolatok és az érzelmek közlése útján megy végbe az idősek és a fiatalok között” (Dewey 2000:178). Így történt ez Ada Kaleh szigetén is, ahol az öregek átadták a fiataloknak mindazt, ami számukra fontos és megtartó tudás volt és így működik ez akkor is, amikor a média segítségével kapunk hírt egy valaha létezett közösségről. Kommunikáció történik, közösségi kommunikáció, ahogyan John Dewey írja: „Azt mondhatjuk, hogy a társadalom nem egyszerűen az átörökítés és a közlés folyamatai által létezik, hanem az átörökítésben és a kommunikációban... A kommunikációban teszi lehetővé a részvételt a megértés közösségében, ez biztosítja az intellektuális beállítottságok hasonlóságát is. Az utóbbiakon múlik, hogy képesek legyünk megfelelni a társadalmi várakozásoknak és követelményeknek” (Dewey 2000:178).

A dokumentum szerzője mutatja meg számunkra a történetet, amiből megismerjük a sziget életét, a hajdani szigetlakók emlékei és elbeszélései által egy új, emlékező narratíva születik, a sok egyéni narratívából.

Riporter: Ratoi Tudor – a Mehedinti Nemzeti Archívum vezetője – szobájában egy régi albumot lapozunk. Lassan és fokozatosan felidézzük fel ismét Ada Kaleh világát, ami jelenleg néhány tonna víz alatt fekszik.

Ratoi: A sziget megmaradt az emberek emlékében az itt termelt kitűnő áruk révén: kávé, törökméz, cigaretta... a szigeti gyár 17 féle cigarettát gyártott.

Riporter: Még a királyi család is vásárolt cigarettát innen!

Ratoi: Pontosan. És 1931 májusában, II. Károly, Románia királya meglátogatta a szigetet. Itt van egy fénykép a látogatásról. A király Nicolae Iorgával ment a szigetre.

Riporter: A sziget egy fajta Port Franco volt. A helyi, tradicionális termékek vámmentesek voltak. És úgy néz ki, a király nem ment üres kézzel a szigetre, sok ajándékot adott a helyieknek, többek között adott cukrot is, a híres Törökmézhez.

Ratoi: Itt van egy eredeti címke egy doboz Lokum mogyorós törökmézzel. Ezt az édességet a szigeten gyártották. Itt egy másik címke „A szultán kedvence”!

Riporter: ismét a visszaemlékezésből idézünk: „Omer Adil gyára 1933-ban négy kondér törökmézet gyártott naponta, 20 kiló cukor és 3 kiló keményítő felhasználásával. Ezzel túlszárnyalta még a Mehmet Kadri gyárát is”.

Háttérzaj: csomagolás gyűrődése...

Ratoi: Mmmm. Édes, egy csipetnyi pisztácia; a dobozra LoKum van írva, törökméz és egy boltban vettem, ami török árukat árul. A múltban ezt közvetlenül a szállítótól tudtuk megvásárolni.

Joan: Mindenféle fajta édességet árultak: törökmézet, nyalókát, nugátokat, cukorkákat, mindenféle édességet, amit gyártottak. A mozi előterében egy fiú kibérelt egy bódét és a szünetekben meg lehetett venni ezeket az édességeket... Még az iskola elé is kimentek. Volt egy török, már meghalt, Isten nyugosztalja, a neve Hasszán volt...

Háttérzaj: panelházak...

Joan: A nevem Constantin Joan és történelem-tanár vagyok. 71 évvel ezelőtt születtem, ennek a víztározónak a fenekén. Most valószínűleg halak úszkálnak itt, amit úgy gondolom, 1 méter iszap fedhet. Orsova régi városára gondolok.

Háttérzaj: panelházak (Nicolae 2010).

A feature műfaja – érezni és érteni, avagy a citromdzsem készítése

Az emlékezők szavaiból *megérti és megérzi* a hallgató, hogy Ada Khaleden egy működő közösség létezett, a török és román lakosság békés együttélése, ami iránt a nyugat-európai, vagyis francia Jean-Claude Carrière így beszélt Jean Delumeunak, az említett beszélgető-könyvben:

>...mi, nyugat-európai emberek, valóban a „sokasodó magány”, vagy Umberto Eco kifejezésével élve, „az elszigetelt személyiségek” idejét éljük, s a csoportszellem mintha kiveszőben volna. Részben ezért kell nélkülöznünk azt a fajta szolidaritást, azt a közösség nyújtotta támaszt, amiben a régi korok emberének része volt. A hamarosan lezáruló évszázad „száműzött” bennünket a hagyományos bizonyosságok falai közül< (Carrière 1999:279).

Az ezredforduló ember ismét felértékeli a korábbi tudásokat, ahogyan a Kapitány-házaspár kötete megállapítja:

„A korábbi tudások felértékelése együtt jár a korábbi korok tisztelésével; a hagyomány, a közösségi tradíciók kultuszával (s ebben a konzervatív értékrendszer kilencvenes évekbeli megerősödése mellett az ember – hiányok által felerősített – közösségigénye, közösségkeresése, a régebbi, közösségibb életformák iránti nosztalgia is szerepet játszik)” (Kapitány – Kapitány 2013:463).

Ezt a trendet találjuk, halljuk viszont Liliana Nicolae műsorában is, vagyis, hogy a hallgatók megismerjék a múlt egy jól működő közösségét, amiről – e műsor nélkül – az idővel távozó lakosokon kívül senki nem tudna. A sziget emléke is eltűnne, a szigettel együtt. A média megőrző felelősségét is aláhúzza ez a rádió-dokumentum.

„Joan: meséltem Hassanról... igen, Hassan egy középmagas, pocakos fickó volt, aki románul is jól beszélt.

Riporter: volt bajusza is?

Joan: nem, de mindig fehér köpenyben járt, hogy megfeleljen az egészségügyi előírásoknak, ehhez pedig vörös színű török fezt hordott. Egy háromkerekű kocsit tolt, amiben két hordó jég volt, ebben tartotta a fagyaltot. Üveggel volt letakarva, hogy a port távol tartsa. A kocsi fehérre volt festve, a felirat rajta „Hasszán csemegé”. Kár, hogy senki nem készített fényképet róla...

Az iskolai szünetekben mindenki Hasszántól vásárolt. Bement a belvárosba hogy ott árusítson, aztán visszament megint az iskolához. Néha a felesége helyettesítette; ő arckendőt viselt.

Riporter: Constantin Joan mosolyog Hassan emlékezésén. Élő gyermekkori emlékek. Emlékszik még a gyermekkorából, hogy kihagyott osztályokat, fogott egy csónakot és átcsónakázott Ada Kalehbe. A sziget volt az alap-búvóhely. Senki nem gondolta, hogy ott kellene keresni.

Joan: Minden alkalommal bementem a mecsetbe. Szerettem megmosni a kezem és csodálattal bámultam a hatalmas szőnyeget a mecsetben. Szerettem a fűben is leheveredni...

Riporter: az Ada Kalehi lányok egzotikus szépsége mellett a fiatalembert a török árusok szakértelme is lenyűgözte.

Joan: ha egy bögre lekvárt vagy gyümölcskompót egy-két lejért adtak, 10-15 lejt kértek egy üveg füge dzsemért.

Riporter: Füge dzsemet is hoztunk. Itt van!

Joan: Nagyon köszönöm. De mit adhatnék cserébe?

Riporter: az Ada Kaleh-i történeteidet. A dzsemet egy olyan asszony készítette, aki a szigeten élt.

Zela: hogy készül? Mi a receptje?

Engur felesége: citromban kell tartani.

Zela: anyám is így csinálta, citromban tartotta.

Kb. két óra hosszat. Közben elkészítette a levet, aztán hozzáadta a fügét, amit előbb jól megmosott...

Engur felesége: a receptet a szigeten tanultam..." (Nicolae 2010).

Kiemelem, hogy a közösségben egymás nyelvének ismerete is fenntartotta a kohéziót, ahogyan a Monarchia területén békésen élt együtt a sokszor már gyerekként többnyelvű állampolgár. Ennek azért tulajdonítok nagy jelentőséget, mert ahogyan Csányi Vilmos megállapítja: „Az emberi kultúrák lényegében a szociális vonzódás, a kommunikációs kényszer és a tárgyszeretet által folyamatosan működtetett funkcionális szabályrendszerek. Ide tartoznak az emberi kapcsolatokra vonatkozó szabályrendszerek, a tárgyak előállítására (*citromdzsem...* – *kiemelés* S.J.), használatára, cseréjére és termelésére vonatkozó szabályok, amelyek a kultúra keletkezésére, értékeire, működésére, történetére vonatkoznak. A nyelv az az általános kommunikációs rendszer – maga is szabályrendszer –, amely a kultúrában működő egyes szabályok formulálásában, egyének és nemzedékek közötti átadásában közreműködik és így tükrözi az adott kultúra teljességét” (Csányi 1999:25).

Riporter: nem tudtuk visszautasítani a török kávé meghívást, ami egy töröktől érkezett, akinek az apja és a nagyapja kávéházas volt Ada Kalehen. Engur követte a szülei nyomdokát. A sziget elárasztása után Orsovában egy kocsmában készítette tovább a kávé.

Háttérzaj: konyha.

Engur: felforralod a vizet, majd beleteszed a kávé és a cukrot... ha 100 kávé kell készítened, akkor is külön készíted. Ez az, ahogyan a török kávé készül.

Háttérzaj: konyha.

Engur: 4 nagy kávé és még lesz egy kicsi is...

Zela: emlékszel rám?

Engur felesége: nem nagyon...

Zela: az Ada Kaleh-i pék lánya vagyok.

Engur felesége: emlékszem a pékre, Luta bácsira (nevetés). Nagyon jó kenyeret készített. Meg szoktuk várni a kenyeret, nem ettünk addig, amíg kenyeret nem kaptuk tőle (nevetés).

Zela: Emlékszik a szigetre, Ada Kalehre?

Engur felesége: persze, hogy emlékszem!

Engur: ott szerettünk egymásba! (nevetés). Nem tudtunk megszabadulni egymástól!

Engur felesége: te szegény!

Engur: a feleségem...

Engur felesége: Ahmet Mioara. 65 éves vagyok és a szigeten éltam 4 éves korom óta. A sziget és a cigarettagyár között ingáztam, ahol dolgoztam. Könnyű volt találkozni a leendő férjemmel. A sziget kicsi volt, és sokat láttuk egymást. Vékony és magas volt, sokat dicsért engem... Szerette a hosszú göndör hajamat!

Engur: magas, szép hajú, karcsú nő volt... megmondtam neki minden nap, hogy szeretem.

Riporter: és még ma is megmondja neki?

Engur: meg hát! Édesem, szeretlek!

(mindketten nevetnek)

Zela: nehéz lehetett mindkettejüknek, hiszen egyes családból származnak.

Engur felesége: végül megragadtam a kezét és hazavittem, mivel az én embereim nem szerették, mivel török volt, és az ő családja meg nem szeretett engem, mert én meg román voltam. De végül a szerelem győzött és a nulláról kezdtük.

Török zene...

Engur: oh, szép volt a szigeten szerelembe esni... a Duna partján szoktunk csókolózni, a csónakázók távolról figyeltek...

Engur felesége: terveket szőttünk a jövőre nézve, de nem volt egyszerű, mivel miután a kommunisták elárasztották a szigetet, nem találtunk lakást. Minden lehetőséget ki kellett próbálnunk..." (Nicolae 2010).

Az emlékezés szereplői – kontinuum csoporthoz tartozás

A dokumentum-műsor szerkesztője olyan emberi helyzetet mutat be a hallgatónak, ami egy „két-kultúrás” párkapcsolatot mutat be, a román férj és a török feleség szerelme szintén a szigethez kötődik, de túlélte a sziget eltűnését, ma is együtt él a házaspár. Ennél a mozzanatnál is érdemes megállnunk egy pillanatra, mert az emlékezés végigkíséri a műsort, erről pedig érdemes idézni Pléh Csaba Halbwachs-ra utaló sorait, *A természet és a lélek* című kötetéből: „A múlt mindig egy emlékezeti szűrőn át jelenik meg számunkra, 'nyers emlékek' tulajdonképpen nincsenek is. Ez a szűrő abban az értelemben társas jellegű, hogy a 'dolgozókra' mindig egy adott társadalmi szerepünknek megfelelően emlékezünk vissza. Nemcsak individuális emlékezetünk mutatja azonban a csoportnormák hatását, hanem a teljesebb emlékezeti rendszer abban az ér-

telemben *kollektív* is, hogy a csoporttagok emlékei egy normát alakítanak ki, rekonstrukcióik a múlt-ról az interakció függvényében konvergálnak egymás között. Az emlékek kontinuitását a csoporthoz tartozás adja meg” (Pléh 2003:229).

Liliana Nicolae végig vezeti a hallgatót ennek a csoportnak a kollektív emlékezésén, alanyai, vagyis beszélgető társai egy kialakított norma alapján emlékeznek, vagyis a sziget a boldog és békés gyermekkor, a bukolikus, fügeillatú és törökmézillatú nyarak, a szigeten szövődő és máig tartó házasság, mindaz, ami békés, és harmonikus, nemcsak a természettel, hanem az együtt élő emberekkel is harmóniában való létezés.

Riporter: ...Az Ada Kalehiek nem költöztek Simianra. Miután elhagyták a szigetet, mindenki arra ment, amerre látott. Itt van Tudor Ratoi a Mehedinti Megyei Archívumban, és a Vaskapu korábbi igazgatója, Petru Paun.

Ratoi: nem volt könnyű az Ada Kaleh-i emberek élete. Ami velük történt, bizonyos értelemben olyan ár volt, amit a civilizáció érdekében meg kellett fizetni. Tudja, a Vaskapu erőműnek is megvan az előnyei: olcsó elektromos energiát állít elő, szabályozza a dunai hajózást, és ennek bizony ára van, visszafordíthatatlanul megváltoztatta az ökoszisztémát és egyszerűen eltörölt bizonyos helységeket a térképről.

Petru Paun: nézze, az ország az erőműből többet profitál, mint egy szigetből a Duna közepén. Persze sajnáljuk azt, ami történt... de az embereknek előre megmondták, hogy biztonságban lesznek, ha elköltöznek a szigetről az elöntés előtt! Sajnáltam, mert a sziget gyönyörű volt. De mint a vízi erőművek szakértője, aki ott dolgozott, egyáltalán nem sajnálom. Ez a helyzet.

Zela: legtöbben lerombolták a házukat, elhurcolták a téglákat és újat építettek belőle a folyóparton. Néhányan közülünk elhagyták Constanța-ban a Fekete-tengeren. De a nagy azt mondta, ennek az illata nem olyan, mint a Dunáé, és visszajöttünk onnan, közel a szigethez. Boldogabb volt itt, de hetente egyszer lement a partra sírni. Kisírta a szívét, tudja...

...

Riporter: a constantia mecsetben van egy híres szőnyeg Ada Kalehről. Azt mondják, ez a legnagyobb Európában.

Az imám: a szőnyeg a szigetről került ide, ez a szultán ajándéka. Egy lány 16 évig szötte, és 420 kiló a súlya.

Riporter: néhány Ada Kaleh-i lakos most Constantába él, a Fekete-tenger partján.

Háttérzaj: kopogás az ajtón, ami kinyitlik.

...

Riporter: egy 70 éves nőt látogatunk meg – a fiával és Laurával jöttem, aki az Ada Kaleh-i pék lánya.

Az öregasszony fia: hadd mutassak be neked valakit. Itt van Luta úr unokája!

Öregasszony: Luta ki?

Az öregasszony fia: A pék!

Az öregasszony: Ó! Mit csinálsz itt lányom?

Laura: beszélgetni jöttem...

Riporter: az öregasszony, Megmet Miriam már egy ideje megvakult és a régi emlékeinek él.

Laura: milyen volt az élet a szigeten?

Öregasszony: Hát, nem volt könnyű, tudod, de megszoktuk!

Laura: mire emlékszik még a szigetről?

Öregasszony: mindenre emlékszem. Mindenre!

Az öregasszony elsírja magát.

Az öregasszony fia: Ne sírj! Na, hagyd abba!

Öregasszony: Mindig a szülőföldemre gondolok. A túlvilágon is emlékezni fogok, úgy gondolom. Azután hagytam el az otthonom, hogy megcsókoltam a ház négy sarkát. Nem tudtam abahagyni a sírást, amikor menni kellett. Volt egy kutyám... megérezte, hogy valami nincs rendben és nem akarta elhagyni a helyet...

Az öregasszony ismét sírva fakad: úgy örülök, megint tudtam beszélni valakivel a szigetről... De szeretném tudni... hogy van Alisei, Seidin fia.

Laura: pár hete halt meg...

Öregasszony: mi van Bicával, vagy Lenutával, Reuf lányával?

Az idős Miriam nem hagyja, hogy elmenjünk. És valamit énekelni akar, amikor mégis megyünk.

Török szerelmi ének (Nicolae 2010).

A média szerepértelmezése – történeteink és a felelősség

Itt ér véget a rádió-dokumentum műsor.

Emléket állít a szigetnek, felidézi az ott élők mindennapjait, közel hozza a hallgatóhoz a békés török és román együttélést, az egymás kultúráját tisztelő embereket.

Amennyiben a média feladataira gondolok, ebben az esetben hibátlanul történik meg a társadalmi interakció üzeneteken keresztül, vagyis a hallgatóban egyszerre affektív és kognitív módon tudatosul

a kérdés: valóban érdemes volt elárasztani a szigetet, szétzilálni egy békés és tradicionális emberi közösséget? A kérdésre nem kapunk választ, ez is előnye a hangdokumentumnak, pusztán arra a felelősségre emutat rá, ami egy ilyen döntést meghozásában résztvevőkre hárul.

A humánökológia alapgondolatáról, imperativusáról, az emberi felelősségről, vagyis az etikus cselekvésről és az emberi közösségek és a természetbe való durva beleszólás kapcsolatáról kifejezően és meggyőző erővel szól, miközben semmilyen tudományos szakkifejezés, ideológiai eszmefuttatás nem hangzik el a rádió-dokumentum műsorban.

Nem hagyhatom szó nélkül, hogy a hazai közmédiában jó ideje nincsen képviselve a dokumentum-műsor műfaja. A jövő nemzedék nem hall majd sem a római-parti csónakházakról, sem a vörösiszap-tragédiáról, vagy azokról a történetekről, amelyek a mi generációnk történetei.

Érzékenyítés, avagy értelem és érzelem

Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Társadalomtudományi karának mára már tradicionálissá vált évi konferenciája, a „Kulcskérdések” mottója 2013-ban *Érzelem* és *értelem* volt. Valóban, kulcskérdés, hogy megértsük, az emberi érzelem fontosságát, hiszen mindennapjainkat, társadalmi közérzetünket és politikai gyakorlatunkat is meghatározza a felismerés, az embereket érzelmeik lebecsülésével nem lehet „megváltani”, az érzelmekkel számolni kell és számítani is kell ezekre.

A művészet számára amúgy evidenciaként összetartozó két fogalom valahogyan a tudomány (és a politika) számára újralfedezendő nóvum. A médiában e kettő, a kognitív és affektív hatások alkalmazása média-műfajonként eltérő, a tudományos ismeretterjesztő tartalmak rendre a tényeket és érveket, új információkat egymás mellé sorakoztatva a racionalitásra alapoznak, míg az irodalmi, zenei tartalmak a tartalomfogyasztó érzelmeit kívánják mozgósítani. Amikor tartalomról beszélek, akkor ezzel is jelzem, aláhúzom, hogy ma a médiában számtalan műfaji tartalom létezik, ennek hordozója is lehet a legkülönfélébb eszköz, a jól ismert digitális konvergencia következtében.

A közmédia felelőssége kézenfekvő a környezetünkkel kapcsolatos kérdésekről való tájékoztatásban, az ilyen kérdések megértéséhez szükséges tudományos tartalmaknak a *közszámára* való, érthető átadásában, bizonyos időszakokban e feladatnak a

közmédia megfelel, máskor kevésbé. Azonban ilyen kérdésekre való *érzékenyítés* nem jelenik meg, ami az affektív és kognitív eszközök együttes alkalmazásával történik, és ami hosszútávon hatásosabb eszköz az attitűdök alakításában, mint a szigorúan vett tudományos tényközlő tartalom.

A *Descartes tévedése* című kötetben Antonio Damasio felkavaróan bizonyítja, hogy az agy és lélek nem elválasztható egymástól, a cím arra utal, hogy kritizálja Descartes dualista felfogását. Az a sugallat, hogy a gondolkodás és az erkölcsi ítélet, valamint a fizikai fájdalomtól vagy érzelmi izgalmól következő szenvedés a testtől függetlenül létezhetnek” (Damasio 1996:240). Damasio nem vitatja, hogy a szélsőséges érzelmek károsak lehetnek, és rossz döntésekhez vezethetnek, ám elutasítja azt a nézetet, hogy kívánatos – vagy akár lehetséges – lenne csakis „hideg fejjel” élni, hiszen érzelmek és racionalitás szorosan összefonódik: „az érzelem és az érzés hiánya nem kevésbé káros, nem kevésbé hajlik arra, hogy megrontsa azt a racionalitást, amely sajátosan emberivé tesz minket, s mely módot ad arra, hogy a személyes jövőnknek, a társas konvencióknak és az erkölcsi elveknek megfelelően döntsünk” (Damasio 1996:12).

Dennis McQuail a különböző média-hatások elemzésekor jelentős szerepet tulajdonít a véleményklímák formálásának – bár a kötet megjelenésének éve, vagyis 2000 óta eltelt időszak a televízió szerepének csökkenését hozta, és számtalan új média-jelenség született, éppen az *új média* rohamos terjedésének köszönhetően – a következő megállapítást nem vonom kétségbe: „A médiának még mindig hitelesnek kell lennie, hogy üzenete célba érjen és igen sok eredmény igazolja, hogy a közönségek meglehetősen szkeptikusak és talán még inkább azzá válnak” (McQuail 2003:402).

A teljesen egyforma hangvételű és műsor-struktúrájú kereskedelmi média és az egyre fragmentáltabb internet-alapú médiafogyasztás világában feltételezem, hogy az emberi szó, a *vox humana*, vagyis a dokumentumok vonzzák a tartalomfogyasztót és hitelesítik a tartalmat.

A médiával szemben szkeptikus közönséget az emberi történetek, a dokumentum műsorok, filmek megtalálják és az értelemre és érzelemre egyszerre ható, hiteles történetek hatása, hosszú távú, érzékenyítő hatása várható.

Visszatérve Denis McQuailhez: „A tagadhatatlan személyes ’olvasói hatalom’ ellenére arra is bőven van bizonyíték, hogy a közönség ’olvasatai’ gyakran megszokott és kiszámítható értelmezési pályákat

követnek, és hogy az ismertebb média-műfajokat, például a híreket és a tévé-sorozatokat valószínűleg a szándéknak megfelelően értik – legalább olyan gyakran, mint ahányszor nem. A médiatartalomnak és a médiahasználati aktusoknak több jelentése van – valóban léteznek alternatív értelmező közösségek –, de a médiaműfajok többségét befogadók többnyire kiszámítható módon értik és a jelentés jórészt denotatív, egyértelmű. Oktalanság semmiben venni a szöveg erejét” (McQuail 2003:417).

A szöveg erejét, Ada Kaleh egykori lakóinak visszaemlékezését, a narratívát, a megszólalók hitelessége, (emberi, átélt, megélt) személyessége támasztja alá. Az ilyen tartalmakkal lehet – megítélésem szerint – érzékenyíteni a befogadót, mert ennek érzelmi lenyomata hosszú távú, tartós. Ennek egyik kulcsa, hogy az ilyen típusú tartalmakban sokszor megjelenik a katarzis, vagyis az a hatástípus, amely a hallgatót, nézőt megtisztult érzelmi állapotba emeli. A kódolás és dekódolás folyamatában a tartalom fogyasztójához a „preferált olvasat” erőteljes érzelmekhez kötődve jut el.

A média ma már kulcsintézménye a közsférának, megítélésem szerint a közösség nem mondhat le arról, hogy hatását a közérdek szolgálatába állítsa, és nem hihetjük azt sem, hogy a közszolgálati tartalom előállítását helyettesítheti az online világban születő szerteágazó és nagyon hasznos, de erősen fragmentált tartalom-előállítás.

„A közösségi média lenne az új köz(szolgálati) média?” – tette fel a kérdést Gálik Mihály média-kutató egy, a közszolgálatiágról szóló konferencián előadott prezentációjában. Így válaszolt a kérdésre: „A professzionális újságírás és a civil tartalomkészítés egybefonódása, a nem-nyereségérdekelt (non-profit) szereplők benyomulása a hírek termelésébe és elosztásába, az úgynevezett közösségi probléma elképesztő népszerűsége egyenesen vezetett a nagy ívű, merész tételhez (hype), hogy valójában a közösségi média lesz az új közmédia. Bármennyire is népszerű ez a hype, azért sok médiakutató van más véleményen, mit tagadjam, magam is. A nagyközönség kulturális közösség is a maga közös értékeivel, hiedelmeivel, tapasztalataival, s a tagjai közötti összetartozást, kohéziót a közösségi média által is erősített fragmentálódás komolyan veszélyezteteti. Ehhez még hozzátehetjük, hogy a civil újságírás üde frissessége sem helyettesítheti a szó nemes értelmében professzionális újságírás olyan erényeit a hírek termelésében és elosztásában, mit a pontosság, a megbízhatóság, a fontosság, a kontextusok érzékeltetése, az etika, a jó íráskészség, stb.”

A professzionális szerkesztő által elkészített dokumentum tudja megjeleníteni azt a hatást, amely a tömegművelésnek nemcsak következménye, de eredménye is. Bár „a médiahatások (effects of media) a társadalmi elemzés különböző szintjein kereshetők, a viselkedési-attitűd vagy affektív hatások és kognitív hatások” (McQuail 2003:433) egyikéről sem mondhatunk le, hogy ezekkel a hatásokkal élve a közművelésben üzeneteket jutassunk el a közösség tagjaihoz.

Ellenkező esetben a kulturális közösségünk Ada Kaleh sorsára jut, vagyis eltűnik.

Abstract

The Recollecting Media: Ada Kaleh – The Vanished Island

Ada Kaleh was an island on the Danube until it was flooded in 1970. The Communist regime decided to flood the island in order to build a hydropower plant in the area. Ada Kaleh's inhabitants – most of them ethnic Turks – were forced to leave but for many of them the departure was a real tragedy.

Ada Kaleh was famous for its exoticism, lush Mediterranean vegetation and the Turkish sweets made and sold there. They said the island was like a floating Istanbul, 'a little Orient' on the Danube. In the last years of its existence, the island was being visited by thousands of tourists attracted by the charm of this place. Liliana Nicolae set out to unearth, with help from former locals, the atmosphere and history of this island.

The documentary presents the history of a small island of the Danube, the life and culture of the inhabitants that used to be a well-functioning community. It was ruined by a political decision that not only demolished the island but disrupted the village too. (I'm quoting from the documentary with the permission of the author.)

The analysis of the documentary shows how the creator's own narrative is constructed from the memories of the old residents and their narratives. It also shows how this narrative contributes to the preservation of our European stories and rethinking of community disrupting politics.

Felhasznált szakirodalom

- Carrière, Jean-Claude – Delumeau, Jean – Eco, Umberto – Gould, Stephen Jay 1999 *Beszélgések az idők végezetéről*. Budapest, Európa.
- Csányi Vilmos 1999 *Ezredvégi ember*. Budapest, Friedrich Ebert Stiftung.
- Damasio, Antonio 1996 *Descartes tévedése*. Budapest, Aduprint.
- Dewey, John 2000 A társadalom élete. In Lányi András szerk. *Természet és szabadság*. Budapest, Osiris.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 2013 *Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón és utána*. Budapest, Typotex.
- Lányi András 2000 *Természet és szabadság*. Humán-ökológiai olvasókönyv. Budapest, Osiris.
- McQuail, Denis 2003 *A tömegkommunikáció elmélete*. Budapest, Osiris.
- Nicolae, Liliana 2010 *Ada Kaleh – The Vanished Island*. [Hangfelvétel] (Romanian Radio Broadcasting Corporation). /Lásd még színesben: <http://sarahinromania.canalblog.com/archives/2012/08/08/24857986.html/>
- Pléh Csaba 2003 *A természet és a lélek*. Budapest, Osiris.

Reggelente apuval olvasni járunk, *Olaszország, Velence, Cannaregio, 2006.*

T. KISS TAMÁS

„... HIÁBA FÜRÖSZTÖD ÖNMAGADBAN, CSAK MÁSBAN

MOSHATOD MEG ARCODAT...”

(JÓZSEF ATTILA)

Felfogások a hazai közösségkutatásban

A hazai közösségelméleti kutatások jelentős múltra tekintenek vissza. A klasszikus alapokon nyugvó elméletek markáns képviselői és továbbfejlesztői között szükséges megemlíteni – többek között – Beke Pál, Csepeli György, Dékány András, Hankiss Elemér, Mérei Ferenc, Pataki Ferenc, Rudas János, Szabó László, Vitányi Iván... nevét.

Csepeli György szociálpszichológus már az 1980-as évek elején arra hívja fel a figyelmet, hogy a közösség társadalomtudományos koncepciójához csak akkor juthatunk el, ha az *emberek ténylegesen létező csoportosulásait tanulmányozzuk* (Csepeli 2003). A közösség meghatározása során a következő sajátosságokat emeli ki minden más társadalmi-társas viszonylattal szemben:

A közösségben az ember társadalmisága koncentráldódik, a társas élményében közvetlen, pszichológiai realitásként jelentkezik.

A közösség fejlődésfogalom. Éppen fejlődésében teszi lehetővé, hogy a célok, szükségletek, melyek összetartják, nem csupán a tagok számára jelenthetnek motivációs ösztönzést, hanem tágabb érvényességgel is rendelkeznek.

A közösségben lezajló csoport-folyamatok, a különböző szerepstruktúrák, az érzelmi és megismerési egységesülésre szolgáló attitűdök és normák szüntelen megújulnak, korszerű társadalmi tartalommal telítődnek.

A közösség tagjainak fejlődését is jelenti. A közösségi ember nem pusztán szenvedő részese a ráért feladatoknak, hanem aktív alakítója önmagának, társainak, kapcsolatainak. A közösség a nevelés műhelye. A személyiség a közösségben nem mint adotttság, hanem mint lehetőség lép kapcsolatba társaival.

Csepeli szerint *minden társadalmi-társas alakzat legalább potenciálisan magában rejtje a közösséggé fejlődés reményét*. Nincs eleve közösségtelen társadalmi-társas kapcsolat, illetve nincs eleve közösségi létre rendeltetett társadalmi-társas szövetség. A közösségi pedagógia tapasztalata, hogy a legreménytelenebb esetekben is lehetséges progresszió, de a legnyilvánvalóbb közösség életében is bekövetkezhet regresszió.

Csepeli úgy látja, hogy a közösségi lét esélyeihez a szociálpszichológia által pontosan leírt alábbi csoportok nyújtanak feltételeket és lehetőségeket. Ezeket a csoportokat érdemes az empirikus vizsgálatok tárgyává tenni, mert segítségükkel lehet megrajzolni a társadalom társas térképét.

1/ Mind a hétköznapi tapasztalat, mind a tudomány megegyezik abban, hogy gyökeresen eltérő az emberek viselkedése, élményvilága attól függően, hogy a *kiscsoportok vagy a nagycsoportok* tagjai.

A *kiscsoportban* figyelmünk terjedelme körülhatárolja a tagok számát. A bensőségesség, közvetlenség, a kölcsönös személyes ismeretségek hálózata, a szabadon érvényesülő társközi érzelmek dinamikája személyiségünk legbenső rétegeivel hozza összeköttetésbe a tagokat. Következésképp az „én” és a „másik” közötti válaszfalak ebben a közegben a legáteresztebbek.

A *nagycsoportok* alapja a közös társadalmi kategória, amely lehet az egyén akaratától függetlenül adott, vagy lehet vállalt. A meghatározottság társadalmi természetű, alapja az érdekek, értékek, normák, szokások hasonlósága. A nagycsoportok jelentősége abban van, hogy célt, perspektívát nyújtanak az egyénnek. Önmeghatározásában az összetartozás élményét nyújtva másokkal, a hozzá hasonló ezrekkel, milliókkal.

2/ A csoportok világának másik megkülönböztető szempontja, az *informális vagy a formális* jelleg.

Informális csoportokról beszélve kiscsoportokra utalhatunk. A család, a baráti társaság, az önként vállalt közös tevékenységre vállalkozók együttese. Itt a viselkedés racionális szabályozó elvei: az egyenértékes csere, az individuális előnyre való törekvés kevésbé hangsúlyos. A vételnél (befogadásnál) fontosabb az adás, az előnyök keresése nem áll ellentétben az áldozatok vállalásával. Az informális a lélek hálósobája, hol a titkok többé nem titkok, a tagok közti kapcsolatok áttetszők, és az egyén méltósága a határ.

A *formális* csoportok keretei között spontán módon alakulhatnak informális csoportok. Ezek azonban magukban rejtik a klikk, a szekta, a deviáns viselkedés csíráit. A keretek túlságosan merevek, nem az ember társas természetéhez igazodnak. A szer-

vezetek belső szerepvizonyai sokszor önálló életre kelnek, öncélúvá válnak, elvesztik kapcsolataikat a szervezeten kívüli élettel.

3/ A csoportjelenségek harmadik megkülönböztető dimenziója az *elsődleges (primer) és a másodlagos (szekunder)* csoportok léte.

Elsődleges csoportok. Charles H. Cooley írta le még a 20. század elején (Cooley 1902), hogy a mindennapi személyes társas élményeink talaja az elsődleges csoportok széles köre. Cooley az elsődleges csoportokat öt tulajdonsággal jellemzi. (1) „Face to face”, azaz szemtől szembe jellegűek, tagjaik tehát huzamosabb ideig, alaposan és minden oldalról ismerik egymást. Teljes személyiségükkel fordulnak egymás felé. (2) Az egyesülésnek önmagán kívül nincs (vagy nem szükségszerűen van) külső célja. (3) A csoport hosszabb időre egyesül. (4) A létszámuk kicsiny. (5) A tagok közti kapcsolatok közvetlen esetleg intim jellegűek. Az elsődleges csoportok informális kiscsoportok, amelyek fontosak számunkra, és amelyekben mi is fontosak vagyunk.

Másodlagos csoportok. A másodlagos csoportok állapotára vonatkozóan viszonylag kevés megbízható ismerettel rendelkezik a szociálpszichológia. Olyan reális szükségletek és igények húzódnak meg mögöttük, melyek kielégítését az emberek nem lelik a meglévő keretek között.

4/ Az empirikus vizsgálatok alapját képezheti a *csoportok tagsági vagy vonatkoztatási* jellege.

Tagsági csoport. Függetlenül, hogy kicsi vagy nagy, formális vagy informális, elsődleges vagy másodlagos – mindaz melyeknek tagjai vagyunk, mellyel azonosságunkat elismerjük, s mellyel benünket mások azonosítanak.

Vonatkoztatási csoport. Normáink és összehasonlítási mércéink más csoportokról szerzett tapasztalatokon is nyugodhatnak. Ebben az esetben beszélünk vonatkoztatási csoportokról. Ezeknek a csoportoknak nem vagyunk a tagjai, de óhajtjuk a tagságot. Az egyik csoportból a másikba való átkerülés lehet asszimiláció vagy mobilitás. A vonatkoztatási csoport azért fontos jelenség, mert az alapja nem a kényszer, hanem az önkéntesség. A közösséggé szerveződő csoport számára kiváltképp fontos, hogy a tagsági és a vonatkoztatási keretek egybeessenek.

Dékány István röviden és tömören fogalmazta meg álláspontját (Dékány 1942). Szerinte a *közösség célja nem más, mint önmaga!*

Hankiss Elemér – akinek nézeteit érdemes részletesen is ismertetni – az 1970-es évek legvégén közösségnek nevezi az emberek olyan együttélését,

amelyet a következő négy tényező köt össze: *közös cél, közös érdek, közös értékrend és a fenti három tényező meglétének tudata vagy más szóval a „mi” tudat.* A közösségeknek két fő típusát különbözteti meg. Vannak *közvetlen* és vannak *eszmei közösségek* (Hankiss 1983:64-65).

A *közvetlen közösség* tagjai személyesen ismerik egymást, közvetlen kapcsolatok fűzik össze őket, a társadalmi tér egy jól meghatározott pontján helyezkednek el. Fennmaradásukhoz és működésükhöz a *tér és az idő egybeesésére van szükség.* Ilyen közösség lehet egy baráti kör, összeforrott munkatársi gárda, egy szekta, egylet, klub, társulás, a lakóhelyhez kötött közösség.

Az *eszmei közösség tagjai térben és időben egymástól távol élhetnek:* a közös érdekek, célok, értékek tudata köti össze őket anélkül, hogy személyesen ismernék egymást, bár lehetnek közöttük ilyen kötelek is. Nem az együttlét, hanem az együvé tartozás, az összetartozás a lényeges közösségteremtő erő. Gondoljunk csak a humanisták nemzetek feletti szellemi és erkölcsi közösségére, a 15–16. században egy vallási felekezet tagjaira, egy társadalmi mozgalom tagjainak közösségeire, az amatőr rádiósok nemzetközi közösségére vagy, egy nemzetre.

Hankiss arra hívja fel a figyelmet, hogy egy fejlődő-alakuló társadalomban szükségszerűen és folyamatosan bomlanak fel meglévő, hagyományos közösségek és keletkeznek újak. Történelmünk évszázadai jól mutatják a bomlásnak és az újrendeződének e szüntelen folyamatát. Vannak azonban olyan történelmi események, amelyek hosszabb-rövidebb időre megszakítják ezt a folyamatosságot, megzavarják a társadalmi-emberi lét e sajátos belső háztartását azzal, hogy felszámolják a hagyományos közösségeket és nem képesek megteremtteni az új közösségek létfeltételeit. Ilyennek lehet tekinteni a XX. században a fasizmust és a sztálinizmust, amely egy egész népcsoport életformájának, emberi-közösségi kapcsolatainak szétzilálásával indult el, és milliók fizikai megsemmisítésével végződött.

Hankiss szerint a negatív történelmi-társadalmi-politikai milióntúl, a tiltás, az erőteljes urbanizáció, a tömegkommunikáció gyors térhódítása, a mesterséges úton létrehozott kollektívák negatív mintáin kívül másféle tényezők is hatást gyakorolhatnak a közösségek létrejöttére és működésére. Négy jelentős akadályt említ.

1/ *Strukturális akadály.* Hankiss feudális struktúrájának nevezi azt a szerkezetet, amikor kizárólag a személyi kapcsolatok függőleges, felülről lefelé lógó olyan fűrtzerű rendszere határozza meg a közösség

életét, amely nem engedi kialakulni a horizontális kapcsolatokat. A személyes függőség szálain a döntések lefelé áramlanak. A felül lévők határozzák meg az alattuk levők életét, életlehetőségeit. Fordított irányba, alulról felfelé a hatás csekély. Az embereknek minden lényeges kérdésben a felettesükhöz kell fordulni, amely akarva-akaratlan erősíti a felettes hatalmát. Mindez akadályozza a horizontális közösségek létrejöttét. Megnehezíti a horizontális közösségek létrejöttét az is, hogy minél lejjebb megyünk az említett függőségrendszerben, annál távolabb kerülnek egymástól az emberek. Ugyanez vonatkozik a hírek terjedésére és cseréjére is.

2/ Tudatbeli akadály.

Apatia. Hankiss szerint ez akkor okoz problémát, amikor a közösségi tudatot büntudattal helyettesítik be.

Bellum omnium (mindenki harca, mindenki ellen)... Ha az emberek magukra maradnak feszültségeikkel, nem találnak biztonságot és megerősítést egy-egy közösségben, ha érdekeik beléjük fojtódnak, s csak sunyin érvényesíthetők, s ha körülöttük mindenki ugyanilyen bizonytalanságban, kiszolgáltatottságban érzi magát, akkor lábra kap a társadalmi együttélés egyik legpusztítóbb betegsége: mindenki bizalmatlan, ingerlékeny mindenkivel szemben. Kialakul egy olyan állapot, amit Széchenyi így jellemezett: „*Agyarkodunk egymás ellen...*”.

Az eredendő bűn. Hankiss szerint az ún. új-feudalista közösségi struktúra állandó újratermelésének mindannyian részesei vagyunk. Részint azzal, hogy elfogadjuk és eljátsszuk a ránk kiosztott alárendelő szerepeket. Szinte magunk erősítjük meg függőségünket. Részint kisebb-nagyobb mértékben csaknem mindannyian betöltünk életünk során mások fölé rendelő szerepeket.

A magas költségek csapdája. Közösségi összefogásra volna szükség, ám sokan úgy érzik, hogy egyedül hamarabb tudják érdekeiket érvényesíteni. Külön alkut kötnek azzal, akitől függnek, ezzel elismerik és megerősítik saját függőségüket.

3/ *Értékkrendbeli akadály.* Hankiss azt látja, hogy amennyiben a társadalomban az értékrendszerek kialakulatlanok, töredezetek, válságokkal terheltek, akkor hiányzik a közösségek értéktudata is, s ezért nem is lesznek képesek markánsan megjeleníteni és képviselni saját értékrendszereiket.

4/ *Caveat (óvás, intés).* Hankiss arra figyelmeztet, hogy a közösségek nemcsak és kizárólag pozitív szerepet játszanak, játszhatnak a társadalomban és az emberek életében. Gondoljunk csak arra, hogy milyen pusztításokat végezhet a társadalmi

együttélés szövetében a klikkesedés, a szektásodás, a maffiasodás, a többséget sakkban tartó, terrorizáló csoportok (Hankiss 1983:66-98).

Nem teljesen veszélytelenek azonban a társadalmilag pozitív szerepet játszó közösségek sem. A közösségek önnön tagjaik számára jelenthetnek bizonyos fokú veszélyt. Kényes egyensúly van ugyanis egyfelől az emberi személyiség fejlődése, autonómiája, másfelől a közösségi lét, a közösségbe való integrálódás között. Az igazi közösség az egyik előfeltétele a személyiség gazdag kibontakozásának, de ez egyben korlátjává is válhat. Ugyanakkor fel is szabadíthatja és el is nyomhatja az embert, vagy csapdába is csalhatja.

Mérei Ferenc szerint az emberi csoportosulás nem egyenlő az azt alkotó személyek összességével (Mérei 1989). Az emberek közötti viszonylatokban van valami *többlet*. Ezt a többletet együttes *élménynek* nevezi. Az együttes élmény a csoportban lévő egyénnek a készségeit magasabb intenzitásra emelheti, felerősítheti valamely tulajdonságát, növelheti a teljesítményét. Az „átlagos” tagok hatékonysága a csoporthoz tartozás révén növekedni fog.

Pataki Ferenc kutatásaiban nagy figyelmet szentelt a *csoport születésének* (Pataki 1988). Az ún. *genetikus szemlélet* hazai képviselőjeként a csoporttörténeteket és a csoportfolyamatokat a keletkezés és a fejlődés alapján értelmezi. Pataki – elfogadva a szovjet kutatók álláspontját – úgy látja, hogy az emberi csoport mindig *halmazzszerű* állapotából fejlődik ki, és létének különböző dimenzióiban nyomon követhető szakaszokon keresztül lesz „érett”, válik *közösségi jellegű minőségé*. Különbséget tesz a csoportfejlődés fázisai és szakaszai között. Az előzményekhez sorolja a csoportkeletkezés előzményeit, a csoportalakulás tényezőit és a csoporttevékenység következményeit.

Rudas János a gyakorlatias és módszertani szempontokat részesíti előnyben (Rudas 1990). Az ún. *önismereti csoportok* világával foglalkozik. Azokra a csoportokra fordít figyelmet, melyekben a tagok célja a személyiség- és önismeret-fejlesztés: nem spontánul vagy külső szempontok szerint alakulnak meg, hanem szándékosan: előreláthatóan, sokszor megszervezetten magukba sűrítik az emberi élet fő fázisait: a célt az egymással interakcióba lépő egyének valósítják meg.

Heller Ágnes az *erkölcs* oldaláról közelíti a közösségek világához (Heller 1998). A hagyományos közösségeket, amelyben az ember nevelkedik, olyan *erkölcsi közösségeknek* nevezi, melyek normaként szolgálnak az egyén számára. Heller azt tapasztalja,

hogy miközben ezeknek a tradicionális közösségeknek tartóoszlopai megrendülni, fundamentumai megrepedni látszanak, egy új jelenség kezd kibontakozni.

Egyrészt az emberek megszegik a normákat, fűtyülnek az erényekre, magánérdeküket a közérdek fölé helyezik. A fundamentálisnak tartott normák, követelmények, erények problematikussá válnak.

Másrészt az erkölcsi normák mindinkább univerzálódnak. A konkrét fundamentális normák helyét elvont normák kezdik elfoglalni. A legkülönbözőbb konkrét közösségek erkölcsének közös mozzanatai, tartalmi válnak normává.

Heller szerint az emberek saját közösségeik erkölcsi tartóoszlopát azért láthatják megrendülni, mert *egyre többen tartják magukat az emberi tisztesség általánosabb normáihoz* is. Az erkölcsi közösségek ugyanis megkövetelik, hogy erkölcstelennek tekintsünk mindenkit, aki nem tér meg/vissza a fundamentumokhoz.

Az elsőfokú, másodfokú és harmadfokú közösségekről

Vitányi Iván közösségekkel kapcsolatos nézetét sajátos megközelítést jelentenek (Vitányi 1985, 2007). Az 1980-as években arra figyelmeztet, hogy a hazai közösségelméletben legáltalánosabban a *primer* és a *szekunder* csoportok megkülönböztetése terjedt el, ami nagyrészt (noha nem teljesen) azonos Ferdinand Tönniesnek elsősorban a német nyelvterületen honos osztályozásával (Gemeinschaft és Gesellschaft) és amit *elsődleges* illetve *másodlagos* csoportnak vagy közösségnek szoktak lefordítani. Vitányi szerint a fordítás nem szerencsés, mert azt sugallja, hogy a másodlagosak mintegy értékben is alacsonyabb rendűek. Helyesebbnek tartja, ha *elsőfokú* és *másodfokú* közösségeknek nevezzük őket. Ebben az esetben valóban fokozatokról van szó, mint az elsőfokú és a másodfokú egyenletek esetében. A másodfokú egyenlet nem abban különbözik az első fokútól, hogy kevésbé fontos vagy értékes, hanem abban, hogy bonyolultabb. Voltaképpen több elsőfokú egyenletet foglal magába. Pontosan ugyanez a helyzet a másodfokú közösségekkel is. Gondoljunk egy nagyobb munkahelyre, ahol több kisebb első fokú (baráti kör, rokonság, munkacsoport) közösség létezik.

1/ *Elsőfokú közösség – elsőfokú társadalom.* A Cooley által felsorolt primer csoportra jellemzőkhöz csak keveset lehet hozzátenni. A közösség egy

viszonylag *zárt „kisvilág”*. A csoport minden tagja minden cselekedetében a közösség tagja az *egyén teljes személyiségevel* kapcsolódik a közösséghez. Átveszi értékrendszerét, úgy él, azt képviseli. Az *egyén identitása* egyértelmű és kötött. Kettős, többszörös, ellentmondásos identitás-szerkezetek nem létezhetnek. A természettől adott módon egynek érzi magát a közösséggel. *Marx* szerint *természet adta közösség*, ahol „Az *egyén* még nem szakad le a közösség köldöksinórjáról. A közösség létezése ugyanis a létezés természeti feltételeiből következik: vérségi kapcsolatok, lakóhely szerinti, szomszédsági közösségek, illetve az azonos munkát, később foglalkozást űzők közössége. *Az egyén még nem rendelkezik autonómiával.* A közösségi folyamatokat *differenciálatlan* egység jellemzi. A kapcsolat testmeleg, habár a hagyomány által szabályozott esetekben nagyon is magában foglalja a hidegséget és a kegyetlenséget. A hagyománnyal szemben itt nincsen tolerancia. Más szóval: *a tradíció követése, beteljesítése feltétlen parancs.* Az ember és az ember kapcsolata elsősorban *személyi jellegű*, amelyben gyakorta *erős hierarchia érvényesül.* (Mannheim Károly [Karl Mannheim] ezt a viszonyt a *distancia* – távolság – fogalmával jellemzi, amit az *elidegenedéssel* szemben állít fel). A hagyományos társadalmakban az úr és a paraszt nincsenek egymástól elidegenítve. Fő vonalakban azonos a kultúrájuk, értik is egymás nyelvét, csak éppen tartják a társadalmi helyzet által kiszabott, megszüntethetetlen távolságot. A modern társadalomban a felső és az alsó osztály elidegenedik egymástól. Itt már gyakran egymás szavait sem értik meg (mert „más kódban beszélnek”), noha jogilag-formailag egyenlők, és egyenlőnek is tekintik magukat. Az elsőfokú közösségekre szükség van és mindig újratermelődnek. Ilyen közösség például a család. Minden munkahelyen létrejönnek primer jellegű közösségek.

Az elsőfokú társadalom homogén, primer közössége rendelkezik a Cooley által felsorolt ismérvekkel, másrészt azonban több szempontból sokkal bonyolultabb, mint egy újkori társadalom polgári családja. Törzsi viszonyok között létező társadalmakat bonyolult (nemzetségi) családi és nemek közötti viszonyok, a hozzájuk fűződő hierarchiák, a mítoszok szabályozó ereje határozza meg.

2/ *Másodfokú közösség – másodfokú társadalom.* A résztvevők kapcsolata *nem szemtől-szembeni.* Az egyének *nem teljes személyiségükkel* vesznek részt benne, csak személyiségük egyik részével, amelyik történetesen éppen az adott közösségre tartozik. A közösségre a *nyitottság* a jellemző. Lehetővé válik a

személyiség autonómiája, de autonómiával rendelkeznek a különböző formájú és fajtájú csoportok is. Az egyén azzal, hogy több másodfokú közösséghez tartozik és számos emberrel tart kapcsolatot a társas érintkezés kötőszalagjai elvékonyodnak. A másodfokú szerveződést a modern technika, a nagyüzemi termelés a tömegméretű fogyasztás, a nagyvárosi élet hozta létre. Ez egyrészt teljesen megváltoztatja a munkamegosztás elveit és szerkezetét, másrészt lehetővé teszi a társadalmi egységek megnövekedését létszámban és terjedelemben. A másodfokú közösségi szerveződések részint okai, részint következményei a gazdasági és társadalmi fejlődésnek. A modern technika, a nagyüzemi termelés, a tömegméretű fogyasztás, a nagyvárosi élet nélkülük nem alakulhattott volna ki. Amíg az elsőfokú közösségekben csak kevés ember egyesülhet, addig a másodfokú szervezetek azt is lehetővé teszik, hogy sok ember kapcsolódjon a szervesen összetartozó integratív közösségekbe. Az egyén más emberrel létesített kapcsolatai mennyiségileg szinte végtelenné váltak. (Például egy hagyományos parasztfaluban élő embernek egész életében csak néhány száz másik emberről kellett tudomást szerezni. Napjainkban ezerrel és ezerrel. Természetesen a legtöbb emberrel sokkal felületesebben. Fonyó Ilona szerint ma egy városi ember több mint 1000 személyt ismer személyesen és tartósan. Persze többel találkozik, de sokat elfelejt. Közülük azonban csak 100-120-at tart jelentősnek és mintegy 10-20-at kiemelkedően fontosnak, akik többnyire személyesen is szerepet játszanak az életében. Ezek azonban nem egy körből tevődnek össze, hanem sokféle közösségből (Fonyó 1967). Csupán érdekességként említjük: Temisztoklészről azt jegyezték fel, hogy Athén mind a 20.000 polgárát nevén tudta szólítani! Micsoda teljesítmény!) A viselkedést már nem szabályozzák többé örökérvényű, esetleg kinyilatkoztatások útján kapott normák, törvények. Az embernek újra és újra választania, döntenie kell. Megszűnik az egyén társadalomhoz való kapcsolódásnak egyértelmű szerkezete. Az identitás többé nem eleve adott, azt meg kell keresni. Megszűnik az egyén identitásának egyértelműsége és kötöttsége: az ember számos közösségben vehet részt, amelyben egymást keresztezhetik, sőt céljaik ellentétesek is lehetnek. Köztük az embernek választania kell. Az egyén közösséghez kötődő „köldökszinórja” véglegesen elnyíródik. A csoportidentitás túlterjed a személyes ismertségen, egyaránt átível időn és téren. Létrejönnek a „természetadta” közösségnél nagyobb közösségek, mint a nemzet, a világnézet, Európai Unió vagy az emberiség.

A másodfokú társadalom nem homogén. Két szerveződési elv él egymás mellett, illetve tart egymás felé: a közvetlen, primer és a közvetett, szekunder. A másodfokú társadalom elsőfokú közössége a személytelen vagy a személyes kapcsolatok erejében nyújtja a közvetlen (intim), a teljes személyiséget igénylő, face to face kapcsolatok lehetőségét. A másodfokú közösségek hatalmas méretű gyarapodása azonban jelentős társadalmi rétegeknek gondot okoz. Sokan nem találják a helyüket. Az emberek miközben elveszítik az elsőfokú közösségek melegét, hagyományait, biztonságát, nem tudják elsajátítani a másodfokú közösségek bonyolult viszonyrendszerét. Elveszít(het)ik identitásukat, devianciába menekül(het)nek.

3/ Harmadfokú közösség. Lehetséges-e harmadfokú közösség? Vitányi szerint elméletileg igen. „A társadalmi fejlődés, a kapitalizmus alakváltozása, az információ forradalma parancsoló szükséggel alakítja az ember társas kapcsolatait. A posztjóléti társadalomban mindenütt feltartóztatathatlanul érvényesül az individualizáció. Megjelenik – egyelőre inkább csak jelekben – az új típusú közösségek keresésének az igénye. Ezekre a közösségre a hálózatiság jellemző. Napjainkban a „hálózati társadalomban” sokszorosan több emberrel kerülhetünk mindennapi kapcsolatba, mint bármikor ezelőtt. Az Internet megváltoztatta a primer kapcsolatok alapkövét, a face to face fogalmát. A nap bármely órájában személyesen beszélgethetünk, levelezhetünk a világ másik pontján tartózkodó ismerősünkkel. Hálózati vagy virtuális közösségekben vehetünk részt, vagyis olyanokban, amelyekben társaink kiválasztása és a velük való érintkezés nincsen alávetve hagyományos normáknak. Olyan közösségek kialakulása válik lehetővé, amelyek eddig nem léteztek” (Vitányi 2007).

Az individualizáció nemcsak a magányosságnak kedvez, hanem annak is, hogy tudatos választással széles körből találjunk társakat. Az elsőfokú közösségben az egyénnek még nincs autonómiája. A közösségek – legalábbis a hagyományosak – csak kivételes esetben választhatók (például új család alapításával). A másodfokú közösségben az egyén már rendelkezik autonómiával. A választhatóság határai kiterjednek. Választani – legalábbis elvben – lehet világnézetet, vallást, politikai meggyőződést, nemzetet, hazát... A harmadfok esetében autonóm személyiségek tudatosan szerveződnek közösséggé, közösen vállalt érték alapján... Az elsőfokú közösség egydimenziós a másodfokú többdimenziós szerkezetű. A harmadfokú közösségben maguk a dimenziók is többdimenziós rendszert alkotnak.

Vitányi a közösségépítés három szintjét ún. „energetikai elemzés” segítségével érzékelteti. Abból indul ki, hogy valamely struktúra (organizáció) „belső energiagazdálkodását” kétféle mutatóval lehet jellemezni: extenzív és intenzív mutatókkal. A közösségek életében az extenzív energiát a kapcsolatok terjedelme jelenti, az intenzív energia viszont a közösség működésében irányadó. Vagyis egy közösség akkor extenzív, ha sokan vesznek benne részt, és akkor intenzív, ha a tagok nagymértékben azonosulnak a közös értékekkel.

Vitányi úgy véli:

„1. Nem beszélhetünk közösségről, csak esetleges kapcsolatokról akkor, ha a kapcsolatok extenzivitása és az értékek intenzivitása egyaránt kicsiny.

2. Elsőfokú közösségek esetében a kapcsolatok terjedelme kicsiny, az értékek intenzitása nagy.

3. A másodlagos közösségek esetében a helyzet fordított: a kapcsolatok terjedelme nagy, az értékek intenzitása kicsiny.

4. A harmadfokú közösségeket az jellemzi, hogy a kapcsolatok terjedelme és az értékek intenzitása egyaránt magas” (Vitányi 2007).

Vitányi szerint „*ahhoz, hogy az egyén autentikus és teljes élete tudjon élni egy modern másodfokú társadalomban, elégséges és sikeres közösségi tapasztalatokkal kell rendelkezni mind az elsőfokú, mind a másodfokú közösségekben. Ez azonban nem könnyű, és nem mindenki számára elérhető.*”

Vitányi a két követelmény segítségével négyelemű mátrixot állít fel.

„1. *Vannak, akik* sem elsőfokú, sem másodfokú közösségekben nem szereztek autentikus tapasztalatot. Ennek eredménye, hogy nem értik a világ mozgását, és mind a társadalomban, mind a magánéletben nehezen találják a helyüket.

2. *Vannak, akik* az elsőfokú közösség jó tapasztalataival rendelkeznek, de nem ismerik a másodfokú közösség belső világát. Ők menekülők lesznek, akik a világ elől a családi élet vagy valamely más szűkebb kör oltalma alá igyekeznek.

3. *Vannak továbbá,* akik nem jutottak élményhez az elsőfokú közösségben, de jó ismereteik vannak a másodfokú közösség világában. Ők lesznek a csak sikernek élő emberek, akik csak átfutnak az elsőfokú közösségeken, és vagy kizsákmányolják, vagy rajtavesztenek.

4. *Vannak, akik* mindkét világban otthonosan mozognak. Megélik az elsőfokú közösségek „testmelegét”, és megértik a másodfokú közösségek útvesztőit. Jegyük van mind a társadalmi sikerhez,

mind a boldogsághoz, de azért ettől még nem biztos, hogy élni is tudnak vele” (Vitányi 2007).

A paraszti közösségekről

Szabó László a néprajztudomány szemszögéből vizsgálja a közösséget (Szabó 1993). A közösségen – hasonlóan, mint Dékány István – alapvetően és elsősorban *közvetlen és intenzív közösséget* ért, olyan, amelynek tagjai ismerik egymást, kapcsolatban állnak egymással. A néprajz által vizsgált parasztság ilyen közösségekre tagolódik. A paraszti közösségekre erősen a helyhez kötöttség, a lokalitás nyomja rá a bélyegét, kapcsolataik pedig személyesek. Nemcsak egy falubeliek ismerik egymást, de azok a falvak is, amelyek más településekkel egy házasodási kört, nyelvi dialektust vagy közös értékrendszert alakítottak ki. Szabó László ennél tágabb kört nem tekint igazi közösségnek. A közösség ismert ismérvein túl főként a néprajzkutatók kutatási eredményeinek felhasználásával a paraszti közösség természetének és működésének hat fontos alkotóelemével foglalkozik.

1/ *A közösség érdeke és célja.* Szabó László vitatja Hankiss Elemér megállapítását, mely szerint a közös érdek és cél a közösség két meghatározó és igen fontos alkotóeleme. Ferdinand Tönnies sem alkalmaz ilyen kritériumokat. Ő az *akaratból* vezeti le a közösséget. Szerinte a közösség elmélete az *emberi akarat természetes* állapotából indul ki. Vegetatív gyökerű és a születésen keresztül realizálódik. Ugyanakkor azt is látja, hogy nemcsak a közösség sajátja az akaratban való gyökerezés, hanem a társadalomnak is. Ott azonban már tudatossá válik és közösségi szinten megvalósuló szövetkezett akaratról beszél. Dékány István szerint a közös érdek és cél a társulásokra jellemző. Egy közösség nem feltétlenül jut el addig, hogy tudott célja legyen. *A szerves fejlődésű közösségekre az élet egész jellemző. Ebből következik az, hogy voltaképpen nincs is érdeke és célja a közösségnek, ha van, az maga a létkérdés.* Veres Péter szavaival *a tenyészet törvénye érvényesül.* Nagy Olga a hagyományosan élő közösségeknek négy modelljét írja le Erdélyből. (1) A valóságos közösség, amely befelé néz. Szigorúak a belső törvényei. Jól érvényesül a tenyészet. *Itt a közösség célja és érdeke egybeesik.* (2) Megjelenik a közösség tagadása. *A közösségen kívüli célok hatnak.* Bomlik a közösség zártsága. A természetesen egybeeső érdek és cél megbomlik. (3) Valaki már nem kíván a közösség tagja lenni. *Az érdeke és a célja az, hogy elkerüljön a faluból,* vagy

megszabaduljon a paraszti (egyben közösségi) életformától. (4) Otthon lakni jó, mert ez mindenféle előnnyel jár. Kresz Mária célnak és érdekek egyaránt a hagyományokba való belenevelődést tartja. A belenevelődés szó pontosan fedi a közösség eredeti lényegét. *A cél belül esik egy körön, csakúgy, mint az ezt fedő érdek.*

2/ *A közösség nagysága és terjedelme.* A közösség egyik legfontosabb jellemvonása a közvetlenség. Ez pedig szorosan összefügg a közösség méretével. *Vagyis a közösségnek olyan nagyságúnak és terjedelműnek kell lennie, hogy az egyén számára az erőfeszítés nélkül átlátható, napi tevékenységével átfogható legyen.* Megfigyelhető, hogy amikor egy település túl nagyra növekszik, akkor apróbb, egymás mellé helyezhető, horizontális és vertikálisan is elkülönülő kisebb térbeli és vagyoni közösségekre hullik szét. A legintenzívebb és egyben a legkisebb teljes közösség a család. A parasztember soha nem mint egyén jelenik meg a tágabb faluközösség előtt, hanem mint valamely család képviselője. A közösség mérete nagymértékben függ a szubjektív tényezőktől. Lényeges az, hogy a közösség tagjai milyen korúakból állnak, mert az életkorok (kisgyermek, ifjú, fiatalember, felnőtt, idős) meghatározzák, hogy az adott személy mekkora szerveződést tud intenzíven átfogni. Az iskolahagyott serdülő legények és leányok legfeljebb hat-nyolc főből álló csoportokba szerveződnek, a felnőttek hat-tizenöt fős csoportokat alkotnak. Összességében *egy nagyobb közösség, ahol az emberek személyesen ismerik egymást családokra, rokoni együttesekre, s kisebb csoportokra oszlanak, s ezekből épül fel maga a közösség.*

3/ *A közösség komplexitása.* Szabó László ezen azt érti, hogy egy adott nézőpontból az igazi közösség teljes körű tevékenységet, *az élet legkülönbözőbb területeit érintő mozgáskört* és ezen alapuló szemléletmódot nyújtja a közösség tagjainak. A közösség tagjai nyitottak egymás irányába, szinte minden tudnak egymásról, főképp pedig az életkori sajátosságoknak megfelelő ügyekben nincs egymás előtt titkuk. Mindez igen szorossá teszi a kapcsolatokat, s megnyit más viszonyok előtt is mindenféle utat.

4/ *A közösség vezetése és a közösség tagjainak szerepe.* A paraszti közösségekben is megvannak a rátermett vezéregyéniségek. A közösség vezetőinek kiválasztódása (kiválasztása) a mindenkori feladat jellegétől függ. *Az arra rátermett ember jut vezetői poszthoz, mert a közösség komplexitása lehetővé teszi, hogy a közösség minden tagjának szinte minden életmegtükröződését ismerjék és számon tartásuk.* A vezetés és a nem vezetés a rátermettségen alapul. Pé-

dául az aratóbanda vezetője nem a pozicionálisan, vagyon szempontjából fontos egyéniség, hanem az, aki egyben a legjobb kaszás, aki elől megy, illetve hátul szorítja a többi kaszást.

5/ *A közösség természetes jellege.* Az igazi közösség természetesnek hat. *Az egyes közösségi tagok szempontjából ez abban nyilvánul meg, hogy úgy tűnik, mintha öröktől fogva létezne, s az élet rendje, velejárója az, hogy valaki ebbe beleszületik, belenő, elkerülhetetlen tagja lesz.* A paraszti közösségek a faluközösségen belül lokálisan szerveződnek. Az egyén automatikusan kerül bele abba a csapatba, amely a területén szerveződik. Senkinek sem jut eszébe, hogy esetleg más társaságba, más falurészen szerveződő bandába is bekerülhet.

A közösség természetes rendje, lassú változásai nem a rendkívüli, különös képességekkel vagy látókörrrel rendelkező személyiségeket segíti, hanem az átlagos, olykor átlagon aluli tulajdonságokkal rendelkező emberekre van szabva. A közösség elsőrendű feladata az, hogy mindenkiről gondoskodjék.

Ha valaki lusta természetű, nem dolgozik vagy korhely, esetleg pazarló, megteheti, mert erre is megvan a lehetősége. A közösség előtt ezt azonban nemigen teszi meg nyíltan. Figyelmeztető jeleket kap. Suttogás, pletyka, rovására írható tréfák, célozgatás stb. Amint változtat magatartásán a visszailleszkedés után, a közösség nem hánytorgatja fel többé múltját.

A közösség természetes jellege biztosítja, hogy a legszegényebb tagjai is jól érezzék magukat, az adott életkornak vagy egyéb szempontoknak megfelelően szerephez jussanak, illetve ezek elérhető közelségbe kerüljenek.

A közösség természetes jellege abban is megnyilvánul, hogy állandóságot, stabilitást kölcsönöz tagjainak. Úgy tűnik, mintha öröktől fogva létezne.

6/ *A közösség és az egyén.* A hagyományos paraszti közösségekben a polgári értelemben vett egyén, individuum nem létezik, mert a közösségekben nem individuumok vannak jelen. Mégis az egyént, még a szerényebb képességűt is hozzásegíti ez a társadalmi szerkezet ahhoz, hogy önmagát adja kockázat nélkül.

Az egyes ember a közösségbe soha nem egy-maga illeszkedik bele, nem egyénként van jelen, hanem mint valamilyen másik közösség tagja. A paraszti közösségben az egyén élete folyamán, vagy egyidejűleg számos kisközösség tagja lehet. Tartozhat a vagyonosok, vagy éppen a nincstelenek rétegéhez. Kora szerint lehet fiatal, felnőtt, vagy öregek lokálisan szerveződő csoportjának tagja, elkülönül-

het nemileg, felekezatként, tartozhat különböző, a faluban elismert vérségi kötelékhez.

Magyarországon az 1990-es évek elején a hagyományos és új közösségelméleti-közösségszerveződési törekvések együttélése érzékelhető. A nyugati minták alapján a hazai közösségkutatásokban és közösségi gyakorlatban az 1900-as évek végétől egyre nagyobb hangsúlyt kapnak, és szerepet töltenek be a *regionális szempontok*. Beke Pál és munkatársainak figyelme az 1970-es évektől a gyakorlati irányultsággal bíró, a rendszerváltást követően alulról szerveződő formális (egyesületek...) és informális (cégbíróság által nem bejegyzett) közösségekre helyeződik (Beke 2005). Az 1989–90-től a közösségi tevékenységet nem csupán „az önkormányzati terepnumban vagy a helyi kultúrházban szigetszerűen és pontszerű létező, esetleg szabadidős, hobby jellegű...” ténykedésnek tartják, hanem szűkebb és tágabb környezet kulturális formálását, életet gazdagító és elősegítő, önkéntesen vállalt művelődési folyamatokban való együttes részvétel civil megnyilvánulási formájának tekintik.

A közösségek evolúciós fejlődéséről

A közösségekről alkotott klasszikus, egyesek szerint „betonozott” nézetek terén már az 1950–60-as évektől mutatkoztak a „repedések” jelei. A különféle társadalmak fejlődési folyamatai és a tudományos eredmények (különösen a kultúrantropológiai kutatások) arra készítették a kutatókat, hogy az emberi közösségeket ne csupán valamiféle merev (csak hagyományörző, konzervatív, helyhez és térhez kötött) szerkezetnek tekintsék, hanem olyan organizációknak is, melyek képesek megőrizve-megszüntetve megújulni, és ha szükséges rugalmasan változni.

Náray-Szabó Gábor történelmi léptékben, vázlatosan és nagy vonalakban, ám igen érzékletesen mutatja be (Náray-Szabó 2003) *a közösségek együttműködésre és versenyre épülő evolúciós fejlődését*.

Az emberiség evolúciójának hajnalán, mintegy százezer évvel ezelőtt *őseink néhány tucat tagot számláló, közeli rokonokból álló csoportokba, nagycsaládokba szerveződve éltek*. A szülők együtt maradtak az utódokkal, mert az anyaméhben eltöltött kilenc hónap nem elég ahhoz, hogy az újszülött egyedül is meg tudja szerezni a táplálékát, és elkerülje a rá leselkedő veszélyeket.

A nagycsaládoknak nem volt önálló lakhelyük. A vadászok és a földművesek a földet közösen használták, nem volt szakosodás, törvénykezés, nem léteztek hiva-

talos intézmények. A csoporton belüli viszályok elsimítását megkönnyítették a rokoni kapcsolatok.

A vezető szerep nem volt hivatalos. A pozíció megszerzésének alapja a testi erő, az intelligencia és a harcokban tanúsított ügyesség volt.

A földművelés fokozatosan megváltoztatta az életformát. *A családok egyre nagyobb egységekké, akár több ezer embert is tömörítő törzsekké álltak össze. A vetés, a termelés gondozása és a betakarítás egész évre munkát adott, amely megkövetelte, hogy a családok, törzsek letelepedjenek.* A letelepedett emberek háleket építettek maguknak. A házak kezdetben karrókból, melyeket szalmával vagy bőrral fedtek be, később agyagból, majd kőből épültek.

A konfliktusok kezelésének a módja azonban még mindig a rokoni kapcsolatokra épült.

Az eleinte különálló családok együttműködése folytán, melyet többek között a közeli szomszédság tett lehetővé egyre sokrétűbb és hierarchikusabb, ebből következően mind hatékonyabb társadalmak jönnek létre. *A munka kezdett differenciálódni.* Megkezdődött a szakosodás. A földművesek mellett megjelennek a kézművesek, a közösséget szervező hivatalnokok, a kereskedők, papok és katonák.

Az együttműködés kényszere és igénye valamint a szakosodás lehetővé tette a komplexitás növekedését. Az emberi kapcsolatok számának növelése és elmélyítése révén *a települések, majd a városok olyan feladatokat tudtak megoldani, amelyekről az ősközöségi társadalomban álmodni sem mertek.*

A városiasodás nagy eredménye volt, hogy a központosított hatalomra épült, amely könnyebben fel tudta oldani az emberek vagy embercsoportok közti konfliktusokat, melyek a nagycsaládokban még meglévő rokoni kapcsolatok híján súlyos következményekkel járhattak volna.

Egyre szervezettebbé vált az élet, többek között azért, hogy közösen tárolhassák az élelmiszerfelesleget, amely részint az etnikai és nyelvi közösségre épülő központi hatalmat gyakorló döntéshozó (fejedelemségek) és családja, a hivatalnokok, a kézművesek és más specializálódott szakemberek eltartására szolgált, részint a felkészülést az ínséges időkre.

Nagy területekre kiterjedő, több települést, várost magába foglaló fejedelemségek jöttek létre, melyekben már megszűnt az emberek közti egyenlőség, különbözőségek alakultak ki az egyes társadalmi csoportok között. Ahogyan nőtt az együtt, egymás közelében és együttműködésében élők létszáma, folytatódott a gazdasági szakosodás, továbbfejlődött az igazgatási rendszer, megjelent az írás. *Létrejött a területi és politikai alapon szerveződő állam.* Az államban

már sok százezer ember tevékenységét és érdekeit kellett összehangolni. Még tovább specializálódtak és fejlődtek a tevékenységek az intézmények, a jog és a vallás. A hivatalnokok, papok, katonák, kézművesek, földművesek rászorultak egymás munkájára. Fontossá vált, hogy együttműködjenek.

Az egyre tudatosabban tervezett település (városszerkezetek), a mind bonyolultabb építmények, a szerszámok, edények, kultikus tárgyak színes világában intenzívebbé vált a kommunikáció, egyre szervezettebbé lett a közösség.

A tartós tulajdon megszerzése, gyarapítása és megvédése oda vezetett, hogy az együttműködés mellett megjelenik a vetélkedés, a verseny is. A települések (városok) már szabályos háborúkat viselnek egymás ellen.

A népesség növekedése kikényszeríti a *technológia fejlődését*. A városlakók kidolgozzák a kőmegmunkálás új módjait. Képessé válnak a fémek megmunkálására. A technikai fejlődés visszahatott a földművelésre, további lendületet adva neki.

A Földközi-tenger térségében *intenzív kereskedelem indul meg*, ami hozzájárult az írás kialakulásához, amely viszont biztosította a társadalom kollektív memóriáját, amelyhez a későbbi korban is vissza lehetett nyúlni. Az írás nagy hatást gyakorolt a társadalom szervezettségére. Az egységes, központosított államigazgatást egyházi és állami hivatalnokok irányították, akik tanításukat rendszerint írásban rögzítették (Hammurábi).

Egyre nagyobb és hatalmasabb gazdasági, politikai és kulturális központok jönnek létre, melyek elkápráztató alkotások létrehozására képesek. Egyiptom, a görög társadalom, a római birodalom már hihetetlenül differenciált és szakosodott világ, amelyben az emberek a társadalmi rétegek, emberi közösségek között már igen bonyolult együttműködések és versenyek alakulnak ki.

A társadalmak egyre bonyolultabbá válása igényli a szervezettség fejlődését. Európában a merev központosított irányítás alábbhagyott, rájöttek arra, hogy az emberek jobban dolgoznak, ha maguk is részesülnek munkájuk gyümölcséből. Felszabadítják a rabszolgákat, kialakul a jobbágyság, akik művelésre kapták a földet a földesúrtól, emellett katonai védelemben is részesülnek. A mozgalmas középkorban fokozatosan érnek be a változások. *Európa kezd nyitottá válni.* A 15. század végén a földrész nyugati pontjairól kiindulva megkezdődnek a felfedezések.

A nagy felfedezéseket követően hatalmas méretű és számos új információ áramlik a kontinensre, amely hozzájárul Európa nyugati felében jelentkező

jelentős szellemi fejlődés megindulásához. A XVII. században kezdődött és máig tartó tudományos forradalom vette kezdetét.

A tudományos és technológiai forradalom az európai embereket *öntudatosabbá* tette. A tudományokon és a filozófián alapuló felvilágosodás eszméje, a visszavonuló vallás, az egyén (vallási, személyi, vélemény-nyilvánítási, költözködési,...) *szabadsága*, a törvény előtti, politikai és szociális értelemben vett *esélyegyenlőség*, a *testvériség*, vagyis a másik embert segítő és támogató szolidaritás jelentős szerepet tölt be a mai vezető euro-atlanti társadalmak és a polgári kultúra alapjainak lerakásában, egy új típusú együttműködésre és versenyzésre épülő világ megteremtésében.

Az új és a legújabb korban létrehozott birodalmak élettartalma már sokkal rövidebb ideig tart, mint amelyek az ókorban léteztek. Kezdetét veszi a nagy egységek (gyarmatbirodalmak, ideológiai befolyás alatt tartott térségek) differenciálódása. Az 1600-as évek közepétől egyre-másra alakulnak ki, szervezik meg önmagukat a nemzetállamok, amelyek napjainkban már hihetetlenül bonyolult hálózatok révén kapcsolódnak egymáshoz, s válnak egy globális organizáció alkotóelemeivé.

A közösségek evolúciós fejlődéséről alkotott nézetek „forradalmi” átalakulása valójában a 20. század második felétől következett be. A revolúcióban jelentős szerepet az informatikai rendszerek töltenek be, melyek célja a „mi, itt és most” fizikai együtltét „legyőzése” és átalakítása. A virtuális kapcsolatok ugyanis soha nem látott és tapasztalt új lehetőségeket nyitottak meg az emberi közösségek szerveződése terén. (Megjegyezni kívánom, hogy ez a típusú közösség korántsem azonos a Hankiss Elemér-féle, egymást nem ismerő személyek „eszmei közösségével”! Ebben az esetben tértől, időtől és közvetlen ismertségtől független, világhálóra épülő személyes kommunikációs kapcsolatról van szó!)

Néhány paradigmaváltó tényezőről

Elsőként a régóta tartó, szünni nem akaró vitát kiváltó individualizmus erősödéséről szükséges beszélni. Az önző egyén, az egyes ember elmagányosodása, a társadalom tagjainak atomizálódása, vagyis a társadalom széthullása, az individuum féktelenné váló önértékelése naponta gerjeszti a legkülönbélebb vitákat. A legtöbbször hangoztatott vád, hogy a jogok elsődlegességét hangoztató ember-atom, mivel menekül a kötelezettségek elől, megrontja a

közösségeket. *Az individualizmus bomlasztja a szerves közösségeket.*

De mikor szakadt meg a közösségek szerves fejlődése? Akadnak, akik azt tartják, hogy akkor, amikor a *nagycsaládból kiszakadt az individualizmussal fertőzött nukleáris család*. Mások úgy vélik, hogy a közösségek szerves fejlődése akkor kezdett bomlani, amikor *növekedett a népesség, differenciálódtak a tevékenységek, megjelentek az egyenlőtlenségek*. Vagyis természetadta közösségek helyét kezdték felváltani az embercsinálta, mesterséges és egyre nagyobb létszámú közösségek. Az ember kilépett a családi, törzsi, nemzeti, vallási közösségek közül egy nagyobb és tágasabb, leginkább a névtelenséget és ismeretlenséget jelentő urbanizált térbe. *Az egyén tágabb közössége a város lett*, amely nemcsak mindig az „ismeretlenek találkozó helye” volt, hanem egyúttal valamennyi civilizáció motorja (Sennett 1996), de az individualizációt lebecsülők célpontja is.

Számos kutató szerint a morális hanyatlásban, a közösségek felbomlásában a túlzott individualizmus valóban szerepet játszik, de magát az individualizmust aligha lehet bűnbaknak tekinteni. *A modern világban a jogok és kötelezettségek címzettje ugyanis az egyes ember, főként a jóléti társadalmakban az egyén, és kevésbé a család vagy más egyéb közösség részesül a különféle jogosultságokban*. (Megjegyzem, hogy a tulajdonviszonyoktól, a szavazati és örökösödési jogtól kezdve, a különféle kezesség és kötelezettségek vállalásán át, az életbiztosításon keresztül a különböző (munkanélküli, szociális... segélyig, vagy a büntetőjogig) minden az egyénre van méretezve. *Az individualizáció soha nem zárta ki a közösségek iránti igényt, csak éppen saját közösségek alakítását helyezte előtérbe a kényszerközösségek helyett.*

Másodikként az egységes univerzum vagy az univerzum egységéről szükséges szólni. A nézet és a kutatás alapját az szolgálta, hogy a személy szilárd körvonalakkal rendelkező, egyedi, többé-kevésbé egységes motivációs és kognitív univerzum. A tudat, az érzés, az ítéletalkotás és a cselekvés dinamikus központja. Ebből az derül ki, hogy amennyiben a közösséget akarjuk tanulmányozni, célszerű az „*egyén*” és annak kapcsolataiból kiindulni, jóllehet az egyén is csak a *közösségi kapcsolatok viszonyrendszerében létezik*. Max Weber szerint *az ember a jelentések maga szötte hálójában függő állat* (Weber 1968). *A háló maga a kultúra. A kultúra az, amiben az emberek megalkotják magukat és másokat*. Az irányzat szerint egy személy mikrokozmoszának a bemutatásával számos más mikrokozmoszra lehet rávilágítani.

Harmadikként a közösségalkotó jelentések, jelentésalkotó közösségek azok, melyeket meg kell említeni. A legújabb kutatások arra irányították rá a figyelmet, hogy a *kultúrát közös tudásnak tekinteni értelmetlen*. A kulturális tudás és ismeret a társadalmon belül *egyenlőtlen mértékben oszlik el*. Mindez *egy új közösségfogalom megjelenéséhez vezetett*. Kristóf Ildikó szerint *a kutatások alapvetően két közösségtípust neveztek meg* (Kristóf 1998).

A beszélőközösség. Felvetődik az a kérdés, hogy a nyelv által, avagy a közösség által teremődik-e a kultúra? Az irányzat lényege az, hogy a beszélőközösség fogalmát lényegében a nyelv fogalmára szűkítik le. A kutatók véleménye megoszlik. Az egyik elképzelése szerint létezik a nyelvi alapon létrejövő „természet adta” egységet alkotó közösség, míg a másik szerint mindez az interakciók során jön létre.

Az interpretív közösség. Kristóf Ildikó hivatkozik Fiscire, aki lényegében két hipotézist és problémát fogalmaz meg. Az egyik szerint interpretív közösségnek tekinthető, amelynek tagjai valamilyen dolgot/szöveget azonosan értelmeznek, ám ez nem feltétlenül azonos az üzenetküldő közösség értelmezésével. A másik az, hogy az értelmezett szöveg más kontextusban érvénytelenné válhat. Kristóf Ildikó egy harmadik problémára is ráirányítja a figyelmet: a tudásanyag, amely befolyásolja az adott közösség szövegértelmezését.

Összességében megállapíthatjuk, hogy, amíg a *beszélőközösség* előfeltételez egy közösségi formációt, vagyis egy a jelentések által meghatározott közösséget, addig az *interpretív közösség* mindig egy szituációnak megfelelően „akkor és ott” jön létre. Vagyis a közösség jelentésalkotási folyamatában alakul meg.

A negyedik nézet, melyet szóba kell hozni az *a közösség nélküli jelentésekre* épülő irányzat. Pierre Nora és munkatársai nem annyira magát a történeti eseményt, annak okait és okozatait vizsgálták, hanem az *esemény emlékezetét* (Nora 1999). A kutatócsoport azt állapította meg, hogy tulajdonképpen *emlékezhelyek* léteznek. Vagyis létezik valamiféle *regisztráló emlékezet*, amely arra ösztönöz, hogy ápoljuk a múlt résztvevőinek emlékét. Valamiféle *távolságtartó emlékezet*ről van szó, amely a hagyományápolásra szakosodott. Egy-egy esemény felidézése mindig létrehozza az *ún. élményközösséget*, amely *emlékezetközösséggé* alakul át. Intézményesülési formái a kommunikációs emlékhelyek, múzeumok, ünnepségek, halottak napi megemlékezések stb.

Végül *ötödik irányzatként* szükséges megemlíteni a *jelentés nélküli közösségeket*. Számosan vizsgálták

és kutatják a „társadalmilag szétesett” a „kulturális lezüllött” népességet. A kutatások arra hívják fel a figyelmet, hogy a lumpenproletarizáció, a hagyományok felszámolása a közösségek felbomlásához vezet. Pedig lehet, hogy éppen itt zajlik vagy zajlott le olyan teremtési munka, ami valamiféle új „territorialitást” keres magának.

A közösség, mint hálózat

A közösségek kialakulásának egyik legerősebb meghatározója sokáig a földrajzi közelség volt. Sokáig úgy vélték, hogy nem alakulhatnak ki közösségek egymástól távol élő egyének között. A társadalomtudósok hosszú ideje töprengtek azon, hogy a technológiai változások hogyan befolyásolják a közösségeket. Kutatásaik „eredményeként” nagyrészt a közösségek elhalását vizionálizálták. Csupán napjainkban kezdik felismerni, hogy az emberek közötti teljes közösségi háló több pusztán a szorosabb szomszédi és rokoni kapcsolatoknál. A technológiai vívmányok (autó, repülőgép, telefon, teletex, Internet, e-mail...) ugyanis lehetővé teszik a távoli kapcsolatok fenntartását és ápolását is. *Sokáig tartott, míg a közösség tércentrikus definícióját felváltotta a társas hálózaton alapuló meghatározása.* A gyakorlat egyértelművé tette, hogy a számítógépes hálózatok nem pusztán gépeket, hanem az embereket is összekötik, azaz alapjai lehetnek a virtuális közösségeknek. Bár ezek a közösségek általában nem rendelkeznek földrajzilag meghatározható lokális központtal, az Internet révén azonban távoli helyekről is be lehet kapcsolódni a társaságba. Az ilyen típusú online közösségek leginkább valamilyen cél vagy probléma, közös érdeklődés mentén szerveződnek. A számítógépes hálózatok mentén kialakuló szociális hálózatok, jóllehet sokfélék lehetnek, de megjelenítik a valahová tartozás érzését (Székely 2007).

A korábban már szó volt arról, hogy leginkább a kibernetika megjelenése hatott „forradalmi erővel” a közösségekkel foglalkozó nézetekre. Az igazán jól érzékelhető (nevesített) paradigmaváltás Eric Wolf nevéhez fűződik. Ő használta először az ötvenes években a közösséggel kapcsolatos hálózat, szövet, vagyis a web szót, melyet később a *network* kifejezés váltott fel. Wolf szerint a közösségekre, mint önmagukat alakító és integráló rendszerekre kell tekinteni, melyek saját törvényeik szerint működnek (Wolf 1956). *A közösség nem más, mint a csoportkapcsolatok hálózata (web of group relations).*

A rokonsági (vérségi) rendszerek feltárása mellett a társadalmi kapcsolatok újabb dimenzióit fedezték fel. Kiderült, hogy a társadalmi életet szabályozó rituális rend – a „lázasadás” a „státus szerepek cserélődései” – a társadalomszerveződés nélkülözhetetlen elemei. A státusokhoz viselkedésminták társulnak, melyek lényegük meghagyásával ismétlődnek.

A kutatások arra irányították a figyelmet, hogy a közösséget az eseménysor, a rítus, akció az „itt és most” alakítja, ezért leginkább „kvázi közösség”. A vizsgálatok szerint az új típusú hálózati közösségek általában laza, könnyen változó, erősen specializált funkciókat nyújtó kapcsolatok tartják össze. A személyes kapcsolatháló ritka szövésű, azaz az egyén különböző ismerősei ritkán ismerik egymást. A lokalitás kevésbé meghatározó. A személyes közösségi hálózatok egyszerűen kötődhetnek az egyén lakóhelyéhez és kiterjedhetnek globálisan is (glokalizáció). A közösségi interakció, kommunikáció ritkán zajlik a nyilvános tereken. Sokkal inkább jellemzőek az egyes családokban zajló szűk körű találkozók, illetve a telefonon és az Interneten zajló kommunikáció. Az internetes kommunikáció lehetővé teszi új, a virtuális térben kötött közösségi kapcsolatok létrehozását és fenntartását olyan egyének között is, akik korábban nem ismerték egymást. A közösségszerveződés elszakad a valós térben találkozás kötöttségeitől, illetve a már létező személyes kapcsolatháló által behatárolt jelenségektől.

A gyors és jelentős változás hátterében a XX. század utolsó harmadától számítva olyan jelenségek állnak, mint a *posztindusztrializmus* és a *posztmodern*, amely átalakította a tudományos- és közgondolkodást egyaránt. A társadalomkutatók – bár kritizálták Daniel Bell „szektorokon át zajló vándorlás” (Bell 1981) elméletét – nem tudtak a 20. század utolsó évtizedében érdemi alternatívákat felkínálni, és az információs témák felé fordultak. Az apátiából Manuel Castells trilógiája (Castells 2002, 2005) zökentette ki az embereket, aki a „*hálózatok társadalmáról*” értekeznek. *A hangsúlyt a hardverről a szoftverre helyezi, vagyis az inkább humán tőkén alapuló technológiára, és az „információs munkaerőre”, valamint annak új beszédmódjára, kultúrájára, globális civilizációjára.* (Szerinte az információs társadalomban új, magasan képzett csoportok – ún. *azonos hálózati törvények alapján működő hálózati csomópontok* – veszik át az irányítást, folyamatos versenyre ösztönözve környezetét, de önmagát is). Ez a felfogás a hálózatok társadalmáról változást hozott a kultúra szociológiájában és tudományában. Az ICT átalakította a mindennapi életünket, a munkavégzésünket és a

kapcsolatrendszerünket, s ezzel összefüggésben életmódunkat, kulturális igényünket.

A „kibertér közössége”. Az online közösségek

Az elektronikus kommunikációs technológiák hatására bekövetkezett a tér és az idő újradefiniálása.

Új térkonceptió jelenik meg. Kétféle térről kezdenek beszélni. Az egyiket Castells *áramlások terének* nevezte el (Castells 2002, 2005). Szerinte az uralkodó folyamatok, amelyekben a hatalom, a gazdaság és az információ koncentrálódik, ma az áramlások terében szerveződik. A másik tér a *lokális tere*. Az emberi megtapasztalás alapvetően lokális, konkrét fizikai helyhez kapcsolódik, mivel az emberi létezés is helyhez kötött. A lokális tér biztosítja azt a fizikai közelséget, amely lehetővé teszi a szociális interakciót és az intézményi szerveződéseket.

Castells szerint a hálózati társadalomban a kommunikációs technológiák differenciálatlan időbeliséget teremtenek, amely megsemmisíti az időt. Új időfogalom jelenik meg: az *időtlen idő*.

A világháló széleskörű, szinte robbanásszerű elterjedése megosztotta a közösségelmélettel foglalkozó kutatókat. Egyesek az elektronikus kommunikációs technológiákat, különösen az Internetet új típusú közösségeket kialakító lehetőségnek, mások közösségeket bomlasztó eszköznek tekintik.

Az Internetet a közösségre nézve veszélyesnek tartók azzal érvelnek, hogy az internetezéssel töltött időt az egyén a korábban családjára, illetve a közösségére fordított időből veszi el. Az internet elidegenítő hatása, csökkenti a barátok számát, növeli a magányt, és frusztrációt okoz. Nem segíti elő az egyén közösségi (viselkedés, kapcsolatteremtés, kapcsolatépítés, személyközi kommunikációs) magatartását. Hiányoznak a személyes kommunikáció non-verbális rétegei – testbeszéd, mimika – a beszélt nyelv finom, meta-kommunikatív tartamai – hangsúlyok, szünetek.

Figyelemre méltónak tűnnek azok az érvek, melyek az Internetet egy új típusú közösségalkító (társadalomszervező) rendszernek tekintik. Az Internet nem különálló médium, hanem magában foglalja az összes többi médiatípus használatának lehetőségét. A világháló jelenlegi formájának egyik legnagyobb előnye, hogy használata viszonylag egyszerű, segítségével új mozgalmak, politikai irányzatok szerveződhetnek, új típusú véleményserére, közösségszervezéshez nyújt lehetőséget.

Az Internet módot ad olyan személyes face to face kommunikációhoz, amely egyben sajátos fó-

rum és nyilvánosság is. Az egyén véleményét egyszerűen nagy és kiterjedt közönséghez képes gyorsan és hatékonyan, multimédiás kommunikáció (hangok, képek, mozgóképek, adatok segítségével is) útján eljuttatni.

A virtuális találkozásokra épülő közösségek társaságot, közönséget, segítséget, támogatást, információt, a csoporthoz tartozás illetve a megbecsülés érzését nyújthatják az egyén számára. Az internetes kapcsolatot nem ritkán követik személyes találkozások is.

Érdeemes megjegyezni, hogy az online közösségek kommunikációjában gyakran találkozhatunk sajátos meta-nyelvvél. Például a csupa nagybetűvel írt üzenet a kiabálást, az emberi mimikát utánzó rövid karaktersorozat pedig az üzenet érzelmi, hangulati töltéseit jelenti.

Az időtől és a tértől független hálózati kommunikáció növelheti az egyes közösségek számát.

Az online közösségek tagjai anonimek. Az anonimitás védelme elősegíti, hogy az on-line közösségek résztvevői mélyebben, őszintébben nyilatkozzanak egészen intim kérdésekben is.

Az Internetezés pozitív hatással van a társadalmi interakcióra, a politikai véleménynyilvánításra, önszerveződésre, a civil aktivitásra és a társadalmi szolidaritás növekedésére. A demokrácia kibővült az e-demokrácia on-line intézményrendszer létrejöttével.

Egyszerű a csatlakozás az on-line közösséghez. Ugyanakkor a közösség kommunikációját gyakran megzavarja, hogy az újonnan csatlakozók olyan kérdéseket tesznek fel, amelyeket a közösség már korábban megválaszolt.

Hatékony segítséget nyújt az élethosszig tartó tanulás, a tanuló közösségek kialakulásához.

A világot egyre jobban átszövő infrastrukturális és kommunikációs háló kiépülése, mind nagyobb lehetőségét adta a különböző értékek térnyerésének, ha úgy tetszik hódításának, de éppúgy teret biztosít ezen értékek elleni összefogásnak és harcnak is.

Hozzájárul az információk birtoklásán és a kapcsolatokon alapuló hatalom által meghatározott hierarchia fellazulásához, hiszen egyes társadalmi csoportok számára a korábbiaknál nagyobb lehetőség adódik a kapcsolatteremtésre, összefogásra.

A virtuális közösségekről szóló úttörő jelentőségű könyvében Howard Rheingold erősen értelt a közösségek új formájának megszületése mellett, amely – szerinte – az embereket közös értékrendjük és érdeklődési körük szerint kapcsolja össze a hálózatokban (Rheingold 1993). Barry Wellman,

az Internet szociológiájának egyik vezető empirikus kutatója és munkatársai legfőképp arra figyelmeztettek, hogy a „virtuális közösségeket” nem kell szembeállítani a „valódi közösségekkel”, mert ezek a korábbiaktól eltérő, speciális szabályokkal és dinamikával rendelkező új közösségek, amelyek kölcsönhatásban állnak a közösségek más formáival (Wellman 1997).

Az on-line térben nemcsak az egyén és közössége alakul át, hanem az önkép is, amit magunkról mutatni akarunk. Értelmét veszti a dichotom szembeállítása a technológiának, a társadalomnak és a természetnek, az objektív és szubjektív világ. Helyette együtt hat ránk a valódi és a virtuális tér, és azt az „azonnali-idejűséget” találjuk gyakran nyomasztónak. Mégis érdemes Richard Florida gondolatait megfontolnunk, aki „A kreatív osztály felemelkedése” című könyvében emellett érvel, hogy az információs, a tudás alapú társadalom korában a társadalmi-gazdasági siker előfeltétele a kreativitás, amely nemcsak a személyes, de az adott társadalom sikerességének, versenyképességének záloga. Dessewffy Tibor az OECD méréseire alapozva (Dessewffy 2005) – a társadalmi kreativitást hangsúlyozva új 3T szabályt állít föl, melyben a siker kulcsa a *Technológia, Tehetség, Tolerancia*, de ezek együttes jelenléte, alkalmazása még csak csíráiban lelhető föl Magyarországon.

Az emberiség közösségeit létrehozó, alakító „kommunikációs forradalmak” Fülöp Géza szerint alapvetően nem szólnak másról, mint arról, hogy az ember megpróbálja legyőzni a teret és az időt (Fülöp 1984). A cél az, hogy az információk egyre rövidebb idő alatt, minél gyorsabban, és hatékonyabban, számos emberhez juthassanak el, minél nagyobb térben terjedhessen el. Igaza van Fülöpnek abban is, amikor azt mondja, hogy az emberi agy csak úgy őrizheti meg normális egészségi állapotát, ha állandóan új információkkal táplálkozik. Ám a társadalmak fejlődése, és a közösségek élete sem nélkülözheti az információs kapcsolatokat. A fejlődés üteme megköveteli a kommunikációs hálózatok folyamatos differenciálódását és korszerűsödését.

Nyilvánvalóvá vált, hogy az új típusú műveltség, társadalmakat és közösségeket szervező ismeretszerző-ismertető intézményrendszerek alapjai ma már elsősorban nem az írni-olvasni és számolni tudás több száz éves fundamentumaira építenek, hanem mindinkább az „informatikai írástudásra”.

Felhasznált irodalom

- Beke Pál 2005 *Mindannyiunk művelődési otthona*. Pomáz, Kráter Kiadó.
- Bell, Daniel 1981 First Love and Early Sorrows. In: *Partisan Review*, 48.(4): 532-5.
- Castells, Manuel 2002 *Das Informationszeitalter, I-II*. Leske + Budrich, Opladen.
- Castells, Manuel 2005 *A hálózati társadalom kialakulása*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Cooley, Charles Horton 1902 *Human Nature and the Social Order*. New York, Charles Scribner's Sons, <https://archive.org/details/humannaturesocia00cooluoft>
- Csepeli György 2003 *A szervezkedő ember*. Budapest. Osiris Kiadó.
- Dékány István 1942 Mi a közösség? *Társadalomtudomány*, 12:335-362.
- Dessewffy Tibor 2005 Információs társadalom és regionális egyenlőtlenség. *Kultúra és Közösség*, 3-4:12-16.
- Fonyó Ilona 1967 *A személyközpontú társas mező vizsgálata kontaktometriai explorációval*. (Bölcsészdoktori értekezés).
- Fülöp Géza 1984 *Ember és információ*. Budapest. Múzsák Közművelődési Kiadó
- Hankiss Elemér 1983 A közösségek válsága és hiánya. In *Diagnózisok*. Budapest. Magvető Kiadó.
- Heller Ágnes 1998 *Költészet és gondolkodás*. Budapest. Múlt és Jövő Kiadó.
- Horkai Anita 2004 *Kulturális kommunikáció a screenagerek mindennapjaiban*. *Kultúra és Közösség*, 1:87-96.
- Közösség és identitás*. Pócs Éva szerk. 2002 Budapest, L'Harmattan – PTE Néprajz Tanszék, 292 old.
- Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. 2007. Budapest, Néprajzi Múzeum – PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, (szerk. Kovács Éva).
- Közösségi kapcsolatok és közélet*. 2011 Utasi Ágnes szerk. Szeged, Belvedere.
- Kristóf Ildikó 1998 „Jákos rózsafája vagy frusztrált antropológusok? Az értelmezés hatalmáról és korlátairól”. *Tabula* (1.)1:60-84.
- Mérei Ferenc 1989 *Társ és csoport*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Náray-Szabó Gábor 2003 *Fenntartható a fejlődés?* Budapest. Magyar Tudományos Akadémia.

- Nora, Pierre 1999 *Emlékezet és történelem*. In Emlékezet, kultusz, történelem. Tanulmányok az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából. Laczkó Dezső – Hudi József – Tóth G. Péter (szerk.) Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, VEAB.
- Nora, Pierre 2010 *Emlékezet és történelem között, válogatott tanulmányok*. Vál., szerk. K.Horváth Zsolt. Budapest, Napvilág.
- Sennett, Richard 1998 *A közéleti ember bukása*. Budapest. Helikon Kiadó.
- Székely Levente 2007 Valódi virtuális közösségek. *Jel-Kép*, 3:91-97.
- Rheingold, Howard 1993 *The Virtual Community*. Reading, NIA, Addison Wesley.
- T. Kiss Tamás – Tibori Timea 2000 *Közösségi formációk*. Budapest. Új, Mandátum Kiadó.
- T. Kiss Tamás – Tibori Timea 2006 *Egyén és köz(ös) sége*. Szeged. Belvedere Kiadó.
- Szabó László 1993 *Társadalomnéprajz*. Debrecen, KLTE.
- Pataki Ferenc 1988 *Közösségi társadalom – eszmény és valóság*. Budapest. Kossuth Kiadó.
- Közösségi munka. Elmélet és gyakorlat külföldön. Szöveggyűjtemény*. Közösségfejlesztők Egyesülete. (szerk. B. Vörös Gizella) 1993. Budapest. Vita Kiadó.
- Rudas János 1990 *Delfi örökösei. Önismereti csoportok: elmélet, módszer, gyakorlatok*. Budapest. Gondolat Kiadó.
- Vályi Gábor 2004 Közösségek hálózati kommunikációja. *Szociológiai Szemle*, 4:47-60. <http://www.szociologia.hu/dynamic/0404valyi.pdf>
- Világosság 2004. 7. sz. (Nyíri Kristóf munkásságát méltató szám) http://www.matarka.hu/cikk_list.php?fusz=13791
- Vitányi Iván 1985 *Egyharmadország*. Budapest. Magvető Kiadó.
- Vitányi Iván 2007 *Önarckép – elvi keretben*. Celldömölk. Pauz-Westermann.
- Vitányi Iván 2007 *Új társadalom – új szemlélet*. Budapest. Napvilág Kiadó – Tánicsics Mihály Alapítvány.
- Weber, Max 1968 *The Sociology of Religion*. Boston, Beacon Press.
- Wellman, Barry 1997 An electronic group is virtually a social network. In Kiesler, Sara ed. *Culture of the Internet*. Hillsdale, Lawrence Erlbaum, 179-205. www.learning_in_the_network_form_implications_for_electronic_group_support
- Wolf, Eric 1956 „Aspect of Group Relations in a Complex Society”. *American Anthropologist*, New Series, Vol. 58, No. 6:1065-1078. <http://www.jstor.org/stable/666294>

Összefoglaló

A hazai közösségelméleti kutatások jelentős múltra tekintenek vissza. A klasszikus alapokon nyugvó elméletek markáns képviselői és továbbfejlesztői között szükséges megemlíteni – többek között Csepeli György, Dékány András, Hankiss Elemér, Mérei Ferenc, Pataki Ferenc, Rudas János, Szabó László, Vitányi Iván... nevét. Csepeli György szociálpszichológus az 1980-as évek elején arra hívja fel a figyelmet, hogy a közösség társadalomtudományos koncepciójához csak akkor juthatunk el, ha az emberek ténylegesen létező csoportosulásait tanulmányozzuk. Dékány István szerint a közösség célja nem más, mint önmaga. Hankiss Elemér közösségnek nevezi az emberek olyan együttélését, amelyet a következő négy tényező köt össze: közös cél, közös érdek, közös értékrend és a fenti három tényező meglétének tudata vagy más szóval a „mi” tudat. A közösségeknek két fő típusát különbözteti meg. Vannak közvetlen és vannak eszmei közösségek. Mérei Ferenc szerint az emberi csoportosulás nem egyenlő az azt alkotó személyek összességével. Az emberek közötti viszonylatokban van valami többlet. Ezt a többletet együttes élménynek nevezi. Pataki Ferenc kutatásaiban nagy figyelmet szentelt a csoport születésének. Az ún. genetikus szemlélet hazai képviselőjeként a csoporttörténeteket és a csoportfolyamatokat a keletkezés és a fejlődés alapján értelmezi. Rudas János a gyakorlatias és módszertani szempontokat részesíti előnyben. Az ún. önismereti csoportok világával foglalkozik. Heller Ágnes az erkölcs oldaláról közelíti a közösségek világához. A hagyományos közösségeket, amelyben az ember nevelkedik, olyan erkölcsi közösségeknek nevezi, melyek normaként szolgálnak az egyén számára. Vitányi Iván nézetei sajátos megközelítést jelentenek. Szerinte elsőfokú, másodfokú és harmadfokú közösségek léteznek. Szabó László a néprajztudomány szemszögéből közvetlen és intenzív közösségekről értekezik. Alapvető modellnek a paraszti közösséget tekinti. Náray-Szabó Gábor az együttműködésre és versenyére épülő evolúció alapján vezeti le a közösségek differenciált fejlődését. Az elektronikus kommunikációs technológiák hatására bekövetkezett a tér és az idő újradefiniálása Új térkonceptió

jelenik meg. A világháló széleskörű, szinte robbanásszerű elterjedése megosztja a közösségelmélettel foglalkozó kutatókat. Egyesek az elektronikus kommunikációs technológiákat, különösen az Internet új típusú közösségeket kialakító lehetőségnek, mások közösségeket bomlasztó eszköznek tekintik.

Abstract

Community formations

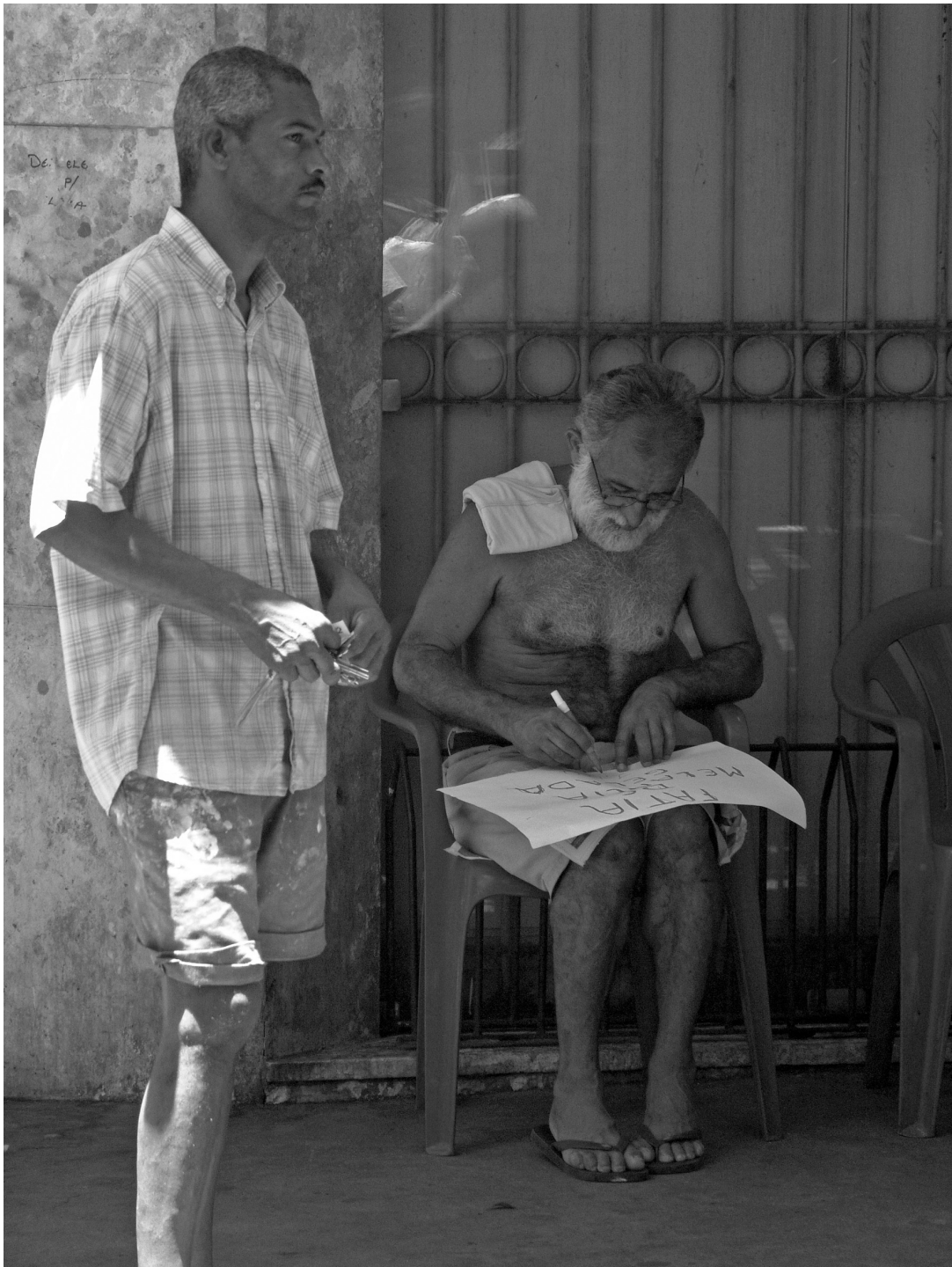
Hungarian community researches share a significant history. The essence of these studies is that for members of the given groups, goals, interests, values, and the “we” consciousness are all common.

Communities are differentiated into two types: direct communities and intangible communities.

This paper of the author gives a historical overview about the dynamic changes of these two types.

Este a mesélőnél, India, Varanasi, Main Ghat, 2009.

Piaci írástudó, *Brazília, Rio de Janeiro, Lapa, 2006.*

TANÍTÁSI MÓDSZEREK ÉS AZ ÚJ, INTERAKTÍV MÉDIUMOK LEHETŐSÉGE AZ OKTATÁSBAN

A XXI. SZÁZADI OLVASÁSI SZOKÁSOK KAPCSÁN ²⁰

Bevezetés

Miért is foglalkozom olvasási szokásokkal designerként? Egyrészt személyes érdeklődésből fakad, illetve abból az elgondolásból, hogy a szöveg és a kép ma már olyan elválaszthatatlan módon jelenik meg a hypertextre épülő tartalmakban, hogy ahhoz, hogy hatékonyan dolgozzunk fel egy irodalmi vagy bármilyen szöveget digitálisan, nem mellőzhetjük a design kérdését. Ez a tény kihat, mind a verbalitás, mind a vizualitás területén dolgozó pedagógusok munkájára is, hiszen ennek fényében a két terület nem választható el élesen egymástól a kortárs digitális kultúrában, melyben a mai diákok szocializálódtak.

Gunther Kress²⁴ világít rá pontosan arra, hogy amikor a szöveg képernyőn jelenik meg, automatikusan alá lesz rendelve a képek logikájának és ugyanez igaz a papíron megjelenő képekre – például könyvillusztrációkra – csak fordított módon. Vagyis amikor az interneten is olvasunk, a designer és a képi elbeszélés lesz a meghatározó, míg korábban az író alakja és az írás módja dominált. Hiszen, még a legáltalánosabb hírportálon böngészve is, a szövegen kívül vizuális információk tömkelege áraszt el minket, ami sokszor zavarónak tűnhet azoknak, akik csupán beletanultak a digitális kultúrába, de akik már beleszülettek, számukra természetes. Hogy mennyire fontos lehet a vizualitás, amikor digitális tartalomról beszélünk, azt talán a nonverbális kommunikációnk jelentőségével tudnám párhuzamba állítani. Hiszen tudjuk, hogy egy beszélgetés során lényegesen elenyészőbb az az információ, amit magából az elhangzottak tartalmából nyerünk, ellenben a gesztusok, a mimika, a hanglejtés és egyéb nem verbális jelek rengeteg többletinformációt hordoznak. Ugyanígy egy digitális tartalom esetén, a képernyőn megjelenő információhoz nagyban hozzájárul a design, amelyben megjelenik, annak

minőségéből sok esetben következtetni lehet az oldal hitelességére, tartalmának témájára, felkelthet érdeklődést anélkül, hogy bármit olvastunk volna rajta, ahogyan egy személyiség is megragadhat pusztán a megjelenésével.

Talán nem vagyok egyedül, ha azt gondolom, hogy a számítógép világában szocializálódott nemzedék nemcsak a könyvhöz kapcsolódó lineáris olvasási attitűdhöz nincs hozzászokva, hanem a fehér alapon fekete betűk monoton világához sem. Nem vitatom a könyv, mint tárgy esztétikai értékeit, de összehasonlítva például egy bloggal vagy a Facebookkal, ingerszegényebb vizuális környezetet nyújt. Ahogyan Mitchell is megfogalmazta: a képi fordulat megtörtént, elárasztottak minket a képek.²⁵ A kultúra vizuálissá válása pedig átalakítja a kommunikáció módjait is, legyen szó akár a művészethez, a tudományhoz vagy a hétköznapi élethez kapcsolódó kommunikációról. Az olvasás elterjedése folyamatos és viszonylag lassú folyamat volt, míg a képek úgy özönlöttek el minket, mintha evidens lenne, hogy képesek vagyunk őket értelmezni, „olvasni”, pedig sajnos nem így van, ez többek között a mai vizuális nevelés egyik fontos problémaköre.

De hogyan is várhatjuk el a tizenéves korosztálytól, hogy egy nyomtatott lapot ugyanolyan izgalmasnak lásson, mint például egy érintő képernyőt, tele képekkel, amit ők maguk manipulálhatnak? A könyvolvasás magányos tevékenység,²⁶ mely szintén kevésbé illeszkedik az örökké online kapcsolatban álló tinédzser korosztályhoz.

Az alábbi dolgozatban vizsgálom az eddig megvalósult irodalomtanítási és olvasásra nevelő szokásokat, a digitális nemzedék megváltozott igényeit a verbalitással és a vizualitással szemben, illetve azokat az oktatási lehetőségeket, melyek teret engednek az új technológiai médiumoknak. Jelenleg a témakör részelemeként az interaktív médiumokban rejlő lehetőségeket és korlátokat elemzem, kevésbé kitérve az iskola szerepére. Dolgozatom fókuszpontjában a

23 Design- és vizuálművészet tanár szakdolgozat. Témavezető Bényei Judit, konzulens Illés Anikó. Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, 2013.

24 Kress, Gunther 2004 Reading Images: *Multimodality, Representation and New Media*, <http://www.knowledgepresentation.org/BuildingTheFuture/Kress2/Kress2.html>, 2013. május 5.

25 Mitchell, William J. Thomas 1992 A képi fordulat. *Balkon*, 2011/11-12. Ford. Hornyik Sándor. http://www.balkon.hu/2007/2007_11_12/01fordulat.html, 2013. május 5.

26 György Péter 1998 Könyvek és képernyő. In *Digitális éden*. Budapest, Magvető, 168.

digitális nemzedék részéről megváltozott igények, azokra adandó lehetséges válaszok állnak.

Digitális nemzedék

A digitális nemzedék meghatározása kapcsán három kategóriáról szokás beszélni: az X, Y és Z generációról. Az X, a mai 40-50 éves generáció részese volt a technikai fejlődésnek, de még egy teljesen más világban nőttek fel. Az Y generáció tagjai a 80-as, 90-es években születtek, számukra teljesen természetesen az új médiumok és az internet. És végül a Z generáció, akik '95 után születtek és el sem tudják képzelni a világot számítógép nélkül.²⁷

Hogy miért más a ma felnövekvő nemzedék, mint a korábbiak? Az életünket meghatározó három dimenzió – fizikai-, társas- és kulturális környezet – mellett negyedik dimenzióként jelent meg az információs dimenzió. Ez a szegmens különállóként, sokszor úgy tűnik integrálhatatlanul jelenik meg az X generáció életében, ezzel szemben a későbbi nemzedékek számára ez a dimenzió is a kultúra integráns része, nem is tekintik önálló tényezőnek, mert szervesen kapcsolódik az életükhöz. Számukra beletartozik a tér értelmezésébe, hogy van-e wifi, a szociális tevékenységekbe a közösségi oldalak használata, stb., ezzel szemben, akik csak részesei lettek a technikai fejlődésnek, nem tekintik ezeket az új lehetőségeket az élet szerves részének.²⁸ Vagyis az új generáció tagjai az elsők, akiket digitális média vesz körül születésüktől fogva.²⁹ De ami még ennél is fontosabb, hogy mivel ők ebbe születtek bele, ezért természetes része az életüknek, nem egy bonyolult, idegen dolog számukra, ezért jobban is tudják kezelni, mint saját szüleik.³⁰ Egy olyan érdekes folyamatnak lehetünk szemtanúi, melyben az új nemzedék a digitális kultúra részeseként egészen másként kommunikál, alakít ki közösségeket és szerez ismereteket, vagyis tanul, mint szüleik, vagy éppen tanáraik, akik az osztályteremben, még mindig azon fáradoznak, hogy a régi módszerekkel adjanak át tudást az ismeretszerzés más útjaihoz szokott diákságnak.

Ez a nemzedék már nem elégszik meg a lineáris attitűdöt feltételező médiumokkal, mint a tv vagy

a könyv, mert részese akar lenni az élménynek, az internetnek köszönhetően mindenhol az interaktivitást keresi.³¹

A generációk között fellépő újszerű kapcsolat a gyermekkor kutatásba is új aspektusokat hozott, hiszen korábban a gyermek-szülő viszony olyan ellentétpárokkal volt leírható, mint a magánszféra-közsféra, irracionalitás-racionalitás, függés-függetlenség, játék-munka, természetes-kulturálisan meghatározott.³² Ebben a szisztémában a gyermeki lét valamilyen hiányállapotot mutat, passzív elszennvedője a történéseknek, és gyermekéje során törekszik a felnőtt-állapot felé. A legújabb szociológiai kutatások azonban azt bizonyítják, hogy a gyermek nem függőségben lévő egyén, hanem saját életét aktívan alakítani képes életkori csoport.³³ Hiszen a lifelong learning elképzelés mellett már az a tézis sem állja meg a helyét, hogy a gyermek a felnőttkor felé tartó létállapot, melyet el lehet érni, mint egy végső stádiumot, hiszen maga a felnőttkor is egy állandóan változásban lévő állapot, melyben valamivé válunk, valamit tanulunk. Már a kezdetét sem lehet szorosán olyan eseményekhez kötni, mint a diplomaosztó vagy az érettségi, mely után a munka világába való belépéssel elérjük a „kész” felnőtt kort. Vagyis az iskolának már nem csak az a feladata, hogy ismereteket adjon át, hanem, hogy megtanítsa tanulni, mert erre a készségre lesz a fiataloknak legnagyobb szükségük iskolai éveik után is. A globalizáció, az államhatárok megszűnése, a szabad munkaerő-áramlás miatt egyre fontosabbakká váltak azok a kompetenciák, melyek azt teszik lehetővé, hogy alkalmasak legyünk a folyamatos fejlődésre és tanulásra: olvasás-szövegértés, információfeldolgozás, szociális kompetenciák, kezdeményező- és problémamegoldó képesség, stb.³⁴

Az elsajátítandó anyag pedig könnyebben elérhető, mint valaha. Érthető, hogy a tanári pálya presztízsének hanyatlásáról egyre többet lehet hallani, amikor a digitális kultúra által a diákok könnyedén hozzáférhetnek szinte bármely kívánt információhoz, már nincsenek „kiszolgáltatva” a tanár

27 György Péter 1998:168-169.

28 Földes Petra 2012 A negyedik dimenzió – Fitalok a cybertérben, In *Digitális de generáció*. Szerk. Szekszárdi Júlia. Budapest, Underground, 133-134.

29 Tapscott, Don 2001 *Digitális gyermekkor – Az internetgeneráció felemelkedése*. Budapest, Kossuth, 9.

30 Uo.

31 Uo., 11.

32 Szabolcs Éva 2012 Életkorok, nemzedékek – A gyermekkor időbelisége. In *Digitális de generáció*, Szerk. Szekszárdi Júlia. Budapest, Underground, 10.

33 Uo., 11.

34 Szihay Mónika 2013 Digitális tananyagmintázatok. In *Mi az oka, hogy Magyarországon az irodalomtanítás modernsége lábra nem tud kapni?* Szerk. Bodrogi Ferenc Máté – Finta Gábor. Szombathely, Savaria University Press, 82.

tudásának. Az más kérdés, hogy valóban tudják-e használni ezeket a forrásokat, van-e elég forráskritikájuk, hogy adekvát tudás birtokába jussanak. Ezen tudás átadása mindenképpen fontos feladata a mai pedagógusoknak. Hiszen sok tanár úgy gondolja – féltvén a tudásukat a digitális kultúrától –, hogy a fiatalok bár rengeteg információhoz hozzájutnak, de mivel nem tudják azokat feldolgozni, nem lesz az olvasottakból tudás.³⁵

A gyerekek azonban David Buckingham szerint nincsenek annyira kiszolgáltatva a média manipulatív hatásainak, mint amennyire azt sokan aggodalommal gondolják, mert rendelkeznek egy természetes „médiaolvasó” képességgel, amely a felnőtteknek valamiért nem adatott meg. Különösen az új médiatechnikák azok, amelyek lehetőséget adnak az új nemzedéknek kreativitásuk fejlesztésére, közösségek létrehozására, önmegvalósításra.³⁶ A fiatalok által kedvelt média nagyban eltér a szüleik fiatalkorukban fogyasztott médiumaitól, melyek főként passzív, egynemű médiumok voltak a mostani demokratikus, sokszínű, aktív részvételt kívánó médiumokhoz képest.³⁷

Sokan szemlélik negatívan a mai digitális kultúrát, mellyel egyre nehezebb lépést tartani, de ennek a borúlátásnak egy olyan nézőpont az oka, mely kizárólag a szórakoztatás eszközének tekinti a digitális technológiát. Másik oldalról szemlélve a dolgot, a tanulásra is helyezhetjük a hangsúlyt ezen eszközök vizsgálata során. Eszerint a számítógép a lineáristól eltérő új tanulási formákat hoz létre, melyekre a gyerekek különösen fogékonyak: felszabadítja a kreativitásukat, melyeket a régi módszerek nem engedtek érvényesülni.³⁸

Akár pozitívan, akár borúlátóan tekintünk ezekre a változásokra, mégis elkerülhetetlenül átalakítják társadalmi kapcsolatainkat, mentális működésünket, tudásunkat a kultúráról, alapvető fogalmainkat, és ami jelen dolgozatban a legfontosabb, hogy gyökeresen megváltoztatják a gyermekről és a tanulásról alkotott képünket.³⁹

A digitális kor hatása az emberi fejlődésre

A történelem folyamán nem a digitális technológia robbanásszerű elterjedése az első pont, amely kihát az emberiség fejlődésére, az idegrendszer és ezáltal a képességek átalakulására,⁴⁰ elég csak az írásbeliség elterjedésére gondolnunk, vagy a nyomtatásra; mivel az adott korban ezek váltak a legfontosabb kommunikációs és tudásszerzési eszközökké, úgy ahogy napjainkban az internet. Vagyis az internet mindennapossá válásával, az ehhez kapcsolódó felhasználói attitűdök hatással vannak az emberi képességekre. Itt nem csak a felnövekvő nemzedékről beszélhetünk, hanem mindenkiről, aki használja a XXI. század új technológiai vívmányait.

Általában a digitális forradalom azon negatív hatásait hangsúlyozzák, mint a memória romlása – hiszen nincs szükség arra, hogy bármit megjegyezzünk, mert minden egy gombnyomásra elérhető –, vagy az íráskészség gyengülése a gépeles általános volta miatt. Már arra sem vagyunk rákényszerítve, hogy fejben számoljunk, hiszen mindig kéznél van egy számológép, ha máshol nem, a telefonunkban.

Azonban bármennyire negatívan is szemléljük ezeket a változásokat, nem volt ez másként korábbi változások küszöbén sem. Példának okáért Szókratész az írásbeliség elsajátításával kapcsolatos aggályai is hasonló jelenségeket írnak le, mint a fenti bekezdésben említett néhány probléma. Platón leírása nyomán Szókratész megfogalmazza, hogy az írásbeliséggel együtt gyengül a memória, hiszen nincs szükség rá, így nem használja az ember az emlékezőképességét. Szerinte a fejben lévő tudás az élő tudás, a leírtak csak emlékeztetők a meglévő tudásra. Vagyis Szókratész véleménye szerint az írás felszínes tudáshoz vezet. Emellett ellene volt a távoktatásnak is, mivel szerinte elmélyült tudás csak személyes átadással jöhet létre, mert igazi ismereteket csak személyes kapcsolaton keresztül szerezhet az ember. Vagyis már az ókorban is felismerte Szókratész az írásbeliség elterjedésének óriási jelentőségét, ennek ellenére hatásait nem feltétlenül látta pozitívnak, mi azonban az azóta eltelt jó pár évszázadot el sem tudjuk képzelni jótékony hatásai nélkül,⁴¹ hiszen az emberi gondolkodásmód, az információfeldolgozás átalakult az írásbeliséggel; általa a beszédhez képest sokkal elemzőbb, lineárisabb gondolkodásra váltottak az írástudó emberek.⁴²

35 Gyarmathy Éva 2012 Ki van kulturális lemaradásban? In *Digitális de generáció*. Szerk. Szekszárdi Júlia. Budapest, Underground, 71-72.

36 Buckingham, David 2002 *A gyermekkor halála után – Felnőni az elektronikus média világában*. Ford. Kertész Balázs. Budapest, Helikon, 75.

37 Uo., 77.

38 Uo., 79-80.

39 Uo., 81.

40 Gyarmathy 2012:70.

41 Uo., 72.

42 Uo., 73.

Egyértelmű tehát, hogy bizonyos környezeti változások kihatással vannak az emberi idegrendszerre és nem csak gyermekkorban. Gerontológiai vizsgálatok bizonyítják, hogy azon idős emberek idegrendszere is átalakul, akik gyakran interneteznek: nagyobb rövidtávú memóriával rendelkeznek és gyorsabbak a döntéshozatali és problémamegoldási reakcióik.⁴³

Azonban e változások hatásai eddig nem jelennek meg az oktatás módszereiben, pedig az iskolai tanításnak figyelembe kell venni korának kultúráját, ennek ellenére az eddig alkalmazott hagyományos módszerek nem adnak választ a digitális kultúra kihívásaira. Gyarmathy Éva szerint a különböző tanulási zavarok terjedésében is ez játszik szerepet, ugyanis az információk feldolgozásának módja radikálisan megváltozott a digitális kor szülői között, vagyis lényegében a digitális nemzedék minden tagja speciális nevelési igényűnek mondható.⁴⁴

A fiatalok körében különösen a közösségi média alakítja a személyiség fejlődését, hiszen, ha az internetet, mint szabad piacteret értelmezzük, ott a különböző iskolázottságú, intelligenciájú, személyiségű emberek sokkal rendszeresebb és közvetlenebb interakcióba kerülnek, mint gyakran a valós, hétköznapi életben. Azonban a fiataloknak még nincs meg az a kritikus szemléletük, hogy a különböző társalgási stílusokat, szóhasználatot, vitakultúrát megkülönböztessék, így könnyedén kerülnek olyan hatások alá, melyet a környezetük sem tud kontrollálni; ez különösen veszélyes lehet olyan helyzetekben, amikor a családi háttér nem stabil, a szülők nem tekinthetők igazi példaképnek a gyerek szemében.⁴⁵ Az internet azért is válik vonzóvá, mert sokkal nagyobb kommunikációs szabadságot biztosít, ez a szabadság pedig a kamaszkor egyik vágya.

Az internetezési szokásokat a fiatalok folyamatosan sajátítják el autodidakta módon, a szülők, tanárok nem igazán szólnak bele, hogy is kellene vagy lehetne használni a világhálót. Még az óvó intézkedések is rosszul sülnének el, hiszen például, ha egy szülő adatvédelem miatt hamis adatok közlésére buzdítja a gyermekét, az könnyen átcsaphat különböző avatarok képzésébe, idősebb kora, virtuális identitás mögé rejtőzve.⁴⁶ A brit gyerekek akár már

8 évesen is regisztrálnak közösségi oldalakon, a megkérdezett 8 és 12 közöttiek negyede állította, hogy van valamilyen profilja online, habár a korhatár 13 év. A szülők többsége is tisztában van azzal, hogy gyermekük látogat ilyen oldalakat, ezért ők is regisztrálnak, hogy követhessék a gyerek online tevékenységét.⁴⁷ A szülő-gyerek kapcsolat is átalakul, hiszen a gyerekeknek már nem kell feltétlenül a rangidős felnőttökhöz, szülőökhöz fordulni tanácsért, hiszen ott van az internet, amely mindenre választ nyújthat. A probléma azonban nem ilyen egyszerű, hiszen a virtuális világ rengeteg hasznos információ mellett sok téves információt is hordoz és a fiataloknak – sokszor az internet világában tapasztalatlannal felnőtteknek is – nincs annyi forráskritikájuk, hogy ezt meglássák. Az általános iskolások és a középiskolások véleményének összehasonlításakor az látszik, hogy a kisebbek valamivel hiszékenyebbek, többször mondták, hogy mindig hisznek az adott forrásnak, ez igaz a tanáraik hitelességét illetően is. A kisebbek 44%-a hisz mindig nekik, a nagyobbak csupán 26%-ban.⁴⁸

Digitális nemzedék és az oktatás

A fentiekben vázoltak kapcsán egyre többen foglalkoznak a digitális nemzedék problémakörével. Többek között azzal is, hogy ez a nemzedék egy merőben új tanulási stílussal rendelkezik, mely gyakran nehezen illeszthető be a jelenlegi oktatási rendszerbe. Vagyis égetővé vált a kérdés, hogy milyen megoldásokat találhatunk, hogy tanítási módszereink tényleg a tanulás eszközei, közvetítői legyenek a diákok számára.

A kérdés annál is inkább aktuális, hiszen e generáció tagjai már egy ideje az iskolapadokban ülnek, használják a legújabb infokommunikációs eszközöket, melyeknek iskolai használatát a legtöbb intézmény nehezen tudja kontrollálni vagy olyan merdebe terelni, hogy ne hátráltatója, hanem segítője lehessen a pedagógusok munkájának.⁴⁹

Felmerül a kérdés, hogy a digitális nemzedék tagjai miért tanulnak másként, egyáltalán másként tanulnak-e vagy csak a környezetük változott meg jelentős mértékben? Marc Prensky a *Digitális nemzedék és digitális bennszülöttek* című tanulmánya

43 Gyarmathy 2012:74.

44 Uo., 74-75.

45 Tari Annamária 2012 Kik ezek a gyerekek? – A Z generáció az iskolapadban. Fordított szocializáció és netkultúra gyermekkorban. In *Digitális de generáció*. Szerk. Szekszárdi Júlia. Budapest, Underground, 122.

46 Uo., 123.

47 Tari 2012:127.

48 Uo., 128.

49 Bedő Ferenc 2012 A digitális nemzedék és lehetséges hatása az oktatásra. In *Digitális de generáció*. Szerk. Szekszárdi Júlia. Budapest, Underground, 15-16.

nyomán⁵⁰ megkülönböztetjük a digitális bennszülötteket, vagyis azokat, akik már beleszülettek a digitális kultúrába, illetve a bevándorlókat, akik csak beletanultak, illetve nyilvánvalóan létrehozták a digitális technológiát. Ha a két csoportot pedagógiai szempontból vizsgáljuk, valóban eltérnek a tanulási szokásaik.⁵¹

A különbség legegyszerűbben úgy írható le, hogy a bennszülöttek gyorsabban szeretnének információhoz jutni és előnyben részesítenek más médiumokat a szöveggel szemben.⁵² Ahogyan a bevezetésben már említettem, azt a pedagógusok is tudják, hogy a gyerekek sok információt szereznek az iskolán kívül, ez a tendencia pedig csak egyre gyorsul a digitális médiumoknak köszönhetően. A tanárok mégis hajlamosak ezt elfelejteni és gyakran hozzáállni az iskolán kívüli tanulási folyamatokhoz. Prensky erre vonatkozó aggályait így fogalmazza meg: „Megdöbbenőnek tartom, hogy az oktatás minőségével kapcsolatos sok hűhó és vita közepette figyelmen kívül hagyjuk a legalapvetőbb okot. Tanulóink radikálisan megváltoztak. A mai diákok már nem azok, akiknek a jelenlegi oktatási rendszert tervezték”.⁵³

Két alternatíva marad, vagy a diákok tanulják meg a régi módszereket, vagy a tanárok tanulják meg az újakat. Jelenleg zömében az első megoldás elterjedt a tanárok körében, pedig életképessége megkérdőjelezhető. Természetesen Prensky sem vonja kétségbe a tradicionális tartalmak átadásának fontosságát (mint az írás, olvasás, számtan, logikus gondolkodás, stb.), de rávilágít arra, hogy a tartalom helyet kell adni, akár a tradicionális tartalmak rovására a „jövő” tartalmának is, mely zömében technológiai, digitális jellegű (szoftver, robotika, nanotechnika, genetika, nyelvismeret, stb.).⁵⁴

Az egyértelmű, hogy új módszerekre van szükség, melyben nagyobb tér jut a különböző technológiai médiumoknak, ehhez pedig jól lehet használni már meglévő technikai alapokat. Prensky példaként a számítógépes játékok világát említi,⁵⁵ mely akár komoly tartalmakat is feldolgozhat, mégis új for-

mában, melyben a digitális bennszülöttek otthon érezhetik magukat. Ebben rejlő lehetőségekről még lesz szó a további fejezetekben.

Az biztos, hogy jelenleg a diákok anélkül használják a digitális eszközöket, közösségi oldalakat, hogy ez a számukra oly meghatározó tevékenység bármilyen módon kapcsolódna az iskola intézményéhez. Bedő Ferenc szerint „amennyiben az iskola nem lesz képes már rövid távon is hatást gyakorolni a digitális nemzedékre, akkor e jelenség egyszerűen átlép az iskolarendszeren és az eddigi negatív módon gyakorol végleges és visszafordíthatatlan hatást az érintett korosztályra”.⁵⁶

Ezzel ellentétben Földes Petra nem látja ilyen negatívan ezeket a változásokat, ugyanis a legújabb kutatások szerint van egy markáns csoport a fiatalokon belül (körülbelül 20%), akik a hagyományos kultúra mellett, mint a nyomtatott sajtó, könyvek, stb., fogyasztják a digitális kultúrát, tehát nem kell attól félni, hogy megszűnik a tradicionális kultúra.⁵⁷ Emellett úgy véli, hogy a jelenleg tatóngó generációs szakadék is csökkenni fog, hiszen a ma születettek mindegyike már a digitális bennszülöttekhez fog tartozni és a közeljövőben nem kell számítani ilyen léptékű fordulatra, mint amit a digitális technológia hozott magával.⁵⁸ Földes szerint a digitális és tradicionális kultúra helyett inkább az értékes és értéktelen között kellene meghúzni a határvonalat, hogy a valós problémák felé fordulhassunk.⁵⁹

Az informális tanulás és a digitális technológia kapcsolata

Amint láthattuk vitatható, hogy a digitális technológia hatása valóban negatív lenne, mindenesetre elsöprő ereje a digitális bennszülöttekre nem lehet kérdés. Seymour Papert a kisgyermekkorú informális tanulás felszabadító érzésében látja a probléma gyökerét. Ugyanis a gyermekek természetüknél fogva nyitottak a világra, minél többet és többet szeretnének megtudni róla, ezért spontán módon lépten-nyomon tanulnak valamit. Az összetett, formálisabb problémák felé fordulással indul el az a folyamat, ami a kérdéshez, a vezetett tanuláshoz vezet, amely végül az iskolapadban csúcsondik ki.⁶⁰ Vagyis az informális tanulás helyébe lép a formális

50 Uo.

51 Uo.

52 Uo.

53 Prensky, Marc 2001 *Digitális bennszülöttek, digitális bevándorlók*. Ford. Kovács Emese. <http://www.marcprensky.com/international/hungarian.pdf>, 2013. május 5., 2.

54 Uo., 5.

55 Uo., 6.

56 Bedő 2012:27.

57 Földes 2012:135.

58 Uo., 136.

59 Földes 2012:136.

60 Bedő 2012:19.

iskolai közeg, mely az ipari forradalomtól kezdve általánosan meghatározó intézmény az emberek életében.⁶¹ John Dewey amerikai filozófus szerint az iskolarendszer elterjedése is összefüggésben áll az írásbeliséggel: az iskolák akkor alakultak ki, amikor a társadalmi hagyományok olyan összetettek váltak, hogy szükségessé vált a társas emlékezet számottevő részének írásbeli rögzítése és írott szimbólumokkal történő közvetítése.⁶²

Vagyis a közvetlen tapasztalatokat felváltják a magyarázatok⁶³ és a formális tanulási módszerek, melyek sokkal lassabbak az informális tanuláshoz, de tény, hogy a társadalom megkívánta az iskola létrejöttét. Seymour Papert maga nagyon negatívan fogalmaz az iskolákat illetően: „Az iskolát olyan mesterséges és alacsony hatékonyságú tanulási környezetnek tekintem, amit a társadalom kényszerből hozott létre, miután az informális környezetek bizonyos lényeges területeken elégtelennek bizonyultak”. Véleménye szerint olyan környezetek megalkotása lenne a cél, melyben megvalósul a kisgyermekkor saját tapasztalataival alátámasztott, önfelelt tanulás. A megoldást olyan mikrovilágokban látja, mint például a Logo programozási nyelv.⁶⁴

Ilyen módon Papert párhuzamot vél felfedezni a kisgyermekkorban gyakorolt, majd mind inkább háttérbe szoruló spontán, nonverbális tanulás és a technikai eszközök nyújtotta lehetőségek között.⁶⁵ Megfigyelései alapján a gyerekek szívesebben választják a szabadabb, általuk irányított tanulási formákat, mint a felnőttektől függő iskolai típusút. Manapság pedig a lehetőségek végtelen tárháza áll a felnövekvő nemzedék rendelkezésére, így visszaléphetnek a tanulási formáknak egy szabadabb formája felé.⁶⁶ Mivel a lehetőségek száma ilyen módon meghatározódott, így az iskolán kívüli tanulási módok tárháza is megnőtt. Vagyis, bár eddig is tisztában lehettek a pedagógusok azzal, hogy a diákok az iskolán kívül sok információhoz jutnak és tanulnak, az internet elterjedésével az iskolán kívüli

tanulás mennyisége többszöröződött és felértékelődött, mivel nagyban kihat a gyerekek tanulási szokásaira és egyáltalán időtöltésükre.⁶⁷

A fiatalok számára a legérdekesebb, amikor nem passzív befogadói a környezetükből jövő ingereknek, hanem ők maguk is alkothatnak, lehetőleg másokkal együtt, lehetőleg online. Természetesen a legcélravezetőbb, ha mindeközben tanulnak is valamit, habár talán ők nem is realizálják ezt. Nevezhetjük ezt akár tanulási mikrovilágnak, ahogy Papert tette. Vagyis a lehetőség adott, hogy a digitális technológia és a fiatalok világa közti szoros kapcsolatot a pedagógusok kihasználják és beemelik az oktatási rendszerbe.⁶⁸

Konnektivizmus

A Papert által felvázolt gondolatok nyomán, mely szerint a gyerekek arra vannak kódolva, hogy tanuljanak, és mind jobban megismerjék az őket körülvevő világot, megemlíthetünk a konnektivizmust, a hálózatalapú tanulás elméletét. Ez az elgondolás pontosan arra épít, hogy a fiatalok tanulni akarnak, szívesen tanulnak egymástól, így létrejöhet egy ön-maga által generált tanulási környezet.

A konnektivizmus egyik elindítója Stephen Downes a következőképpen definiálja a fogalmat: „a konnektivizmus annak az elmélete, hogy a tudás kapcsolatok hálózatán keresztül terjed, vagyis a tanulás a hálózatépítés és az azon való áthaladás képességéből áll”.⁶⁹

A hálózat alapú tudáselmélet első szintje az individuális tudásszerveződés, mely tulajdonképpen nem más, mint az agyban lejárolt neuropszichológiai tudásszerveződés.⁷⁰ Az egyéni tudásrendszerben az erős kapcsolatokat a már biztos, érvényes összefüggésbe ágyazott tudáselemek jelentik, ezt veszik körül a gyengébb információs kapcsolatok, de minél több gyenge kapcsolat vesz körül egy erőset, az annál nagyobb érvényességet nyer.⁷¹

61 Bessenyei István 2007 *Tanulás és tanítás az információs társadalomban*. http://www.ittk.hu/netis/doc/ISCB_hun/12_Bessenyei_eOktatas.pdf, 2013. április 20., 5.

62 Nyíri Kristóf 2009 *Virtuális pedagógia – A 21. század tanulási környezete*. <http://www.ofi.hu/tudastar/iskola-informatika/nyiri-kristof-virtualis>, 2012. április 22.

63 Bedő 2012:19

64 Uo., 20.

65 Bedő 2012:21.

66 Uo.

67 Uo.

68 Uo., 24.

69 Downes, Stephen 2007 *What connectivism is*. <http://halfanhour.blogspot.hu/2007/02/what-connectivism-is.html>, 2013. április 22., Ford.: Czémán Zsófia, „connectivism is the thesis that knowledge is distributed across a network of connections, and therefore that learning consists of the ability to construct and traverse those networks”.

70 Bessenyei 2007:10.

71 Uo., 10-11.

A másik szint a konnektivizmus szintje, amely a hálózat megszervezéséről szól, ez az információs kor tudáselmélete.⁷² A fogalom George Siemens nevéhez fűződik, aki elméletével túllép a hagyományos tanuláselméleteken, mint a behaviorizmus, a kognitívizmus és a konstruktívizmus. „A konnektívizmus a tanulást olyan folyamatnak fogja fel, amelyben az informális, hálózatba szervezett, elektronikus eszközökkel támogatott információcsere mind nagyobb szerepet kap”.⁷³ A tanulás egyre inkább egy élethosszig tartó folyamattá alakul át, melyben az egyénnek az adott témában való elmélyüléshez a témával foglalkozó közösség nyújt hathatós segítséget. Ezen keresztül a kollektív tudás válik egyéni tudássá a közösségen keresztül, vagyis a *mit és hogyan tanuljunk* kérdések mellé a digitális korban a hol tanuljuk kérdésköre is bekapcsolódik, mely elsősorban a virtuális közösségekbe való bekapcsolódást jelentheti.⁷⁴ A hálózatokban az információk összefüggésbe helyezése és az érvényesség megállapítása is kollektív folyamattá válhat – mondja Siemens. Ilyen módon a tanulás a hivatalos intézmények által összefüggésbe ágyazott információk fogyasztása helyett aktív tudásalkotássá válhat.⁷⁵

Siemens a konnektívizmus alapelveit 8 pontban fogalmazza meg a *Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age* című írásában.⁷⁶

1. A tanulás és a tudás a vélemények sokszínűségén alapszik
2. A tanulás a csomópontok és az információs források összekötésének folyamata
3. Tanulás mesterséges készülékekben is megvalósulhat
4. A folytonos tanulás, vagyis egyre több tudás befogadására való képesség fontosabb, mint a jelenlegi tudás
5. Kapcsolatok ápolására és fenntartására szükség van ahhoz, hogy megkönnyítsük a folyamatos tanulást
6. A kapcsolatok megtalálása területek, ötletek és koncepciók között alapvető képesség
7. A pontos, naprakész tudás minden konnektívista tanulási tevékenység célja.
8. A döntéshozatal maga is egy tanulási folyamat. Eldönteni, mit tanulunk, és mit jelent, amit tanu-

72 Uo., 11.

73 Uo.

74 Uo.

75 Uo.

76 Siemens, George 2005 *Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age*. http://www.itdl.org/journal/jan_05/article01.htm, 2013. április 22.

lunk a világ örökké változó folyamában. Mert bár lehet ma egy helyes válaszunk, de az holnapra akár már helytelen, hiszen állandó változások közepette az információs környezet befolyásolja döntéseinket.⁷⁷

Játzsza tanulás – serious gaming

A konnektívizmus elméletét hatékonyan valósítják meg azok a számítógépes játékok, melyek oktatási céllal jöttek létre és melyek különböző stratégiái, illetve másokkal való együttműködési attitűdöt követelnek meg a felhasználótól. Ilyen és ehhez hasonló, de akár önálló játékokról szól a serious gaming.

A szórakozáson vagy játékon keresztül történő tanulást az angol edutainment kifejezés jelöli, mely az educational entertainment szavakból jött létre, minden olyan szórakoztató játékot magában foglal, mely a szórakozáson kívül oktatási célokat is szolgál. Ez az a terület, melyet Prensky is megemlít, mint számítógépes játékokat, melyek a szórakoztatáson kívül ismeretek átadásának terepeként is szolgálhatnak.

A játékok használata nem új keletű dolog a tanulás történetében, hiszen a játzsza tanulás mindig is része volt a gyermeki fejlődésnek, de a serious gaming világa egyre népszerűbbé válik.⁷⁸ Hiszen

77 Siemens 2005, ford.: Czémán Zsófia

1. Learning and knowledge rests in diversity of opinions.
2. Learning is a process of connecting specialized nodes or information sources.
3. Learning may reside in non-human appliances.
4. Capacity to know more is more critical than what is currently known
5. Nurturing and maintaining connections is needed to facilitate continual learning.
6. Ability to see connections between fields, ideas, and concepts is a core skill.
7. Currency (accurate, up-to-date knowledge) is the intent of all connectivist learning activities.
8. Decision-making is itself a learning process. Choosing what to learn and the meaning of incoming information is seen through the lens of a shifting reality. While there is a right answer now, it may be wrong tomorrow due to alterations in the information climate affecting the decision.

78 Protosaltis, Aristidis – Hetzner, Sonia – Pappa, Dimitra – Pannese, Lucia 2011 *Serious Games and Formal and Informal Learning*. <http://www.elearningeuropa.info/hu/article/A-komoly-j%C3%A1t%C3%A9kok-%C3%A9s-a-form%C3%A1lis-%C3%A9s-inform%C3%A1lis-tanul%C3%A1s>, 2012. április 25., 1.

a tény, hogy az emberek tanulnak a számítógépes játékokból, már nem képezi vita tárgyát, számos szakirodalom szól erről, mint Prensky vagy Jenkins írásai. A játék alapú tanulás jó hatással van a diákok motiváltságára és érdeklődésére az adott téma iránt, mert a játékoság belecsempészése a tanulási folyamatba nem csak élvezetesebbé és vonzóbbá teszi azt, hanem sokszor hatékonyabbá is.⁷⁹

Egyik fő jellegzetessége a serious gaming-nek, hogy a tananyag játékos elemekkel együtt kerül reprezentálásra. A játék motiválttá teszi a tanulót azáltal, hogy személyesen bevonja a játékba emocionális és kognitív szinten is. E két szint egyesítésével a figyelem és motiváció felerősödik, ezzel segítve a tanulási folyamatot.⁸⁰

A serious game egy sor előnnyel jár, például a felhasználót felelőssé teszi a tetteiért a siker eléréséhez vezető úton; összegezheti a minőségi tartalmat és a köteletségvállalást; a hibák ejtését a tanulás részévé alakítja, ezzel elkerülve azt az üzenetet, hogy a hibák nem helyrehozhatóak, vagyis lehetőséget ad a hibák megtapasztalásának és az abból való tanulásnak, ezáltal a felhasználó sokkal felszabadultabban érezheti magát a feladatok megoldása közben.⁸¹

Paul Ivec szerint azonban nem szabad összekeverni a játék alapú tanulást olyan oktatási felületekkel, melyekben csak minimális mértékben található játékszerű elemek, illetve véleménye szerint azok a játékok is félrevezetőek, melyek a tanár személyét akarják helyettesíteni. Edutainment eszközöknek helye lehet az osztályteremben, de csak mint egy kreatív eszköz a tanár kezében.⁸² Hiszen a technológia tulajdonképpen csak egy eszköz, amely összefogja, és közös munkára motiválja a gyereket, úgy, hogy ennek ellenére a tanár személye marad a legfontosabb.⁸³

Egy szerepjátékokra épülő történetekben a motiváció a tudás általi győzelemből fakad, a győzelem megvalósításán keresztül a tanulás egyszerűen a számítógépes játék használatán keresztül valósul meg. A life-long learningről való gondolkodás mai álláspontjához kapcsolódva a játék alapú tanulásnak nem kell feltétlenül eredményre vezetnie a játék végeztével. Hiszen a pozitív hatás önmagában az,

hogy a játékos csak akkor tudja teljesíteni a kitűzött feladatokat, amennyiben birtokában van a megfelelő kompetenciáknak.⁸⁴

A tanító játékok vagy más néven a serious game-ek lehetnek egyéniék vagy több résztvevősek is, így a különböző típusú játékok más és más kompetenciákat fejlesztenek, figyelembe véve az oktatási oldal irányába mutatott kapcsolódásuk mértékét. Az együttműködésen alapuló fejlesztő szerepjátékok lehetőséget adnak a már meglévő ismeretek alkalmazására, illetve visszajelzések fogadására a többi résztvevőtől, melyek osztályzatok helyett bizonyos következményekkel járnak a játék során, esetleg jutalmakat jelentenek, mindezt egy biztonságos virtuális környezetben, ahol a teljesítménykényszer nem merül úgy fel, mint az iskolapadban.

A mai diákok és egyben leendő munkavállalók a fejlesztő játékokon keresztül nagyobb hangsúlyt fektethetnek készségfejlesztő kompetenciákra, mint a kognitív képességekre vagy lexikális tudásra. Vagyis az interdiszciplináris tanulás, azok az általános képességek, melyek mindenki számára fejlesztendőek, mint a kritikus gondolkodás, a vita és döntéshozatal, a munka képessége, a hatékony kommunikáció, célok kitűzése, elérése, csapatmunka és együttműködés: ezek azok az új ismeretek, melyeket a játék alapú tanulással elérhetünk. A strukturált együttműködési szerepjáték pedig felgyorsítja ezen kitűzött tanulási eredmények elérését. Nevezhetjük ezt játék alapú tanításnak is.⁸⁵

Személyes és virtuális tanulás

A konnektivizmus által is fémjelzett tanulási mikrokörnyezetek az emberiség történelme folyamán természetes részei voltak a tanulási folyamatoknak.⁸⁶ Főként a formális tanulás kialakulása előtt a felnőttek életébe való bekapcsolódás, a személyes tapasztalatokon és kontaktuson alapuló tanulás volt az elsődleges és meghatározó.

Dewey szerint azonban elmúlt az a kor, amikor a fiatalok a felnőttek világába belenőve, mintegy spontán tanultak, így szükségük van mesterséges oktatási környezetre. A dolog annál is bonyolultabb, mivel a közeg, amelyben a gyerekek játszanak, kommunikálnak és tanulnak, egyre inkább azonos a felnőttek közegével.⁸⁷ Azt a fentiek alapján már

79 Uo.

80 Uo.

81 Uo., 2.

82 Pivec, Paul 2009 *Game-based Learning or Game-based Teaching?* http://dera.ioe.ac.uk/1509/1/becta_2009_emergingtechnologies_games_report.pdf, 2013. április 26., 4.

83 Uo., 4.

84 Pivec 2009:18.

85 Uo., 23-24.

86 Nyíri 2009.

87 Uo.

láthattuk, hogy a digitális technológia hatással van oktatási környezetünkre, de amennyiben a virtuális oktatásról, mint konkrét lehetőségről gondolkodunk, a konnektivista nézetel szemben felmerülnek problémák, melyek megerősítik a hagyományos oktatási-nevelési metódusok relevanciáját.

Az egyik ilyen probléma a fizikai tanulási környezet virtuálissá alakulása kapcsán, hogy a személyes kommunikációt virtuális váltja fel. Azonban a személyes kommunikáció nem helyettesíthető virtuálissal, mert híján van az igazi beszélgetés döntő elemeinek. A telefonos kommunikációval kapcsolatos vizsgálatok kapcsán például rámutattak arra, hogy bár a telefonálás nagy jelentőséggel bír, amennyiben két ember távol kerül egymástól, de a kapcsolat csak akkor működött tovább, ha korábbi személyes találkozásokra támaszkodott, a telefon önmagában nem volt elegendő új kapcsolatok teremtésére.⁸⁸ A telefonhoz képest az internet a kommunikáció lehetőségeit jóval kitérítette, de még ez sem pótolhatja a személyes kontaktust, amely az oktatást tekintve a tanár és a diák között megvalósul. Ugyanis „a személyes kommunikáció keretei között a koherens beszélgetés fenntartása sokkal kisebb erőfeszítést igényel, mint virtuális keretek között”.⁸⁹

A másik probléma az írott és nyomtatott szövegek által hordozott információ és a képernyőn megjelenő szövegek közötti eltérő kognitív minőségre vonatkozik. Ahogyan a szóbeli, illetve írásbeli megnyilvánulásoknak is különböző a kognitív minősége: a szóbeliség inkább mellérendelő, mint analitikus és mindenképpen helyezethez kötött, míg az írásbeliség kapcsán a lineáris logikát szokták kiemelni. Ahogyan a szóban megfogalmazottak kevésbé koherensek, mint az írás, úgy a képernyőn fogalmazott szöveg is kevésbé koherens, mint a papíron fogalmazott. Ugyanis a koherencia feltétele, hogy szövegeket vagy szövegrészeket össze tudjunk hasonlítani egymással, azonban a képernyőn egyszerre csak egy szöveg egy kis szelete áll rendelkezésünkre, így az ellentmondások nehezebben fedezhetőek fel, a logikai szigorúság is csökken. Az email váltásokkal kapcsolatban például megfigyelték, hogy azok hangneme jóval közelebb áll a beszélt nyelvhez, emocionálisan gazdagabbak, mint az írott levelek, de grammatikailag szegényesebbek.⁹⁰

Ehhez kapcsolódóan egyre inkább elterjedt jelenség az írott beszélt nyelviség, mely tulajdonképpen azt jelenti, hogy a diák nem tud különbséget

tenni az élőbeszéd és az igényesebb írott nyelvhasználat között. Az utóbbit a mindennapi beszéd képe alakítja át, miközben az adott szó írásképe is a beszédhez idomul.⁹¹ Az ilyen jellegű nyelvhasználat, az emotikonok halmazos használata, sokszor nyelvi pongyolaság pedig nem eltűnni látszik, hanem erősödni, hiszen a közösségi oldalak is azt erősítik, hogy egyre rövidebben és egyszerűbben fejezzük ki magunkat, nem pedig a választékosság igényével.⁹²

Az egyszerűsödő nyelvhasználat mellett a képek is segítségünkre lehetnek az online szövegek hatékonyabb feldolgozásában, hiszen egy hosszabb cikk esetén nincs lehetőség esetlegesen egy szöveg fizikai helyének lokalizálására, egy nagyobb lélegzetvételű írás gyors áttekintésére. A tájékozódáson túl a jól összeszerkesztett képi anyag hasznos információt nyújthat a szöveg mellett az adott témában való elmélyüléshez. Ebből adódhat a következtetés Nyíri szerint, hogy az ideális tanulási környezet egyszerre tartalmaz digitális és materiális dokumentumokat, egyik nem helyettesítheti a másikat, ez ugyanúgy igaz a korábban tárgyalt virtuális és személyes kommunikációra.⁹³

Harmadrészt felmerül a kérdés, hogy a digitális információs csatornákon megjelenő szöveges információ mennyiben egészíthető ki vagy helyettesíthető a manapság olyannyira hangsúlyossá vált képi információval? A multimodális kommunikáció töretlen terjedésének vagyunk tanúi, melyben az információ nem szorítható be egyetlen formába vagy médiumba, hanem pluralizálódik, így a hozzáférhetőség sokrétű formáiból válogathatunk. A kézirat és nyomtatott könyv kultúrájában a kép a szöveghez képest alárendelt szerepet játszott. A szöveg leírja, rögzíti a tényeket, míg a kép láttatja, megmutatja azokat. A szöveg uralma a kép felett tulajdonképpen az elméleti tudás uralmát jelenti a gyakorlati felett, ami több ponton problematikus, hiszen az elméletet a gyakorlatnak kellene alátámasztani. Az interaktív multimédiás közeg jó terepet szolgáltat arra, hogy linearitáshoz kötődő verbalitás korlátain túllépjünk és felhasználjuk a virtuális tanulási környezet előnyeit.⁹⁴

Az elsajátítandó, naprakész tudás és az iskola-rendszer minden korban szoros kapcsolatban álltak egymással. Vagyis a digitális technológia vívmánya-

88 Nyíri 2009.

89 Uo.

90 Uo.

91 Boldog Zoltán 2012 Függőségek. In *Az irodalomtanítás innovációja*. Szombathely: Savaria University Press, 189.

92 Uo.

93 Uo.

94 Uo.

inak, melyek a tudás előállításának, tárolásának és kommunikálásának mindennapos eszközeivé váltak, helyük kell, hogy legyen az iskolában.⁹⁵ Itt a számítástechnikai ismeretek mellett gondolhatunk magukra a gépekre, melyek szükségesek a digitális tartalmak eléréséhez, és elsősorban tartalmakra, melyeket érdemes elérni oktatási szempontból is. A gazdag hálózati tartalmak olyan környezeteket jelentenek, melyekből bárki hatékonyan tanulhat.⁹⁶

Az írás-olvasás szerepe gyermekkorban

A gyermekkor, mint terminus és jól meghatározható korszak létjogosultságát sokan megkérdőjelezték az elektronikus média megjelenése nyomán. Korábban már említettem, hogy egy sor szerző írt arról, hogy a média, mint egy romboló erő betört a gyermekkorba, és ezzel elmosta a határokat a felnőttek és a gyerekek világa között. Természetesen a gyermekkorhoz való hozzáállás sohasem volt egyetlen a történelem folyamán, állandó változásokon esett át, Philippe Ariès francia történétíró fogalmazza meg, hogy a gyermekkor feltalálása a nyomtatás feltalálásához kötődik, és nem más rombolta szét, mint az elektronikus média.⁹⁷ Hogy hogyan is kötődik a nyomtatáshoz a gyermekkor konstruálása, az abból az egyszerű indokból ered, hogy a nyomtatott szöveg megértéséhez szükség volt az írás-olvasás elsajátítására, melyhez iskolákra volt szükség, ahol a gyermekek nevelése, testi-lelki fejlesztése lett a cél. Vagyis az iskolapaddal együtt élesen különvált a gyermek és felnőttkor, ahogyan Postman fogalmaz: kialakult a felnőtt ember modern képzete,⁹⁸ mely – ahogyan már korábban tárgyalásra került – alaposan megkérdőjeleződött a XXI. században a digitális kultúra nyomán.

A másik fontos aspektus, amiért a nyomtatott szöveg felnőtt-identitásformáló erővel bírt, hogy elrejti a felnőttek titkait a még olvasni nem tudó gyermekek előtt, ellenben az elektronikus média – a tv, az internet – olyan módon ad át információt, melyhez nem feltétlenül szükséges olvasás, vagyis rengeteg tartalom elérhető lesz a gyermekek számára, mely korábban csak az írás-olvasás elsajátításával vált hozzáférhetővé.⁹⁹

Postman nagyon negatívan látja a vizuális médiumok, mint a televízió gyermekekre gyakorolt hatását a befogadás szempontjából, hiszen amíg a nyomtatott szöveg olvasása egy szimbolikus és lineáris folyamat, vagyis fejleszti az absztrakt és logikus gondolkodást, addig a vizuális médium értelmezése semmilyen speciális képességet nem igényel.¹⁰⁰

Az biztos, hogy a nyomtatott szöveg értelmezésének készsége egy olyan választóvonalat képez, mely nagyban hozzájárul a felnőttek világába való belépéshez. Ellenben a képek adekvát értelmezésének képessége sem kevésbé elhanyagolható képesség. Sőt, véleményem szerint égetőbb probléma, mint valaha, a Mitchell által definiált képi fordulat óta.¹⁰¹ Hiszen a digitális média sem mentes a verbalitástól, írott formában sem, főként amennyiben az internetes tartalmakra gondolunk. Ahogyan a bevezetésben említettem, amikor a szöveg képernyőn jelenik meg, automatikusan alá lesz rendelve a képek logikájának.

A másik oldalról sok szempontból lehet pozitívan értékelni az új médiumok lehetőségét. Douglas Rushkoff álláspontja szerint az új technológiák fokozzák a kommunikáció demokratikus lehetőségeit, termelővé alakítják a fogyasztót, így interaktívabb kulturális formák alakulhatnak ki.¹⁰² Ebből látszik, hogy az új technológiai médiumok, nem csak egyes eszközök felhasználásának szintjén kapcsolódnak a fentebb tárgyalt interaktivitáshoz, hanem hatásuk által a közösség-szerveződés metódusai is átalakulnak, mely a digitális kultúrában szocializálódott nemzedék társas viszonyaira még hangsúlyosabban jellemző már gyermekkorban is. Mindez jól megmutatkozik az állandó interakció-keresésben, mely a különböző közösségi oldalakon követhető nyomon. Az identitáskeresés olyan megnyilvánulásaiban, mint az anonim felhasználónevek mögötti véleménynyilvánítás szabadságérzése, vagy „profilalakítás” soha meg nem szűnő folyamata.

Az biztos, hogy körülbelül 2000 óta felnövekvőben van egy olyan generáció – a mostani óvodások és kisiskolások –, akik azelőtt tesznek szert információs írástudásra, mielőtt tényleges írni és olvasni tanulnának.¹⁰³ A rutin tulajdonképpen észrevétlenül

95 Nyíri 2009.

96 Nyíri 2009.

97 Buckingham, David 2002 *A gyermekkor halála után – Felnőni az elektronikus média világában*. Ford. Kertész Balázs. Budapest, Helikon Kiadó, 52.

98 Uo., 53.

99 Uo.

100 Uo., 54

101 Mitchell 1992.

102 Buckingham 2002:134-135.

103 Héder Klára 2012 Az „internet generáció” után, avagy IKT kompetencia olvasástudás előtt. *In Digitális de generáció*. Szerk. Szekszárdi Júlia. Budapest, Underground, 114.

alakul ki a fájl- és menükezelésben, böngészésben, mobilhasználat során, így ezek a gyerekek életük szerves részeként kezelik az infokommunikációs eszközöket, szemben azzal az oktatási rendszerrel, amely épp csak megkezdte az átalakulást. Így nem csoda, hogy zavarja őket a statikus tananyag, hogy csak befogadóként ülnek az iskolapadokban, nem szívesen mondanak le az aktív közreműködésről és az azonnali kommunikációról.¹⁰⁴

Internet kontra könyv és irodalom

Az irodalomtanítást oly híven kiszolgáló Gutenberg-galaxist felváltotta a digitális világ, ilyen jellegű változásra 600 éve nem volt példa a történelemben.¹⁰⁵ De hogyan is változtak meg ennek köszönhetően az olvasási szokások a fiatalok között? Tényleg kevesebbet olvasnak, mint korábban?

Fenyő D. György szerint a fiatalok meglepően sokat olvasnak, amennyiben olvasásnak vesszük mindenféle jelek dekódolását, illetve azok közötti eligazodást, ugyanis a mai diákok olvasási szokásai egészen új stratégiákra épülnek: „szimultán, információválogató, ugrásszerű, egyedi elemekre koncentráló, a felhasználóra koncentráló, képi és sokkal gyorsabb”.¹⁰⁶

A számítógép és a televízió lehetővé teszi, hogy a befogadó szimultán módon, egyszerre több csatornán juthasson információhoz.¹⁰⁷ És nem csak a lehetőség adott, hanem a fiatalok ki is használják azt: amíg olvasnak egy blogot vagy egy hírportált, közben facebookoznak, chatelnek valakivel, zenét hallgatnak stb. Vagyis egyik információs csatornáról egy kattintással lépnek át a másikba. Ez folyamatos szövegértési és -alkotási folyamatot jelent, de egészen más módon, mint amikor csak egy szöveget olvasunk.¹⁰⁸

Egyrészt az olvasás során legtöbbször egyes információkat keres az interneten böngésző egyén, vagyis nem kell végigolvasnia teljes szövegeket, mert könnyedén rá tud keresni a releváns információkra. Az olvasás iránya is megváltozott, már nem nevezhető lineárisnak, hiszen egyszerre többféle in-

formáció között pásztázhatunk egy weboldalon, így a gondolkodásunk is ugrál az egyes témák között.¹⁰⁹ Vagyis az a fajta olvasás, amelyről most beszélünk, nem strukturáltakban gondolkodik, hanem egyedi elemekre koncentrál.¹¹⁰ Például egy újság online változata esetén a korábban papír alapon pontosan strukturált cikkek szerkezetéről áttolódik a hangsúly az egyes írásokra. Vagyis, ami új jelenség, hogy az olvasó érzéketlenné válik az olvasás helye, a szöveg pozíciója, belső struktúrája iránt.¹¹¹

Továbbá a felhasználóra koncentráló olvasás vált hangsúlyossá, míg korábban a szerző és a szerzői szándék dominált.¹¹² Mivel nagyon egyszerű kimásolni bárholnan szövegrészeket, vagy akár képeket, hangot, azt átalakítani, más kontextusba helyezni; vagyis már nem az az elsődleges, hogy a szerző minek és hová szánta a szöveget, hanem, hogy a felhasználó mit kezd vele.¹¹³

Vagyis az olvasást körülvevő kulturális közeg jelentősen megváltozott. Csökkent az írás szerepe, mely korábban szorosan összefonódott az olvasással, együtt is tanítják a kettőt az iskoláskor kezdetén.¹¹⁴ Az írásbeliségen belül rohamosan nő az elektronikus írásbeliség aránya a kézírásához képest. Az embereknek az iskolapadból kikerülve alig kell valamit is lejegyezniük, de már a felsőoktatási évek is sok esetben megoldhatóak jegyzetelés nélkül, mert a diasorok elérhetőek online, a táblára írtak lefényképezhetőek, stb.

Azt azonban nem mondhatjuk, hogy a szöveg válságban van, hiszen a diákok folyamatosan üzengetnek egymásnak, chatelnek, blogokat olvasnak, vagyis nem az olvasás került válságba, hanem a könyv, melyhez évszázadokon át hozzákapcsolódott a létezése. A könyv önmagában már nem elég az olvasás fontosságának bizonyítására, mert már nem hordozza a modernségnek azt az üzenetét (kapcsolódva Marshall McLuhan gondolatához: A médium maga az üzenet),¹¹⁵ melyet a digitális bennszülöttek keresnek.¹¹⁶

Ahogy a bevezetésben is említettem György Péter gondolatát, a könyvolvasás magányos tevé-

104 Uo., 115.

105 Varga Richárd 2012 A netgeneráció és az irodalomtanítás. In *Az irodalomtanítás innovációja*. Szombathely, Savaria University Press, 166.

106 Fenyő D. György 2012 Hogyan olvasnak a fiatalok? In *Digitális de generáció*. Szerk. Szekszárdi Júlia. Budapest, Underground, 87.

107 Uo., 88.

108 Uo.

109 Uo., 89.

110 Uo.

111 Uo., 90.

112 Fenyő 2012:91.

113 Uo.

114 Uo., 94.

115 McLuhan, Marshall 1967 *The medium is the message*. <http://beforebefore.net/80f/s11/media/mcluhan-medium.pdf>, 2012. április 29.

116 Boldog 2012:187.

kenység, de maga az olvasás egyre inkább közösségi tevékenységgé válik a digitális bennszülöttek számára. A szöveg az önreprezentáció fontos formája: üzenőfalak, fórumok vannak tele egymásra reflektáló szövegekről, vagyis olvasni akkor jó, ha mások is látják.¹¹⁷

Vagyis a tanárnak valahogyan közösségi élményé kellene formálni az olvasást. Ennek egyik eszköze lehet a Facebook, amely jelenleg a legnépszerűbb közösségi oldal a magyar fiatalok körében. Ez az a felület, amelyet jobban ismernek, mint a tankönyvek szerkezetét, vagy a kötelező olvasmányok listáját. A virtuális környezet pedig biztosít olyan lehetőségeket, melyet az osztálytermi környezetben a jelenlét és a szereplés okozta szorongás csökkenése, a párbeszéd nyitottsága, vélemények hatékony szembesítése, összehasonlítása.¹¹⁸ A médium tehát ebben az esetben maga a motiváció és csak a tanáron múlik, hogy él-e vele. Természetesen mindehhez a pedagógusnak is jelen kell lennie az adott közösségi oldalon és a virtuális térben tanár-szerepben maradni nem feltétlenül egyszerű, de előbb-utóbb kikerülhetetlenné válik az online közösségi jelenlét.¹¹⁹

Tankönyvek helyzete, szerepe az oktatásban

Sok pedagógus úgy gondolja, hogy tankönyvekre nincs is szükség, főként humán tárgyak esetében, mint az irodalom is, hiszen a diáknak önálló gondolatokkal kell rendelkezni az adott műről, úgysem a releváns információt tanulja meg, esetleg csak bemagolja az életrajzokat a dolgozatra és nem érti, miért nem kap jó jegyet, mikor felkészült.¹²⁰ A tankönyvek skálája azonban nem olyan egyhangú és jó támpontot szolgáltat, mind a pedagógusnak a Nemzeti Alaptantervhez való igazodásban, illetve a diákoknak is, mert egy ideális világban minden diáknak akad mindenről önálló gondolata, de a tapasztalatok ezt nem mindig támasztják alá.

Vagyis tankönyvekre szükség van, de ezzel együtt a tankönyvek innovációjára is, hiszen napjainkban a vizualitás szerepe óriásira nőtt, vagyis fontos a társművészetek kiemelése, ábrákkal való kiegészítés,

stb. Hiszen a tankönyv célja, hogy a tanulást segítse, ahhoz pedig az első lépés, ha a diákok forgatják is ezek a könyveket; vagyis a mai tankönyvpiacnak meg kell találni azokat az utakat, hogy az adekvát tartalmakat a digitális bennszülöttek számára fogyasztható és élvezhető formába öntse.

A tankönyvek elsősorban az önálló, otthoni tanulást segítő produktumok, vagyis önmagukban kell, hogy tanulásra motiváló erővel bírjanak, ne hátráltassák, hanem segítsék a tanulási folyamatot: logikus szerkesztéssel, korosztálynak megfelelő hangnemmél, színes és érdekes kiegészítésekkel, a téma lényegre törő, érthető leírásával. Az utóbbi évtizedekben két középiskolai irodalomtankönyv valósítja meg leginkább ezeket a kritériumokat. Az egyik Pethőné Nagy Csilla, a másik Dr. Fűzfa Balázs könyvsorozata. Mindegyik tartalmazza a műszövegeket is, így nincs szükség még egy külön szöveggyűjteményre, a diák a szövegre koncentrálni tud tanulni, esetleg feladatokat oldani.¹²¹ Minkét könyvsorozat a fentiekben kiemelt módon gazdag képanyaggal dolgozik, mely egyaránt merít a klasszikus műfajokból és kortárs vizuális alkotásokból is.

Pethőné tankönyvei a tanulás három folyamatára alapozva építkeznek: ráhangolás, jelentésteremtés, reflektálás. Tankönyve a kooperatív tanulási módszerekhez drámapedagógiai feladatokon keresztül kapcsolódik.¹²²

Fűzfa Balázs könyvei két szerkezeti egységből állnak: először általánosságban tekinti át az adott korszak művészetét, majd a középszintű szóbeli érettségi témakörei szerint mélyedhetnek el jobban a diákok az ismeretekben. A tankönyv a hypertext szerkesztési elvét kívánja követni, de nyomtatott formában, mely bár sok buktatóval is jár, de mindenképpen szellemi kihívást jelent és ezzel reflektál a digitális eszközök megnövekedett szerepére a diákok mindennapjaiban.¹²³

A magyar tankönyvpiac azonban még mindig könyv formátumban gondolkodik, pedig a korábbi fejezetben felvonultatott külföldi szerzők mind a digitális tartalmak relevanciája mellett érvelnek, vagy legalábbis amellett, hogy a nyomtatott és virtuális forrás jól megférhet egymás mellett, ezért fontos, hogy papír alapú könyvek mellé digitális felületekre is adekvát tartalmat fejlesszenek a pedagógusok.

117 Uo., 188.

118 Boldog 2012:189.

119 Uo.

120 Lipovits Márta 2012 A tankönyv szerepe a tanítási folyamatban. In *Az irodalomtanítás innovációja*. Szombathely, Savaria University Press, 74.

121 Lipovits 2012:74-75.

122 Uo., 75.

123 Uo.

Kötelező olvasmányok

A kötelező olvasmányok általános megítélése túlnyomóan nem pozitív, kevesen vannak, akik örvendeznek, mikor ezt a kifejezést hallják, pedig ezek lennének azok a művek, melyeket mindenképp érdemes elolvasni, mert maradandó értéket képviselnek, ezért is hívjuk őket kötelezőnek. Érdekes módon azok a könyvek, melyeket a mai fiatalok inkább félretesznek, egykor az ifjúság kedvenc olvasmányai voltak: Mikszáth, Gárdonyi, Móricz, de felmérések bizonyítják, hogy ma már szinte lehetetlen előkészítés nélkül feldolgozni ezeket a műveket a diákokkal, úgy hogy élvezni is tudják az olvasottakat.¹²⁴

Ha általánosan megvizsgáljuk, hogy mely szerzők műveit olvassák azok, akik még olvasnak szépirodalmat, manapság túlsúlyba kerülnek a régi klasszikusok mellett a kortárs szerzők, illetve a popkultúra alkotásai.¹²⁵ Be kell látnunk a tényt, hogy az irodalmi kánonba tartozó szövegeink nagy része nem alkalmas arra, hogy meghozza az olvasási kedvet. A legtöbb irodalomtanár azért olvastat el egy művet, mert valamilyen szempontból fontosnak értékeli: hazafiasságra nevel, az alpműveltség része, értékeket közvetít, generációk óta meghatározó olvasmányélmény volt a diákok számára. De felmerül a kérdés, hogy ezek a művek képesek-e ma a XXI. század elején is betölteni ezeket a funkciókat?¹²⁶ A helyzet nem túl szívdertítő, ugyanis Paksi László szerint a jelenlegi kötelező irodalomlistával az igényes szépirodalomtól való elfordulást és nem az olvasás megszeretését érik el a pedagógusok.¹²⁷

Egyik alapvető probléma, hogy az életkornak megfelelő olvasmányt kellene a diákok kezébe adni, nem csoda, hogy a 9.-ben a kronológia miatt elolvasásra szánt művek, mint az Odüsszeia vagy a Szigeti veszedelem, elriasztják a 14 éves korosztályt. Tamás Zsuzsa ezt a következőképpen fogalmazza meg: „A kötelező olvasmányok jelenlegi rendszere úgy elhibázott, ahogy van. Nem számol a gyerekek életkori sajátosságaival, a kötelezőként számon tartott regények – talán a Pál utcai fiúkat kivételével – életkoruknak nem megfelelő problémákat tárgyalnak, az ábrázolt világok és a saját világok között lassan áthidalhatatlan szakadékokkal”.¹²⁸ A tanár feladata

sem egyértelmű a kérdéskörben, ugyanis a frontális információátadás helyett olyan kérdések felvetése lenne a cél, melyek közelebb viszik a diákokat az adott műhöz.¹²⁹

Kapcsolódva a korábban taglalt változásokhoz, mind kulturális, mind oktatási szinten: a változás, melynek tanúi vagyunk, mindig a régeből táplálkozik és a létrejövő új, remélhetőleg megőrzi a régi minden erényét. A képkorszak ellenére a pedagógusoknak a jövő iránti felelősség birtokában kell észrevenniük ezeket a változásokat és az új lehetőségeknek teret adni, hogy a mai fiataloknak értékálló, időtlen kulturális örökséget adhassanak át.¹³⁰ Ennek fontos részét képezik azok az olvasmányok, melyeket kötelezőként nevezünk meg a közoktatás számára. Itt azonban magán a listán kívül – mely nyilvánvalóan egy nehezen alakuló és egyre bővülő rendszer – az olvasmányok interpretációján is nagy a hangsúly, hiszen, ha magukon az olvasmányokon a NAT és az érettségi követelmények miatt nagy szabadsága nem is jut a tanároknak, de segíthetnek a diákoknak, hogy a fentiekben felsorolt nehézségek ellenére élményt jelenthessen számukra is e művekkel való ismerkedés. Hiszen a papír alapú könyv vizionált halála nem egyenlő az irodalom, az olvasás vagy a kultúra halálával, a technológiai változásokat az oktató-nevelő folyamatok javára kell fordítani.¹³¹

A technikai eszközök használata a XXI. században már az iskolában is nélkülözhetetlen, gondolhatunk az interaktív táblára, a digitális tananyagra és az online háttérre.¹³² A következő fejezetekben ehhez kapcsolódva áttekinthetően röviden, hogy az előzőekben már említett interaktivitás – mely a digitális bennszülöttek általános igénye – milyen lehetőségek rejt magában az új technológiai médiumokban, külön kiemelve az interaktív könyveket és a hypertextualitás lehetőségeit az olvasási szokások változása kapcsán.

Interaktív médiumok

A technikai fejlődés új médiumok egész sorát hívta életre, melynek köszönhetően megnöttek a pedagógusok lehetőségei is. Vagyis a tradicionálisnak mondható médiumokon túl – mint a könyv, a fotó, a film, a színház – új, interaktív felületek jelentek meg, melyek egy eddig ismeretlen befogadói

124 Paksi László 2012 Kötelezőkről röviden. In *Az irodalomtanítás innovációja*. Szombathely, Savaria University Press, 77.

125 Paksi 2012:78.

126 Uo.

127 Uo., 79

128 Uo., 83.

129 Uo., 79-80.

130 Uo., 85.

131 Paksi 2012:86.

132 Szihay 2013:82.

és alkotói attitűdöt tesznek lehetővé. Míg korábban a befogadó mint szemlélő vett részt a műalkotás életében, manapság egyre fontosabbá és már szinte elvárásá válik az aktív részvétel nem csak alkotói, hanem befogadói oldalról is.

Másrésről azon történetek, melyek többféle médiumban bomlanak ki egyszerre, azért is váltak egyre népszerűbbé, mert megnőtt az igény, hogy a néző még jobban elmélyülhessen egy adott történet világában.¹³³ Ezért már gyakran úgy írnak történeteket, hogy azok eleve nem csupán egy felületen bomlanak ki. Mint például a Henry Jenkins által részletesen elemzett Mátrix, amely „kifejezetten a média-konvergencia korának készült szórakozás, vagyis sokféle szöveget integrál, ezzel létrehozva egy olyan óriási narratívát, mely már nem is férhet meg egyetlen médiumban”.¹³⁴

Ez a sokrétűség azonban nem kizárólag az új történetek íróira hatott, hanem a már meglévő művek újszerű adaptációira is megjelent az igény. Ahogyan a film megjelenésével általánossá vált az irodalmi adaptációk létrejötte, úgy az új technológiában is sok, már meglévő történetet dolgoztak újra, hiszen egy új médium mindig egy új aspektust tehet hangsúlyossá, így nem válik unalmassá a történet. Azt hiszem nem véletlen, hogy az adaptációk sokaságához szokott generáció egy történet megismeréséhez mindig a számára legélvezetesebb médiumot fogja választani, ami sok esetben a vizuális médiumok javára billen. Nem véletlen, hiszen például egy film befogadása adott esetben sokkal kevesebb absztrakciót igényel, és kevésbé időigényes. Ennek fényében hogyan is várhatnánk el az olvasást? A másik igény, mely már felmerül a Z generáció részéről: az interaktivitás, vagyis az, hogy nem csak az alkotó, hanem a befogadó is részévé válik az adott alkotásnak, valamilyen mértékig alakítója lesz annak, kialakíthatja keretein belül a saját világát. A történetek személyessé tétele egyre általánosabb igény, melyre sok digitális felület alkalmas, gondoljunk csak a számítógépes játékok világára, illetve a konnektívizmusra.

Mindezek mellett azért felmerül a kérdés, mit is nevezünk interaktivitásnak. Minden lehet interaktív, amivel akcióba lehet lépni? Ennek a dolgo-

zatnak nem célja, hogy válaszoljon erre a komplex kérdésre, de a következő fejezetben arra szeretnék rávilágítani, hogy az interaktivitásnak többnek kell lennie, mint egy elcsépelet fogalom, amit mindenre használunk, ami klikkelhető és alakítható. Hiszen, ahogyan Lev Manovich fogalmaz, a computer alapú médiumokkal kapcsolatban az interaktivitás koncepciójának használata tautologikus, hiszen amennyiben egy tárgy számítógépes felületen kerül reprezentálásra, automatikusan interaktív válik, ezért értelmetlen a számítógépes médiumokat interaktívnek nevezni, ez csak egyike a digitalizáció legalapvetőbb tulajdonságainak.¹³⁵

Az interaktivitás terminus persze ettől még nem veszítette értelmét, sőt, csupán meg kell találni azokat a lehetőségeket, melyekkel a befogadói élmény ténylegesen interaktívva tehető és többet nyújt, mint „a számítógép azonnali szabályozásának lehetősége a képernyőn elhelyezett információ manipulálásán keresztül”.¹³⁶

Tehát bár egy egészen új területen tapogatózunk, az interaktivitás máris megszokottá vált, ha számítógépről, internetről, vagy okostelefonról van szó. Ezért fontos, hogy olyan felületek jöjjenek létre az új médiumokban is, melyek elszakadnak a már kialakult közhelyektől, és új perspektívába tudnak helyezni egy meglévő történetet vagy bármilyen műalkotást.

Vagyis a mai fiatalok egy olyan világnak részei, melyet Henry Jenkins nyomán *participatory culture*-nak¹³⁷ nevezhetünk: ez nem más, mint az a kultúra, mely akadályok nélkül lehetőséget nyújt a művészi kifejezésre, a civil részvételre, miközben erősen támogatja, hogy létrehozzunk és megosszunk dolgokat. A részvétel kultúrájának tagjai hisznek benne, hogy az ő hozzájárulásuk is számít egy adott téma kibontásában, vagy egy cél elérésében, illetve meghatározó lesz számukra az a társasági kapcsolat, melyen keresztül elmélyülhetnek az adott témában (legalábbis érdeklí őket, hogy mások mit gondolnak arról, amit létrehoz-

135 Manovich, Lev 2001 *The Language of New Media*. Cambridge, MIT Press. <http://www.manovich.net/LNM/Manovich.pdf>, 2013. március 14., 71.

136 U.o.71., „to control the computer in real-time by manipulating information displayed on the screen”. Ford. Czémán Zsófia.

137 Jenkins, Henry 2009 *Confronting the Challenges of Participatory Culture: Media Education for the 21st Century*. Cambridge, The MIT Press. http://digitalllearning.macfound.org/atf/cf/%7B7E45C7E0-A3E0-4B89-AC9C-E807E1B0AE4E%7D/JENKINS_WHITE_PAPER.PDF, 2013. május 7., 3.

133 Jenkins, Henry 2006 *Convergence Culture – Where Old and New Media Collide*. New York, New York University Press, 106.

134 U.o., 95. „Matrix is an entertainment for the age of media convergence, integrating multiple texts to create a narrative so large that it cannot be contained within a single medium”. Ford. Czémán Zsófia.

tak). A participatory culture négy fő jellemzője Jenkins szerint:

– hovatarozás – hivatalos vagy nem hivatalos részvétel online társaságokban, melyek különböző médiumok körül csoportosulnak, mint a Friendster, a Facebook, üzenőfalak, Myspace, stb.

– expresszió – új kreatív műfajok létrehozása, mint a rajongói videókészítés, mash up, stb.

– együttműködő problémamegoldás – összedolgozás másokkal csoportmunkában, hivatalos vagy informális módon, feladatok teljesítése és új tudás fejlesztése (például a wikipédián, vagy alternatív játékokon keresztül)

– cirkuláció – a folyamatosan alakuló média alakítása (mint például a blogolás).¹³⁸

A következő fejezetben az interaktív médiumokon belül is egy egészen új szegmensre fókuszálok, méghozzá az interaktív könyvre, vagy más néven application book-ra, mely az interaktivitás és az adaptálás világában is egy egészen új és izgalmas terület, és amely a jövőben szervesen kapcsolódhat az irodalomtanítás módszertanához, amennyiben a pedagógusok felismerik a diákok részéről erre irányuló igényt.

Interaktív könyv és hypertext

Az interaktív könyv alatt olyan érintőképernyős felületre tervezett alkalmazást értek, melyben a médium tulajdonságait kihasználva egy adott szöveg kerül adaptálásra. Bővíülhet vizuális és egyéb tartalmakkal.

Természetesen a szövegben tapasztalható interaktivitás felé létrejötték kísérletek már korábban is papír alapon, mint például Bryan Stanley Johnson 1969-ban megjelent dobozkönyve a *The Unfortunates*, mely eredeti kiadásban (dobozban) található füzetekként jelent meg, melyből az olvasó szabadon válogathatott, milyen sorrendben olvassa el az egyes részeket.

Azonban az igazi interaktivitást a szövegben a hypertext jelensége hozta el, mely „olyan szöveget jelent, amely elágazik, és választási lehetőséget kínál az olvasónak, mely leginkább egy interaktív képernyőn olvasható. Általában kapcsoló elemekkel (links) összekötött szövegdarabok soraként képzelik el, melyek különböző útvonalakat biztosítanak az olvasónak”.¹³⁹

„Sütheő Péter szerint a hypertext az adatintegráció és információkövetítés olyan módszere, amely

a tudást hagyományosan lineáris szövegstruktúra helyett a kognitív emberi gondolkodást hívebben tükröző nem lineáris, térbeli, hálózatos rendszerben rendezi el”,¹⁴⁰ így ez az olvasási forma egyre kiemeltebb szerephez jut a XXI. századi irodalomban is.¹⁴¹ Lényegében a világháló megjelenése hívta életre, alapvetően nem irodalmi céllal, de nem lehet attól eltekinteni, hogy a digitalizáló kultúránkban a szövegek feldolgozásának módja megváltozik. Egyrészt érzékelhető egy olyan tendencia, mely az értékeink megőrzése végett az adatok digitalizálására irányul, de ezek mellett a szövegek létrejöttében is olyan új fogalmak merültek fel, mint az interaktivitás, multimédia, chat vagy link.¹⁴²

Habár a digitális forradalom kirobbanása előtt íródott szövegek nem a hálózatoságnak erre a formájára íródtak, de ettől független izgalmas kihívást jelenthet az újraértelmezésekre nyitott új generációnak, hogy a birtokunkban lévő irodalmi kincseket hogyan lehet lineáris formából interaktívvá adaptálni. Erre egy jó példa a MOME Technológiai Labor berkein belül készült Ottlik *Hajnali háztetők* című regényét feldolgozó interaktív alkalmazás, melynek segítségével nemcsak magát a szöveget olvashatjuk el tableten vagy a telefonunkon, hanem a GPS rendszer segítségével egy városi sétát tehetünk, bejárva azokat a helyeket, amerre Bébé járhatott regénybeli kalandozásai során.

Vagyis ez az adaptáció kitérít a regény terét a fikcióból a valóság felé. Természetesen a regényben meglevenedő terek nem azonosak a maiakkal, hiszen eltelt azóta több, mint ötven év, de az a szándék, amely mondjuk a filmben a kamera által felvett környezettel realizálódik, ebben az esetben kézzelfogható közelségbe kerülhet. Mindezek mellett az alkalmazásba rengeteg korabeli fotó, újságcikk, videó is bekerült, így az olvasó tényleg elmélyülhet a '30-as évek budapesti világában, amelyben a regény szereplői is élték életüket. „A tematikusan csoportosított multimédiás galériák olyan témákat érintenek, mint például az egykori jogászbálok, a nők társadalmi helyzete az 1930-as években, Budapest korabeli hétköznapjai. A sétán felhasznált mintegy 300 dokumentumot – filmrészleteket, híradórészleteket, vicceket, fotókat, zenéket, újságcikkeket – 13 intézmény archív anyagaiból válogatták”.¹⁴³

140 Uo.

141 Uo.

142 Uo.

143 *Ottlik-émlékév – Interaktív élménytúra a Hajnali háztetők alapján.* <http://www.irodalmijelen.hu/node/14632>, 2013. március 14.

138 Jenkins 2009:3.

139 Szűts Zoltán 2001 *A Hypertext*. Budapest, Gépeskönyv. <http://magyar-irodalom.elte.hu/vita/sz.html>, 2013 március 14.

Ha definiálni kellene, hogy ez a multiből felületen olvasható könyv verbális vagy vizuális médium, a pro-, kontra érvek felsorakoztatása után sem lehetne egyértelműen letenni a voksot, a legpontosabb talán az, hogy mindkettő. Hiszen már a nevében is benne foglaltatik: interaktív *könyv*, amely a betűkőn és a szövegen keresztül magával hozza a verbalitást. Elsődleges célja egy történet átadása, melyre a szöveg elolvasása révén nyílik lehetőség, akár csak egy papír alapú könyv esetén. De ez a verbálisan elbeszélte narratíva kiegészül olyan vizuális, a szöveghez szorosan kötődő – esetlegesen a narratívára ható – elemekkel, melyektől nem lehet eltekinteni vagy külön egységként kezelni. Vagyis elsősorban az interaktív könyvben is olvasunk, de amíg korábban az író alakja és az írás módja dominált, addig ebben az új műfajban a designer és a képi elbeszélés lesz az elsődleges.¹⁴⁴

Az a tény, hogy egy eszközön keresztül elérhető az eredeti szöveg és sok egyéb, hozzáadott tartalom, egy olyan alkalmazást hoz létre, mely nagyban alkalmazkodik a mai olvasási és adatfeldolgozási szokásokhoz, beleértve vizuális tartalmak feldolgozását is. Mivel a korábbi lineáris könyvolvasási módhoz képest ma már – főként a digitális bennszülöttek – általában párhuzamosan több tartalmat olvasunk az interneten és ez megosztott figyelmet igényel. Vagyis egészen másképp olvasunk egy szöveget, ha párhuzamosan a tájat is figyeljük, ahol járunk, illetve hallgatjuk a felolvasást, esetleg csatolt videókat és képeket nézegetünk egyes részeket követően.

Ez az elv már első hallásra is tökéletesen összehangba hozható a fentiekben tárgyalt tankönyv-problémával, mely jelenlegi állapotában a képi és szöveges tartalom egyensúlyának eltalálásán kísérletezik, de új adathordozó beemelése felé lényeges próbálkozás nem történt, legalábbis ami a közoktatásban is aktívan használt oktatási segédanyagokat illeti.

Szöveg és kép kapcsolata a hypertextben

Ahogy a fentiekben már felmerült, a kép és a szöveg viszonya az olvasás tekintetében radikálisan megváltozott, és a mai olvasó már a képekből indul ki, míg a szöveg az információszerzés másodlagos, lassabb formájává vált.¹⁴⁵ Példának okáért ott vannak az ikonok, melyekből rengeteg vesz körül minket és kisgyerekek előbb tanulják meg ezeket az absztrakt jeleket értelmezni, mint szöveget olvasni.

144 Uo.

145 Fenyő 2012:91-92.

A képek és szövegek aránya átbillent az előbbieik javára, gondoljunk csak a rajzfilmekre, reklámokra vagy bármely online felületre.¹⁴⁶

Arra már utaltam a korábban, hogy az információk túlbuzjázásának lehetünk tanúi, melynek hatására megnőtt az emberek információéhsége is, de mindezek mellett az egyes információk jelentősége csökkent, így a képek túlsúlyának megfelelően a képeké is, vagyis a képek devalválódásáról beszélhetünk.

Tehát az embereket elárasztó információk mennyisége rohamosan megnőtt, ez egyrészt azt eredményezte, hogy az egyes információk jelentősége csökkent a bőség zavara miatt, továbbá állandó információ-éhség alakult ki, mely hiányérzetet okoz azon helyzetekben, amikor az illető nem jut elegendő mennyiségű információhoz.¹⁴⁷ A számítógép és az internet által generált információbőség szinte követhetetlen, de az igény attól még fennáll és rányomja a bélyegét más médiumokra is.¹⁴⁸ Például a nagyjátékfilmekre, melyek cselekménye általánosan felgyorsult.

Az információéhség mellett, az információszelleki is megjelent, vagyis nem akarunk az adott helyzetben feleslegesnek számító információkat feldolgozni. És amíg a képek esetén szinte egyetlen pillantással eldönthetjük, hogy az érdekes-e számunkra, addig a szöveg ennél több időt igényel. Ennek ellenére észlelhető a tendencia, hogy a szövegek befogadására is annyi időt szeretnénk szánni, mint a képekére, ezért a verbális tartalmak tömörítése figyelhető meg. Ezt a folyamatot jól kiszolgálja a hypertext is, mely lehetőséget nyújt arra, hogy első körben csak minimális, lényegi információkhoz jussunk hozzá, és amennyiben jobban el szeretnénk mélyedni a témában, egy link segítségével tovább léphetünk.

Ez az elv érvényes a képi tartalmak feldolgozására is, ahol a belépő egy galériába vagy egy videó megtekintéséhez egyetlen kép, mely alapján általában eldöntjük, hogy mennyire vagyunk kíváncsiak a továbbiakra.

Befejezés

Amennyiben elfogadjuk azt a tényt, hogy az olvasási kultúránk átalakul és a digitális felületeken megjelenő szövegek túlsúlyba kerülnek a könyvhöz

146 Uo., 92.

147 Uo., 98.

148 Uo., 100.

képest; hogy már több időt töltünk a hypertext világában, mint a könyvekében; hogy a felnövekvő nemzedék elsődleges olvasási formája már nem a nyomtatott folyó szöveg, hanem a hypertext, akkor talán tehetünk valamit azért, hogy az irodalom új formában jelenhessen meg. Nemcsak újonnan születő kortárs műveken keresztül, hanem bármely kor irodalmi műveinek adaptálása nyomán.

Személy szerint egy működőképes megoldási útnak látom az interaktív könyvek világát, mely bár még kis hazánkban nem túl elterjedt, de mindenképpen nagy jövő előtt álló médium, és véleményem szerint nem csak a jelenleg főként feldolgozott gyerekirodalom témakörben, hanem az irodalom bármely területén. Félreértés ne essék, nem az e-bookra gondolok, mivel az lényegében egy lineáris könyv, csak más az adathordozó, de az olvasási módszer ugyanaz, illetve ha vizuális aspektusból nézzük, szintén nem hoz többet, mint fehér alapon fekete betűk.

Az interaktív könyv szisztémájára már létrejötték különböző minőségű próbálkozások a gyerekirodalom műfajában, magyar nyelven is. Mivel a lehetőségek adottak: mozgó illusztrációk, a kisgyermek bármire hozzáér, történik valami, közben a történet szövege is olvasható, mindez tele van tűzdelve játékokkal és meglepetésekkel. Ez egy nagyon jó kezdeményezés, ameddig a digitális eszköz nem válik öncélúvá és a sok vizuális tartalom és effekt mögött nem veszik el a történetet.

A cél pedig az lenne, hogy az irodalom és az olvasás szeretete ne vesszen el, még akkor sem, ha a mai fiatalok számára a linearitásba szorított könyv nem tűnik elsőre annyira csábítóknak. Habár a már meglévő irodalmi kincseinket bajosan tudnánk átalakítani hypertextté, de azt megtehetjük, hogy a róluk átadásra szánt információt nem könyvekbe tömörítjük, hogy visszatáljunk ismét ugyanahhoz a problémához, hanem olyan eszközökre, melyeket a diákok szabadidejükben is használnak. Így megvan rá az esély, hogy egy hagyományosan nyomtatott formára íródott mű iránt is megnő a fiatalok érdeklődése, ha digitális adathordozón kerül reprezentálásra, vagyis a tartalom eljut a célközönséghez.

Akár így, akár úgy, de arrafelé tart a világ, hogy ennek meg kell adni a lehetőséget. Az elmúlt évtizedben tapasztalható tendenciákat követve várhatóan egyre több mainstream tartalom válik elérhetővé különböző alkalmazásokon, játékokon keresztül – akkor pont az irodalom miatt ne jelenhetne meg így?

Felhasznált szakirodalom

- Barbier, Frédéric – Lavenir, Catherine Bertho 2004 *A média története*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Bessenyei István 2007 *Tanulás és tanítás az információs társadalomban*. http://www.ittk.hu/netis/doc/ISCB_hun/12_Bessenyei_eOktatas.pdf, 2013. április 20.
- Boldog Zoltán 2012 *Függőségek*. In *Az irodalomtanítás innovációja*. Szombathely, Savaria University Press.
- Buckingham David 2002 *A gyermekkor halála után – Fel nőni az elektronikus média világában*. Ford. Kertész Balázs. Budapest, Helikon Kiadó.
- Downes, Stephen 2007 *What connectivism is*. <http://halfanhour.blogspot.hu/2007/02/what-connectivism-is.html>, 2013. április 22.
- Fenyő D. György 2012 *Hogyan olvasnak a fiatalok?* In *Digitális degeneráció*. Szerk. Szekszárdi Júlia. Budapest, Underground.
- György Péter 1998 *Könyvek és képernyő*. In *Digitális éden*. Budapest, Magvető.
- Hetzner, Sonia – Pannese, Lucia – Pappa, Dimitra – Protosaltis, Aristidis 2011 *Serious Games and Formal and Informal Learning*. <http://www.elearningeuropa.info/hu/article/A-komoly-j%C3%A1t%C3%A9kok-%C3%A9s-a-form%C3%A1lis-%C3%A9s-inform%C3%A1lis-tanul%C3%A1s>, 2012. április 25.
- Héder Klára 2012 *Az „internet generáció” után, avagy IKT kompetencia olvasástudás előtt*. In *Digitális de generáció*. Szerk. Szekszárdi Júlia. Budapest, Underground.
- Jenkins, Henry 2006 *Convergence Culture – Where Old and New Media Collide*. New York: New York University Press.
- Jenkins, Henry 2009 *Confronting the Challenges of Participatory Culture: Media Education for the 21st Century*, Cambridge, The MIT Press, http://digitalllearning.macfound.org/atf/cf/%7B7E45C7E0-A3E0-4B89-AC9C-E807E1B0AE4E%7D/JENKINS_WHITE_PAPER.PDF, 2013. május 7.
- Kósa Éva 2004 *A média szerepe a gyerekek fejlődésében*, Mindentudás egyeteme, 2004.11.08.
- Kress, Gunther 2004 *Reading Images: Multimodality, Representation and New Media*. <http://www.knowledgerepresentation.org/BuildingTheFuture/Kress2/Kress2.html>, 2013. május 5.

- Lipovits Márta 2012 A tankönyv szerepe a tanítási folyamatban. In *Az irodalomtanítás innovációja*, Szombathely, Savaria University Press.
- Manovich, Lev 2001 *The Language of New Media*. Cambridge: MIT Press, <http://www.manovich.net/LNM/Manovich.pdf>, 2013. március 14.
- Mcluhan, Marshall 1967 *The medium is the message*. <http://beforebefore.net/80f/s11/media/mcluhan-medium.pdf>, 2012. április 29.
- Mitchell, William J. Thomas 1992 A képi fordulat. *Balkon*, 2011/11-12. Ford. Hornyik Sándor. http://www.balkon.hu/2007/2007_11_12/01fordulat.html, 2013. május 5.
- Nyíri Kristóf 2009 *Virtuális pedagógia – A 21. század tanulási környezete*. <http://www.ofi.hu/tudastar/iskola-informatika/nyiri-kristof-virtualis>, 2012. április 22.
- Paksi László 2012 Kötelezőkről röviden. In *Az irodalomtanítás innovációja*. Szombathely, Savaria University Press.
- Pivec, Paul 2009 *Game-based Learning or Game-based Teaching?* http://dera.ioe.ac.uk/1509/1/becta_2009_emergingtechnologies_games_report.pdf, 2013. április 26.
- Siemens, George 2005 *Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age*. http://www.itdl.org/journal/jan_05/article01.htm, 2013. április 22.
- Szabolcs Éva 2012 Életkorok, nemzedékek – A gyermekkor időbelisége. In *Digitális de generáció*. Szerk. Szekszárdi Júlia. Budapest, Underground.
- Szihay Mónika 2013 Digitális tananyagmintázatok. In *Mi az oka, hogy Magyarországon az irodalomtanítás modernsége lábra nem tud kapni?* Szerk. Bodrogi Ferenc Máté – Finta Gábor. Szombathely, Savaria University Press.
- Szűts Zoltán 2001 *A Hypertext*. Budapest, Gépeskönyv. <http://magyar-irodalom.elte.hu/vita/szz.html>, 2013. március 14.
- Tapscott, Don 2001 *Digitális gyermekkor – Az internetgeneráció felemelkedése*. Budapest, Kosuth.
- Tari Annamária 2012 Kik ezek a gyerekek? – A Z generáció az iskolapadban. Fordított szocializáció és netkultúra gyerekkorban. In *Digitális de generáció*. Szerk. Szekszárdi Júlia. Budapest, Underground.
- Varga Richárd 2012 A netgeneráció és az irodalomtanítás. In *Az irodalomtanítás innovációja*. Szombathely, Savaria University Press.

Összefoglaló

A tanulmány a szöveg és a kép mára már elválaszthatatlan összefonódását vizsgálja a hypertextre épülő tartalmakban, illetve az ezzel járó olvasási szokásokban tapasztalható változást, mely kihat mind a verbalitás, mind a vizualitás területén dolgozó pedagógusok munkájára. Ennek fényében a két terület nem választható el élesen egymástól a kortárs digitális kultúrában, melyben a mai diákok szocializálódtak.

Talán nem vagyok egyedül, ha azt gondolom, hogy a Z generáció nemcsak a könyvhöz kapcsolódó lineáris olvasási attitűdhez nincs hozzászokva, hanem a fehér alapon fekete betűk monoton világához sem. A kultúra vizuálissá válása pedig átalakítja a kommunikáció módjait is, legyen szó akár a művészethez, a tudományhoz vagy a hétköznapi élethez kapcsolódó kommunikációról. Az olvasás elterjedése folyamatos és viszonylag lassú folyamat volt, míg a képek úgy özönlöttek el minket, mint ha evidens lenne, hogy képesek vagyunk őket értelmezni, „olvasni”, pedig sajnos nem így van, ez többek között a mai vizuális nevelés egyik fontos problémaköre.

A tanulmányban vizsgálom az eddig megvalósult irodalomtanítási és olvasásra nevelő szokásokat, a digitális nemzedék megváltozott igényeit a verbalitással és a vizualitással szemben, illetve azokat az oktatási lehetőségeket, melyek teret engednek az új technológiai médiumoknak. Jelenleg a témakör részelemeként az interaktív médiumokban rejlő lehetőségeket és korlátokat elemzem, kevésbé kitérve az iskola szerepére. Írásom fókuszpontjában a digitális nemzedék részéről megváltozott igények, azokra adandó lehetséges válaszok állnak.

Abstract

The essay deals with the inseparable interrelation between text and image in hypertext-based contents. This new paradigm has effected a change in general reading habits, which has an influence on pedagogical activities in both visual and textual fields. In view of the above, these fields can no longer be clearly separated from one another in contemporary digital culture which provides the background for the students.

Perhaps I am not the only one of the opinion that not only is Generation Z not used to the linear reading attitude involved by reading a book, but

they are also not used to the monotonous world of black letters on a white background. As culture has become more visual it has changed the means of communication too, be it communication related to art, science or everyday life. The spread of reading has been a continuous and relatively slow process, while images overwhelmed us as if it was a matter of fact that we can interpret, that is, „read” them. Unfortunately this is not the case, which has become one of the important topics of today’s visual education.

In my essay I have examined the past habits of teaching literature and reading, the young generation’s changing expectations concerning verballity and visuality, and the educational opportunities which can allow new technologies to become a part of education. In the present article, I’ll focus on the opportunities and limitations of the interactive mediums, rather than examining the role of schools. The main subject of my essay is the radically changed needs of the digital generation and the possible responses to these needs.

Jogászok a bíróság könyvtárában, India, Mathura, 2009.

Mantra, India, Vrindavan, 2009.

A TÖRTÉNETI REGÉNY 21. SZÁZADI ÉRTELMEZÉSE

GONDOLATOK HELLER ÁGNES MAI TÖRTÉNELMI REGÉNYE KAPCSÁN

Heller Ágnes e kötetében arra vállalkozik,¹⁴⁹ hogy a történelmi regény műfaját és lényegét ragadja meg az utóbbi évtizedekben megjelent művek ismertetése és párhuzamba állítása által. A könyv szerkezeti felépítése szerint tíz átlátható és könnyen követhető fejezetre oszlik. Az Előszó és az első három fejezet bevezeti az olvasót a témába, körüljárja a történelmi regényt és annak hagyományos és posztmodern jellemzőit. A negyedikől hetedik fejezetig tartó rész-korszakokra bontva mutatja be a posztmodern történelmi regény legkiemelkedőbb alkotásait és azok közös, illetve eltérő tulajdonságait. A Végző és a Szubjektív utóhang visszatér már feltett és részben az első fejezetekben megválaszolt kérdésekre, miszerint mi a regény, és mi a történelem.

A kötet olyan meghatározásokkal és elméleti fejtegetésekkel indít, amely mind arra szolgál, hogy leszűkítse az olvasó számára ezt a komplex és több oldalról megközelíthető kérdést. A történelmi regény meghatározása kapcsán beszél arról, hogy mely regények azok, amelyek összhangban vannak egyfajta valóságreferenciákkal, avagy melyek azok, amelyek áltörténeti narratívával rendelkeznek. Két hipotézisét említi, melyek megállják a helyüket azon művek esetében, amelyek közvetítik a valóságreferenciákat, a többi nem ilyen, ezért azzal nem foglalkozik. Az első hipotézis a „kizökkenő idő” hipotézise, ahol a történelem tudata képes megjelenni. A másik, ahol nemcsak a kontextus történeti, hanem a cselekvés maga is. A szerző négy korszakot említi, ahol a világ „kizökken” a tengelyéből. Az első a római köztársaság pusztulásától a kereszténység megjelenéséig terjed, a második a reneszánsztól a felvilágosodásig tart, a harmadik a nagy francia forradalmat idézi meg, a negyedik pedig a holocaustot (Heller 2010:28). A történetírás és a történelmi regény megegyezik abban, hogy főhőse a történelem, azonban a történelmi regény elsősorban regény. Ezért kizárja vizsgálatának tárgya közül az életrajzi regényeket, a családregényeket és mindazokat, amelyek bibliai hősekről íródtak.

Következő fejezetében a hagyományos történeti regényt tekinti át, amelyben nagy tanítójára,

Lukács Györgyre hivatkozik. Lukács szerint „a történelmi regény feladata az, hogy a történelmi körülmények és alakok létét és éppígy létét költői eszközökkel bizonyítsa”.¹⁵⁰ Lukács *A történelmi regény* című munkája fontos része, mondhatni előzménye Heller könyvének, mivel Heller ugyanabban látja a hagyományos és a posztmodern történeti regény sajátosságait. Ezek a sajátosságok a „történelemformáló erők között (középen) álló főhős(ök)” (Lukács 1977:38), a „szükségyszerű anakronizmus” (Lukács 1977:47) és a „népélet ábrázolása” (Lukács 1977:56). De mit jelentenek ezek a sajátosságok és miért olyan meghatározóak? Heller a középen álló főhősök gondolatát azzal egészíti ki, hogy ez azért jelentős, mert ők a kor erőterét határozzák meg, amely szellemi és érdekek által meghatározott is egyben. „A „szükségyszerű anakronizmus” fogalma arra szolgál tehát, hogy az empirizmus mocsarába való süllyedés veszélye nélkül is megállapíthassuk a múlt valamely kontextusának a jelentőségét, miközben egy pillanatra sem veszítjük szem elől a történelmi folyamat egészét, azt, aminek a mai elbeszélő van csupán teljesen a tudatában”.¹⁵¹ A népélet ábrázolása pedig azért fontos, mert amennyiben nem tömegeket érint egy történelmi szituáció, könnyen megkérdőjeleződhet a jelentősége.

A hagyományos regény jellemzőinek bemutatása átvezet minket a posztmodern vizsgálatához. De mit jelent a posztmodern a jelen esetben? Heller a posztmodern megjelenését Umberto Eco *A rózsza neve* című regényéhez köti és ez összehasonlításainak fő alapja is a következő fejezetekben. A hősök középen állnak, van anakronizmus és a „kultúra” (Heller 2010:62) az események középpontjában áll. Ezeket a regényeket áthatja a „korszellem” (Heller 2010:65), amely a cselekmény fő mozgatórugója, vezérli a karaktereket, lényegében mindent. Fontos jellemzői, hogy nincs mindentudó elbeszélő többé, főszereplői hadvezérekből politikusokká és vallási vezetőkké alakulnak át. A szerzők az általuk bemutatott kort jól ismerik, de nem akarnak jóslatokba bocsátkozni. „Mindegyik mozaikokból álló törté-

¹⁴⁹ Heller Ágnes *A mai történelmi regény*. Múlt és Jövő, Budapest, 2010., 263 oldal.

¹⁵⁰ Lukács György 1977 *A történelmi regény*. Magvető, Budapest, 52. old.

¹⁵¹ Gyáni Gábor 2004 *Történelem és regény: a történelmi regény*. *Tiszatáj*, 4:83.

nelmet lát, egyikük sem beszél a haladás vagy a dekadencia nyelvét, akár össze akarnak állítani néhány mozaikot, akár nem” (Heller 2010:81). A világszemlelem csak egyszerűen halad, de nem tudni, hogy előre vagy hátra, mert nincs, ami meghatározhatná, mi az, hogy előrébb, vagy tartani, vagy visszalépni.

A posztmodern regényírás alkotásai leginkább a Római Birodalomban vagy a 13–18. századi Európában, esetleg a 19. századi Amerikában játszódnak. Az elemzések időrendben haladva vizsgálják a három korszak Heller által legkiemelkedőbbnek tekintett műveit. Ezekben a regényekben a „hős” nem hős többé, nemi és etnikai kötöttség nélküli, hétköznapi figura. A említett regények nagy része angol nyelven íródott, van közöttük olyan, amelyik magyarul meg sem jelent. Természetesen vannak nem kifejtett, hanem csak példaként megemlített művek is, amelyek között van német, francia, spanyol és olasz szerzők által publikáltak. A magyar regények közül csak Spiró György *Fogságát* emeli ki és elemzi. A továbbiakban fejezetről fejezetre haladva földidézem azokat a munkákat, amelyekkel a szerző is foglalkozik, és megemlítek néhány részletet, ami számomra és a többi olvasó számára is érdekes lehet, amennyiben ismeri valamennyire ezeket a könyveket. Még előzőleg azonban fontosnak tartom megemlíteni, hogy olyan olvasók számára is érdekes lehet ez az összefoglalás, akik eddig nem foglalkoztak a témával, mert az író minden általa fontosnak tartott mű történetét részletesen elmeséli, ezért nem feltétlen szükséges a regények ismerete ahhoz, hogy egy összképet kapjunk a posztmodern történeti regény történetéről.

„Az új szemlélet, a történelem tudata, Rómában született meg” (Heller 2010:131). Rómából hiányoznak a háborúk, legalábbis az erőszak ábrázolásából, központi alakjai politikai és társadalmi szerepvállalásuk miatt kerültek e magas posztra. A *Róma római szemmel* című alfejezetben azokat a történeteket mutatja be, amelynek főszereplői a római polgárok. Robert Harris *Imperium*-ában Cicero tölti be ezt a szerepet, Steven Saylor *Roma Sub Rosa* sorozatában Gordianus, egy nyomozó a központi karakter, de a könyvek nagy része a Cicero szolgáltatott anyagokra épül. Ezek a *Római vér*, a *Catilina rejtélye*, a *Venus kezében*, és a *Gyilkosság a Via Appián*, a további hármat „kalandregénnyé laposodottak” (Heller 2010:163) értékeli a szerző. Elemzéseiben mindvégig azt a fajta hitelességet keresi, amely a történeten belül enged választást, különböző élethelyzetek közötti lehetőséget, úgy, hogy közben megőrzi a történelem valós fonálát.

Robert Harris *Pompeii* regényét azért tartja nagyra, mert a szerző nem engedi, hogy bármit is sejtünk a közelgő katasztrófából. A *Róma idegen szemmel* című fejezet négy regényt mutat be, amelyekben Róma pusztulásával nemcsak egy bukástörténetnek lehetünk szemtanúi, hanem egy születéstörténetnek is, a kereszténység győzelmének (Heller 2010:173). Spiró *Fogság*, Cannon *Pál Apostol*, Blake *Róma – Az összeesküvés* és Pears *The dream of Scipio* (magyarul nem jelent meg) elemzései alkotják ezt a részt. A szerző külön kiemeli a *Róma – Az összeesküvés* című könyvet, mert szerinte ez az alkotás hasznosítja egyedül a *Rózsa neve* minden vívmányát (Heller 2010:182). Ebben a fejezetben a zsidó és a római világ szorosabb kapcsolatba kerül, annak ellenére, hogy két egymással ellenséges és ellentétes világ. Ez a kapcsolat azért fontos, mert mindkét világban fontos szerepet játszik az írás, ami megőrzi az emlékezetet. „Ha nincs írás, akkor csak közelmúlt van, és nincs múlt. Akkor a múlt mítosz, és sosem lehet történelem” (Heller 2010:185).

A hatodik fejezet, *Egy új kor születése* címmel már rövidebb időintervallumra koncentrálna, mint a római fejezetek. Két csomópontja van: az egyik a reneszánsz, a másik az angol polgárháborútól a francia forradalomig terjedő időszak. A központi figura is megváltozik, jelen esetben vagy nő, vagy zsidó a főszereplő, vagy esetleg mindkettő. Két világ között helyezkednek el, de itt az egyik pólus a gazdasági vagy politikai tér, a másik a művészek, tudósok, akik vallási vagy ideológiai konfliktusokat képviselnek. Az első alfejezet címe *A Mediciek, Savonarola, Leonardo*, amely két egyes szám első személyben beszélő visszaemlékezést mutat be, Jeanne Kalogridis *Én, Mona Lisa* és Sarah Dunant *Vénusz születése* munkáit. Richard Dübelle *Eine Messe für die Medici* (nem jelent meg magyarul) egy történelmi detektívregény, ami merőben más szemszögből ábrázolja ugyanazt a Firenzét, mint az előbb említett másik kettő. Az ebben a fejezetben felbukkanó negyedik könyv, Javier Sierra *A titokzatos vacsora Milánóban*, Leonardo ott-tartózkodásának idején játszódik. A második alfejezet Angliába és Hollandiába kalauzol el minket, amelynek Iain Pears *Se égen, se földön* és David Liss három könyve (*A Conspiracy of Paper*, *A Spectacle of Corruption*, *Egy kufár bosszúja*) szolgáltatja az anyagot. Pears a barokk árulásokkal teli drámai világot egy nem barokkos szempont szerint mutatja be, míg Liss regényeiben az Amszterdamba vándorló kereskedő zsidókat kelti életre, amely a kapitalizmus kialakulásának történetét fűszerezi némi inkvizíciós szállal. Az egyéni és a kollektív én viszo-

nya fontossá válik több szintéren is, a pénzügyekben, a vallásban és a politikában (Heller 2010:230). A harmadik alfejezetnek Franciaország és Itália a színtere, ahol a katolicizmus és a protestantizmus csap össze. Monardi és Sorti *Imprimatur*-ja gazdag a történelmi adatokban, bár minden szereplője fikatív, és a *Dekameronhoz* hasonlóan több történet szövi át. Peter Prange a *Die Philosophin* (nem jelent meg magyarul) Sophie Vollandot állítja a középpontba, Diderot szerelmét, és rajta keresztül mutatja be, hogy mi minden történt az Enciklopédia megszületése körül.

A hetedik fejezet, az *Amerikai utójáték* Matthew Pearl két, a 19. században játszódó regényében – a *Poe árnyéka* és a *Dante-kör* – szerkezetileg visszatér a római kori, illetve a korai modern Európát bemutató könyvekhez. „Pearl regényének olvasásakor azzal szembesülünk, hogy a privát mitológia egy kollektív mítoszteremtés szimbólumává válhat” (Heller 2010:253).

A Végzőban a szerző azt állítja, hogy felesleges megkérdőjeleznünk a történelem létét, mert történetek mindig is voltak, lesznek. A mai történelmi regény hallgat a korszellem hívószavára (Heller 2010:255), beépíti jelen valóságunkba a múltat és alkalmazza ezt a tudást. A könyv elegendő példát hoz arra, hogy mely regények felelnek meg ennek a kritériumnak és miért. Az első fontos kérdés behatózza az egész könyvet. „Miben különbözik a történelmi regény a történetírástól?” (Heller 2010:30).

Mindkettőben fontos az autentikusság és a források, azonban mindkettő fikció, csak másképpen. A történelmi regény elsősorban regény, amelyben a szálakat elvarrják, hogy véget érjen. Valóság és fikció, igazság és lehetőség kapcsolatainak szövvényei hatják át azokat a regényeket, amelyeket a szerző felvonultat előttünk. „Néhány történelmi eseménynek új értelmezést adni s azt érvekkel alátámasztani, továbbá levéltári anyaggal dokumentálni” (Heller 2010:237). Ez az alapvető feltétele a hitelesség kérdésének, ami az egyik legfontosabb szempont a szerző számára. Heller Ágnes *A mai történelmi regényben* arra vállalkozik, hogy az utóbbi néhány évtizedben megjelent történelmi regényeket tegye vizsgálódása tárgyává. A könyvben, melynek jól átlátható gondolati íve van, alapvetően nem a kiválasztott regények irodalmi elemzésével vagy értékelésével, hanem az azokban megnyilvánuló történelemszemlélet értelmezésével találkozhat az olvasó. A személyes hangvétel pozitív jelenléte mellett fontosnak tartom megjegyezni, hogy a vizsgált művek nem minden esetben a szerző által legjobbnak tartott alkotások, sokkal fontosabb szempont az általa keresett „korszellem” jelenléte. „Könyvem vizsgálódása nem az esztétikáról, hanem a történelemszemléletről szól. Nem a regények esztétikai értéke, hanem történelemszemlélete érdekelt” (Heller 2010:258). Amelynek sosincs vége, „a szellem még él, folytatása következik” (Heller 2010:260).

Ének a karzaton, Magyarország, Budapest, Terézvárosi Plébániatemplom, 2008.

KULTÚRAKUTATÁS NARRATÍVÁKKAL ÉS TANÍTVÁNYOKKAL

A.Gergely András 60. éves születésnapja tiszteletére 2013. március 1-én barátai, tanítványai és kollégái az ELTE Társadalomtudományi Karán konferenciát rendeztek, melyen kézhez is kapták előadásai szerkesztett változatából éppen elkészült születésnapra kötetet *Kultúrakutatás és narratíva* címmel.¹⁵²

A megszokott Festschriftekkel szemben ebben ez üdvözlő kötetben nincs semmilyen kötelező udvariassági kör, erőltetett politikai udvarlás, senki sem kötelességszerű tekintélyelvűségből róta le a tiszteletét. A kötetet olyan barátok és tanítványok írták, szerkesztették, korrektúrázták és tördelték, akik koruktól és aktuális foglalkozásuktól függetlenül Andrással közvetlenül együtt dolgoznak, olyannyira közelről, hogy az írásokban még a tanítványok is képtelenek vezetéknevén hivatkozni az ünnepeletet. Nem tudni, hány tudományos cikk hivatkozza a szaktekintélyeket beceneven („AgA”), mindenesetre ez a személyes és közvetlen forma tökéletesen árulkodik arról, ahogyan A.Gergely Andrást ismerjük a maga non-konformista, mindenféle jólfésült és fontoskodó-tudóskodó manírtól mentes, végtelenül természetes hitelességében.

A kötet szerzőinek, szerkesztőinek és tanulmányainak heterogenitásából is látszik, hogy András hányféle intézmény, hányféle diszciplína, hányféle témakör. Nem hányféle intézményt képvisel, hányféle intézményben dolgozott, dolgozik, hanem hogy ő maga, hányféle intézmény – sokszor egyszemélyben. Ahogy kedves, szellemes, de elmélyülten végiggondolt köszöntőjében kollégája, Bali János megjegyzi, példa nélküli az, ahogyan András egy személyben testesít meg – sokszor önerőből – egy-egy kutatóközpontot. 1995 óta az Etnoregionális Kutatóközpont és annak kutatásai, műhelyei, másfél száz kiadványa (az *MTA PTI Etnoregionális Füzetek*, *Etnoregionális Dokumentumfüzetek*, *Integrációs Tanulmányok*, *Többnyelvű tanulmányok* sorozatainak), a Magyar Kulturális Antropológiai Társaság, az ELTE Kulturális Antropológia

tanszéke, *Kultúra és Közösség*, a *Kisebbségkutatás*, az *Antroport*, az *Anthropolis*, az *Afrikai Tanulmányok* folyóiratok, de a még az Afrobreakz együttes is A.Gergely András nevéhez kötődik, vagy épenséggel A.Gergely Andrást tükrözi. A kötetben olyan kollégák, tanítványok vagy tanítványokból lett kollégák szólalnak meg, akiket András éppen e kutatóközpontokon, folyóiratokon keresztül segített, támogatott, például azzal, hogy éjszakákon át varázsolta suta kis szemináriumi dolgozataikat értelmes tanulmányokká, majd publikálta valamelyik saját maga által fenntartott kiadványában. Számos tehetséges fiatal kollégát így indítva el a szakmai pályán...

A.Gergely András által működtetett fórumok és informális intézmények során már csak a magyarul, angolul, németül, oroszul és franciául megjelent publikációs listája hosszabb és változatosabb (az élettudománytól a politikai antropológiáig). A Festschrift tanulmányainak témái talán ezért is András kedvenc témáira variációk: afrikai zene és tánc (Marton Anikó), nemzeti, kisebbségi, etnikai és vallási identitás, az identitások sokféleségének változó léthelyzetei (Szász Antónia, Kolozsi Ádám, Kirzsa Fruzsina, Bakó Boglárka), lokalitás, globalitás, regionalitás, város, hely jelentései és az otthonosság, terek és modellek (Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor), tér és idő (Biczó Gábor), és az örök téma, amely majdnem minden tanulmány visszatérő problémája: az antropológus bent- és kint-lévsége (különösen Szántó Diana, Pusztai Bertalan), belső-külső pozíciója, a mássággal és idegenséggel, újdonsággal való találkozások, az émikus és étikus antropológiai nyelv. Biczó Gábor AgA egyik kedvenc témájáról, az idő filozófiai problémájáról, Binder Mátyás a roma kutatások kulturális antropológia által hozott fordulatairól, Pálos Dóra kitűnő tanulmánya az erdélyi roma nők választásairól, Laki Ildikó munkája pedig a fogyatékkal élőkéről szól. Marton Anikó a hagyomány változásának, a kultúra dinamizmusának tételét szemléletesen bizonyítja a ghánai táncok változásának tükrében. A Boglár Lajos egykori tanszékén, a budapesti ELTE Kulturális Antropológia Tanszéken nem meglepő, hogy több tanulmány is foglalkozik az indiánok kultúrájával (Drjenovszky Zsófia és Szelják György). A rendkívül izgalmas és változatos és tényleg szín-

152 KULTÚRAKUTATÁS ÉS NARRATÍVA. *Tanulmánykötet A.Gergely András tiszteletére 60. születésnapja alkalmából*. Szerkesztette Szász Antónia – Kirzsa Fruzsina. Magyar Kulturális Antropológiai Társaság – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013., 310 oldal. / Második kiadásban a L'Harmattan nélkül.

vonala tanulmányok közül kiemelkedik Szántó Diana a másokról, idegenekről, hátrányos vagy kisebbségi helyzetben lévő megkülönböztetettekről és Kolozsi Ádám az etnicitásról és spiritualitásról írott tanulmánya.

A kötet nem csetlő-botló kedvenc diákok kedves, aranyos tisztelgése. Például Kolozsi Ádám kérdései a mai magyarországi antropológiában rendkívül lényeges tudományos problémát boncolgatnak. Az egyik ilyen kérdés, például éppen AgA másik nagy kedvenc témájára, az antropológus nézőpontjára, szemüvegére, szemellenzőjére vonatkozhat valahogy így: vajon nem ugyanolyan, antropológiailag szűklátókörű, meg-nem-értő, kirekesztő az ún. „anti-nacionalista” vagy toleránsan „kozmozopolita” értelmiség erős nacionalizmus-kritikája, amellyel például a konstruktivizmust bálványozó antropológus elvitatja a bizonyos tartalmak esszencializmusát? Kolozsi a turul revival, rovásírás és olyan „nemzeti fesztiválok” (mint a Kurultáj) elemzése során azt a rendkívül fontos – nem csak módszertani – kérdést teszi fel, hogy vajon elkerülhetők-e az etnocentrizmus különféle csapdái a nacionalizmus etnocentrikus kulturális rendszereinek társadalomtudományos értelmezési kísérleteiben? Írásában, miközben olyan erőteljesen etnicizált, kereszténység előtti kultúrát „feléleszteni” kívánó kortárs társadalmi és spirituális mozgalmak körül kirajzolódó tendenciákat vizsgál, amelyek a magyar nemzetűdát és kulturális emlékezet erőteljes spiritualizálódását mutatják, rávilágít az etnológia, antropológia és a nacionalizmus-kutatás számos csapdjára: „a nemzet antropológiájának, úgy vélem, különösen nagy figyelmet kell fordítania a patologizáló elbeszélés csapdáinak kikerülésére. Ez akár magának a 'nacionalizmus' fogalmának mellőzését is maga után vonhatja, tekintve a terminus ideológiai terheltségét és értelmiségi közegben a kritikai diskurzusba való

erőteljes beágyazottságát. Ennél is fontosabb azonban a nemzet személyes és többnyire mélyen átélte szubjektív jelentésartikulációinak felfejtése, a 'nacionalista etnocentrizmusok' értelmiségi etnocentrizmusoktól mentes megérteni akarása” (106. p.).

Talán a legérdekesebb módon a tanítványok, kollégák kérdező és reflektáló attitűdjében visszhangzik AgA stílusa, kutatói és oktatói személyisége, kíváncsi, kétkedő, de elfogadó, nyitott hozzáállása. Mindannyian ismerjük AgA problematizáló kérdésvetéseit, precíz, de komplex megfogalmazásait, ám leginkább azt, ahogyan ellenáll mindenféle egydimenziós válasznak. AgA munkáiban színeket, perspektívákat, a jelentés-lehetőségek további útjait keresi, nem a rögzített definíciót, az igazságot, az örökérvényűt, a konszenzust, hiszen oktatóként, kutatóként, éppen a kérdés további lehetőségét nem akarja megszüntetni egy problémát lezáró válasszal. Ennek a problematizáló, reflektáló, érzékenyen körüljáró attitűdnek a lecsapódását tapasztaljuk ki a tanítványok, kollégák írásaiból is, sokszor még az AgA szófordulatokban, metaforákban, példákban is: „A. Gergely András szövegei nekem a magabiztos pozitívista öncsalásokon és a monolitikus gondolkodás egyszerű igazságain túllépni merő attitűd termékenységet, tudományos és esztétikai értékét képviselték, melyek egyúttal személyiség, nyelv és kutatói habitus lehetséges egységét is szemléltették” (105. p.).

A kötetet az egykori hűséges tanítvány Szász Antónia és Krizsa Fruzsina szerkesztette. Talán azt is láthatjuk ebből, hogy AgA példáján és nyomán kialakult egy olyan önzetlenül, sokszor teljesen önkéntesként, másokért, egy antropológusi közösségért dolgozó fiatal „civil” antropológus kör, akik AgA-hoz hasonlóan alulról szervezik, sokszor mindenféle intézményes szervezet és támogatás nélkül önerőből működtetik és töltik fel igényes tartalommal a magyarországi kulturális antropológiát.

KULTÚRÁK MEG VISELKEĐŐ KÖZÖSSÉGEK KÖZT

Viselkedési kultúrák, társadalmi szerepek, létmódok és rejtett folyamatok hétköznapi vagy magánérdekű tereiben, a kultúraközi viselkedésben és megértésben rejlő tartalékok, belátási perspektívák egyaránt arra figyelmeztetnek, ami a társadalmakról való tudás értelmének és felelősségének határa szempontjából fontos. E társas tudásban részes a legeltérőbb viselkedéstudományi területek mennyi kutatási irányzata, korszaka, értékrendje és módszertana is. Az alábbi könyvek ezt a teret körvonalazzák, olvasatokban és értelmezési hálókon keresztül, annyiféle módon és léptékben, ahogyan a kulturális, történeti vagy politikai tagoltság a viselkedés közösségi szabályrendszerre, egyedi alakzataira vagy kutatási perspektíváira csak ráláthat, jelezve ezáltal saját arculatváltozásait, belátásmódjainak változatait is.

Clandestino... – féllegál

Amikor már annyira van az ember, hogy indulhatna, de még hiányzik a tiszta kép, hogyan tovább, s azután mégis odaér állami ösztöndíjjal..., a végén meg tényleg kiderül, miként az akként... Ha a világtájról főként annyi van meg, hogy szeretem Manu Chao lírikus epilógját a Clandestino világról,¹⁵³ de meg kutatóként is talpon kéne maradjak valamely messi terepen és rossz hírű világokban is..., akkor a végén mégiscsak öröm, ha hazatérek, s mindezt kiadom kötetbe fonva, fotókkal cízelálva..., ha már „Correr es mi destino...” (Manu Chao)

A sarkon túlman már „bekunkorodó” tájak, a végzet és a csábítás kérészéletű készítései persze klasszikus világjáró, kalandor, misszionárius vagy antropológus szereptudatok részei, élményei. A térképről épp lecsúszni készülő világokról, a burjánzó marginalitás és a spontán élményhalmozásban egzotikus önvállalásba ringatódzás harsányságáról komponált népszerű kötetet Soltész Béla,¹⁵⁴ aki nemzetközi kapcsolatokból készíti doktoriját, köze-

lebbről arról a migrációs és posztkoloniális mivoltában is gazdag világról, ahová örömmel számúzte magát. „Mert eltervezni bármit el lehet, megélni viszont csak azt, ami valóban létezik” – menti föl magát a Szerző a kötet utolsó mondatában, miután kétszáznyolcvan oldalon sodort tova, a „semmi probléma...!” típusú latinós ügykezeléssel, szubjektív toplistával az ennivalók, italok, unalmak és élhetlenségek köréről, az olcsó repjegy előnyéről és a célország megválasztásának mikéntjéről, időpontjáról, feltételeiről, várható kalandokról vagy hasonló szubjektív leírás esélyeiről.

„Hogy mik történtek velem Dél-Amerikában? Chilében láttam a virágzó sivatagot, a naplementét a Húsvét-szigeten, a világvegi hegycúcsokat Patagóniában. Hegyi-betegséget kaptam a sósivatagban és szerencsehozó lámaembriókat vettem a piacon. Peruban egy indián családnál laktam a Titicacatonál, és reszketve vártam a Machu Picchu alatt húzódo szakadékban a sziklafalnak préselödvé, hogy elmenjen mellettem a vonat. Megmáztam a világ legfiatalabb vulkánját Mexikóban, és a tetejéről láttam az éjszakai marihuána-szüret villódozó fényeit. Rengeteg tequilát ittam, ettem kukacot, szöcskét, kukoricapeneszt és kaktuszt. Türelmesen vártam, hogy a símaskos zapatista gerillák megvizsgálják az útlevelemet. Kubában megnéztem Fidel épülo (vagy nem épülo) mauzóleumát, és találkoztam egy orvosból lett parkoló örrrel, aki huszonöt év múltán is egykor volt magyar szerelmét siratta. Costa Ricában lajhárokra lestem az éjszakai őserdőben, Hondurasban rohamrendörök elöl menekültem, Guatemalában cigivel és rummal kínáltam egy maja istenszobrot egy garázsban rendezett pogány rituálén...” – szól kedvcsinálóan a *Clandestino* könyvajánlója. S maga a kötet hasonlóan „laza”, „plebejus” és „igénytelen”, ahogyan az utazás, a kalandok sora, a világon sehol másutt nem létező tájak hangulata, féktelensége és végtelensége egymásra halmozódhat egyáltalán. „Jellegetes”, „tipikus” városi terek, magaslatok, belvárosok és kültelkek szép új vagy koszlottan régies pompája, a városiasodásból kiterjedő fenntarthatatlanság légköre ül a kötetben, persze Rubén González és a Buena Vista tónusában. Soltész eltrombitálja, elszambázza és elkongázza nekünk a kalandor jóféjség és az interkulturális találkozások tematikáját... – ki sem kell mozdulnunk a

153 <http://www.metrolyrics.com/clandestino-lyrics-manu-chao.html>

154 Soltész Béla: *Clandestino. Egy év Latin-Amerikában*. IDRResearch Kft. / Publikon Kiadó, Pécs, 2012., 313 oldal.

párizsi (Lángh Júlia) és brüsszeli (Szilasi Ildikó Hermina), a muszlimok németországi (Bodnár Előd) és az afrikaiak magyarországi megtelepedési kérdéseii (Glied Viktor), olyan globális kihívásként kerülnek fókuszba, melynek a tömeges vándorlás – ez mintegy 230 millió ember aktuálisan – csupán egyik formális mutatója. Az újabb időkben pedig az egyre erősödő afrikai bevándorlás Európába még e formalitásnak is nehézkedést ad: tagállami jogszabályok, egységes migrációpolitikai szabályozás hiánya, és hasonlóképpen az etnopolitikai distinkciók, a biztonságtechnikai és szociális feszültségek melletti legfőbb gondná válik a formálódó közösségek kiterjedése, számbeli gyarapodása, belső rétegződése és multikulturális függésrendje (pl. vallási, felekezeti, etnospecifikus, jogi státuszok, drog- és embercsempészeti veszélyeztetettség, fegyverkezési és ideológiai, piackeresési és diplomáciai kapcsolati kontextusai) miatt. Mindeme kérdések szemléje a kötetben kutatók, egyetemi tanárok, doktoranduszok, szakértők, elemzők és tanácsadók tematikus írásaiban kap összegzést, az áttekintések mögött rejlő országtanulmányok, probléma-katalógusok, esetelemzések vagy jogtechnikai közlések éppenséggel abba a mélyebb szférába is elvezetnek, ahol a kortárs Afrikát és Európát összekötő hagyományok, előképek, konvenciók és érdekek múltból fakadó elválasztódást és összeköttetést jelenítettek meg. Másként szólva: a globális tér (földrésznyi értelemben) lokálissá szűkítve, a sokmillió mozgó tömeg adaptációs stratégiáit egy-egy érdekszférára vetítve, továbbá a hazai szaktudományok álláspontját és reflexióit is földolgozó interdiszciplináris kontextust ugyancsak figyelembe véve olyan migrációs kézikönyvet látunk itt megvalósulni, amely a társadalomtudományok legtöbb területén, de mellette a földrajz-, részben néprajz-, jog, szociológia, demográfia, szociálpolitika és interkulturális kommunikáció-tudomány felé is elágazásokat mutat. Búr Gábor és Tarrósy István afrikai háttér tanulmánya, Keserű Dávid és Radics M. Péter vándorlási útvonalrajza, Dövényi Zoltán térföldrajzi aspektusai, s mások esetelemzése mind az afrikanisztikai témakörben, mind az eurokratikus migráció-felfogásban domináns trendek felől eligazító, beavató áttekintésekkel teszik impozánssá a kötetet. Másképp kifejezve: új teret rajzolnak, új dimenziók közt láttatják korunk népvándorlási sodrásainak aktuális képét és előzményeit, pontosítva nemcsak a globalizáció oly sokszor elvont tüneményét, hanem aktualizálva a megváltozott térszerkezeti összhatás intenzív körképét, társadalmi viselkedésmódok kulturális élményhorizontját is.

Jövetből menet, frankofón Afrika, megtérés-históriák

Diaszpórák, különösen ha afrikai népek irodalmi szövegeinek vándorlásai a megjelenítő közejük, bizonyos keves szöveggyűjteményt élnek meg olyan országokban, ahol sem a kiinduló, sem a befogadó, sem az elűző, sem a megtérést megengedő kultúra nem érintett az árnyalt értékrend közvetítésében. Sokféle kivételt, apró eltérést meg lehet persze fogalmazni (írek vagy oroszok Amerikában, dél-amerikaiak és karibiak a Szovjetunióban, örmények Párizsban, lengyel vagy orosz zsidók Izraelben), de a letelepült menekültek arányszámát fénylően meghaladó irodalmi örökség „exportja” nem túl gyakori a mozgástér periferiáján elhelyezkedő országban. Kun Tibor a hetvenes évek első harmadában kezdett ilyesféle misszióba, kultúraközvetítői vállalatba, midőn francia szakosként Aimé Césaire, Léopold Sédar Senghor, René Maran, Tahar Ben Jelloun és mások műveinek tolmácsolásába, irodalomtudományi „honosításába”, ismeretterjesztői elszántsággal rokon népszerűsítésébe fogott. A nemrégiben megjelent gyűjteményes kötete¹⁵⁶ már nem első a hazai könyvpiacra (igaz, jelesül inkább franciául van jelen itt is), de a *Filológiai Közöny, Helikon, Világirodalmi Lexikon, Klió, Valóság, Lettre, Ezredvég* folyóiratok szinte állandó tudósítója is a francia irodalom afrikai vonulatáról kreált írásaival. A címadó írás, Césaire Aimé napló-poémája, „hajnal-mélyi” vers-esszéje már egymagában is jelzi, amit azután Jean Amrouche berber közérzet-esszéje, Bernard Binlin Dadié gyarmatosítás-dramái, Léon-Gontran Damas amerikai négritude-poézisei, Tahar Ben-Jelloun marokkói „utcomesékre” emlékeztető novella-fohászai és mások afrikai memoárjai teljesítenek ki (harmincöt szerző rövidebb-komolyabb írásaiból áll össze a kötet). Az elkötelezettség, a szülőföld emléke és élménye, a vérrel-vassal folyó pusztítás gyarmatosítási korszaka, a felszabadító mozgalmak és a „négerség” amerikai-európai exportja az, ami itt a legolvasottabb, elsőrangú nemzetközi díjakkal érdemesített frankofón szerzők munkáiból kihat. A záró oldalakon külön is kigyűjtött ars poéticák önmagukban/egyenként is sugallják az afrikai-antillai-magadaskári költészet, irodalmi világ és tradicionális próza új korszakát, a gyarma-

156 *Hazatérés a szülőföldre. (Frankofón afrikai és antillai irodalmi tanulmányok és antológia (Maghreb, Madagaszkár és az Antillák)).* Írta, válogatta, fordította és jegyzetekkel ellátta Kun Tibor. Mundus Novus Kiadó, Érd, 2012., 576 oldal.

rosítás éveit követő korélmény terhé és kibeszélhetőségét, melyekről a magyar olvasók java többsége aligha tud egy nevet vagy címet, tájegységet vagy eseményt fölidézni. Maga a „hazatérés” itt kétszeres áttételű: Kun Tibor a magyar könyvkiadásba hébe-korba megtérő afrikaiak átalakulás- és változás-keserveit éppúgy kínálja, mint a felmagasztosuló, értékére jutott szerzők afrikanisztika szempontjából megnevesült személyiségét, jelentőségét, sőt hatását, a nemzetközi irodalmi rangot és az afrikai hazatérést egyaránt. Ez a kötet mintegy fele, melyet megelőz a Szerző tanulmányainak válogatása (19-302. oldalak, huszonegy írás), az olvasó számára varázsosan távoli és fájdalmas-emberien közeli világok példázataival. Bár jólesne, nem lehet itt részletesebben elmerengeni a gyarmatosítás, integrizmus, felkelések, barbarizmus, gyűlöletek és integrációk konfliktustörténetén, melyek ez írásokból is fölsejlenek,¹⁵⁷ s még kevésbé áll módunkban elemeire, árnyalataira szétszálazni az írói (élet)műveket és jelentéstereket. A Mundus Kiadó korszakos vállalása, hogy súlyos kötetekben adja közre a modern Afrika hagyományos kultúráinak és a mindezt körülvevő kultúrák közti hatásoknak válogatott szakmunkáit, már nem ma kezdődött (ez a 8. kötet), miképpen Kun Tibor szakmai életútja sem, melynek ez ízelítő mélyfűrészekből összeállított mustrája szinte negyven év tudományos termésének is csak alkalmi tükre. Olyan történeti és a társadalmi viselkedésmódokban rögzült áttekintés ugyanakkor, melynek nem utolsó sorban abban is szerepe volt/van/lehet, hogy mind Afrika népei, mind az afrikanisztika tudásterületének rangja visszaható, visszatérő eleme legyen a változásoknak, átmeneteknek és konfliktuos léthelyzeteknek.

Társadalmi változás-univerzumok közvetítettsége

Terek, idők és rejtelmek, a kultúrák közti találkozások és érintkezések egészének megannyi formáját felmutató írásokból próbálom itt „interpretációk interpretációiként” bemutatni, hiszen csak szorosra fogott, elnagyolt „szemlézéssel” lehetséges a napra nap születő művek tömegét referálni. Ami az olvasat önkényességén túl, a hangsúlyok, tónusok,

157 Az olvasó részletesebb tájékozódáshoz több tanulmányt is megtalál az AHU Magyar Afrika Tudástár oldalain, <http://www.afrikatudastar.hu/index.php/HU/magyar-afrika-tudas-tar/item/42-a-xix-xx-szazadi-gyarmatositas>.

értelmezési analógiák mellett többletként összeköti mindezen közléstartalmakat, talán éppen az a komplexitás, mely bármely emberrel összefüggésbe kerülve őszinte igény, óhajtott vízió lehet, ha méltó alakzatba simítják. A világsodorbán élni, a helyi társadalmak-közösségek tagjává lenni vagy a lokalitásban megőrzött közösségiség révén létkérdéseket fölvetni, szemben az időkkel és terekkel, egyúttal bennük állandósult létformáinkat, közlésfelszín és változások univerzumát egyformán jelezve... – nem kevesebb talán, mint az idő rejtelmének, mint a tér időiségének dimenziója, s nem méltatlanabb, mint a térhasználat bármilyen módját, vagy mint az idő foglalatoként szolgáló tér közösségiségét kiemelni. Közelebről persze egyik sem inkább átélhető, s távolabbról is mindegyik csak részben elbeszélhető...

Nem kevesebbre, sőt merészebbre vállalkozik az a szerzői-kutatói közösség is, mely az átalakuló társadalmak, viselkedés- és közlésformák lokális közegeiben erdélyi példátartat keres kommunikációkutatási céllal, a tér- és eszköztárak használatára összpontosítva. Egy több éves feltáró projekt tematikus eredményeit fogja össze *A társadalmi változások kommunikációs univerzuma* című kötet,¹⁵⁸ melyben az Alvin Toffler által tematizált „Harmadik Hullám” kortársai számára korélményként adatott új civilizatorikus állapot lesz életmódközösségekben kutatható korkérdés. Toffler, s a reá hivatkozó Szerzők itt a modernizációk korábbi, föld és terület, majd gyár és pénz jellegadó korszakai után következő konfliktus-potenciálját, az információra és tudásra épülő hatalom nyomasztó voltát prezentálják erdélyi közegben. Ott, ahol a hatalom forrása nemcsak régen állt ilyes elemekből, de ma is egyidőben van jelen a megrekedt agrárium, a kínlódo gyár, a keserves szolgáltatás és romló családszerkezet melletti térnyerése mindannak, ami a civilizációs hullámzások kulturális egyvelegében a legrosszabb összhatást eredményezi Erdélyben.

A romániai modernizációt kezdeteitől jellemző regionális és strukturális átalakulás a társadalom egyenlőtlenségi eltéréseit mikroregionális terekben teszi immár megnevezhetőbbé. Az erdélyi térben másként, mint a „falusi népesség” körében, mely az ország lakosságának negyven százalékát teszi ki, a modernitás sodrása és kockázatai számos visszahatástól, fokozódó elmaradástól válnak kontrasztossá, s veszélyeztetik a „túlélő társadalom” esélyeit, azaz visszahatnak nemcsak az 1989 előtti dinamikára,

158 Szerzői: Gagy József – Pletl Rita – Ungvári Zrínyi Ildikó – Ungvári Zrínyi Imre – Varga Attila. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009., 267 oldal.

hanem a folytonosságra is, a változások révén előjövő új lehetőségek mellett a modernizációs deficitnek felhalmozódására, a visszafeudalizálódásra (patronus-kliensi viszonyok, individualizálódás a kimerülő családi gazdaságok egyénei körében, korrupció növekedése, érdekérvényesítési utak felülről függése, változási perspektívák városokba telepedése, piaci és munkapiaci kínálat szűkülése, mozgásterek karcsúsodása), ami egyaránt a „visszavilázalódás” irányába hat. Mindezek mellett a fogyasztással összefüggő, centralizálódó mozgástér, a közlekedés, oktatás, kommunikációs formák visszaszorulása is technológiai adottságok és az interakciókban résztvevők „élettérteremtő” feltételeinek romlásával kecsesítet: csalfa képzetté foszlik immár „a szokások, cselekvési minták, az összegegyeztetetűre és összegegyeztetetetlenre vonatkozó képzetek, a törvényes keretek és általában az erkölcs, az ízlés és a jogtudat átalakulása”, vagyis az „1989 utáni Erdélyben a látható és láthatatlan (illetve álló és mozgó) szerkezetek változása” gyakorol hatást az emberek kommunikációs magatartására (idézetek a 11. oldalról, Gagy – Ungvári). Az átfogó, komplex megközelítésmódot a szerzői kutatócsoport az egyes szakterületek felől közeledve a kommunikációs változások mikéntjét kívánja megragadni, szilárd meggyőződéssel arról, hogy „az 1989 utáni erdélyi társadalomban tapasztalható változások az emberi interakciók megváltozott kereteiből és formáiból érthetők meg. Az emberi viszonyokat kifejező cselekvéseként, az interakciók, legyenek azok ember és tér, ember és jármű, ember és hivatal, ember és szöveg vagy közvetlenül ember és ember közöttiek, magukon viselik az önkifejezés, a saját és a partner pozíciójára utalás és a cselekvésorientáltság (performativitás) jegyeit... A kommunikáció az a médium, amelyben a változások és a hagyományos formák közötti összeütközések konkrét emberi értelmet nyerne” (12. old.). Ekként a kommunikációs tartományok felé a tér és látvány viszonyában közelítve, a közlekedési és önmegjelenítési módokban, a kommunikáció eszköztárát tekintve, a normatív szabályozás intézményeit és dokumentumait vizsgálva, az iskola kultúráját és a társadalom nem formális intézményi szerkezetét külön is részletezve taglalják a többszörös átfedésben, kölcsönhatásban megnevezhető kommunikatív problémaköröket. Nem vállalva, hogy mind a tizenégy témakört ismertetem, csupán idézni lehet a fejezetcímekből, egyúttal annak illusztrálására is, mennyiféle kommunikációs dimenzió lehet képes a változások tüneténeinek regisztrálására: hagyományos-átmeneti-modern (Gagy – Ungvári

Z. Imre), életmód-modernizációk és gépesítettség (Gagy), jog és kommunikatív szerkezetek (Varga Attila), iskolai miliő mint kommunikációs randevű-helyszín (Pletl), társas kommunikációk változásai, valamint erkölcsi szocializáció, önreprezentációk (Ungvári Z. Imre), új televíziózási formák (Gagy), városi színház, tér és látvány (Ungvári Z. Ildikó), tizenévesek kommunikációs szokásvizsgálata, televíziózás és mobil kommunikáció (Pletl, Gagy, Ungvári – Ungvári), valamint az érintett iskolák és az adatfelvételi feladatlapok melléklete teszik teljessé a kötetet. A kutatás egészére, több évnnyi tapasztalati anyagára érvényes összegző sorokban az emberi csoportok létének kiterjesztett szféráiból, a kommunikatív és virtuális új világok hozzáadásával összevetésben tárgyalt eszköztár, szimbólumhasználat, a hagyományosból az „alternatívák nélküli” felé változó formációk összkepe (Giddens teóriájával összhangban) jelenik meg, beleértve a kommunikációs eszközök hiányának gettósító hatását, a dezorganizáció esélyeit és a deviáns viselkedésmódok sokféleségét is. Mindebben a globalizáció hibriditást erősítő, a jeltermelés és szimbólumhasználat innovációja miatt parttalaná váló értékrendiség tolul elő fenyegető összképként (186. oldal). Az egyének és közösségek tereiben megjelenő (fotómellékletekben pontosított) reprezentációk az élménytársadalmiságot éppúgy erősítő összhatásúvá állnak össze, mint az életmódok korábbi, két világ-háború közötti vagy még messzebbi konvenciói idején jellemző volt (139-149, 107-124, 89-102. oldalak). Árnyaltabbá, vitathatóbbá teszi mindez azt a távolsági víziót, hogy az erdélyi (jelesül leginkább magyar) társadalmi környezetben a kommunikációs univerzum mint valami biztos és kockázatmentes értékrend, mint közösségi intézmény maradt meg valamely premodern állapotában. Sőt, ellenkezőleg: még a premodern mintázatok is kapnak érdemi mennyiségű kérdőjelet, átértelmezhető kontextus, kommunikatív horizontot is.

Életmódjegyzék divatkatalógussal...

Társadalmi terek időisége, rejtelmes korok térhasználat, avagy az idő foglalataként szolgáló tér közösségisége egyaránt módot kínál a kultúráközi találkozások és érintkezések egészének megannyi formáját felmutató írásokra. Olyanokra is, melyeket az „interpretációk interpretációit” vállalva próbáltam főntebb bemutatni, de az olvasatok önkényességén túl, a hangsúlyok, tónusok, értelmezési

analógiák mellett olyanokra is, melyeket talán éppen az a komplexitás jellemez, mely bármely emberrel összefüggésbe kerülve őszinte igény, óhajtott vízió lehet, ha méltó alakzatba simítják. Ami pedig mindig és mindenütt konstans módon hordozza, tükrözi a tér- és időfelfogások, a hétköznapi élet és a normarend, a szokások és tradíciók világát, az a mindenkor efemer hatásának tetsző, mégis örökké jelen lévő divat. Divat pedig annyiban, hogy öltözet, viselkedés, kommunikáció, szimbolizáció rejti, vagy kinyilvánítja, formálja és útjára engedi magát a szemléletmódot, csak részben fogható meg, hisz interpretációjához mindenkor hozzátartozik a változás állandósága és az állandósult elemek változása is.

A Flórián Mária szerkesztette kötet, mely *Életmód, szemléletmód és a módi változása* címmel jelent meg,¹⁵⁹ épp ezt a „továbbélt múltat” mutatja föl a századfordulós korszakban, ezen belül elsőbb a textilkultúra iparosodását, a vasút és úthálózat fejlesztését, ennek tárgyi környezetét és kereskedelmi kapcsolatrendjét, sőt szereplőit (varrónők, a varrógép, a módi előállítóit) is, mivel az újítások környezete, a lakosok és a vidék harsányan megindult polgárosodása immár a divaton túli művelődéssel, képzéssel (leányiskolák, gazdasszony-oktatás), a kézimunka-kereskedők normatív rendjét, a női munka stílus- és tartalomváltozását, divatformáló hatását és hasznosságát is hangsúlyozza tematikus tanulmányokban. A férfidivat „magyaros” jellegének, a parasztság „magyarsággá” előlépésének, a népviseletek értékrendjének kialakulásával és a „nemzeti háziipar” mesterségűzőinek társadalmi háttérével a népművészet, háziipar, stílustörekvések és szimbolizációs formák éledését is illusztrálják a további fejezetek, míg a szemléletmódok átalakulásával egyenesen a paraszti mentalitásváltozás, a polgári jog és értékrend érvényesülése, azaz „jogi modernizáció” áttételes hatásainak rendszerváltoztató formalizálása felé viszi tovább a kötet ívét. Az egyes „kornak megfelelő, divatos, új” elemek, mint módi, az ipar- és gazdaságtörténet, mint társadalmi keret, a normák és jogelvek rendszerszerű érvényesítése mint életmód-elemek kapnak itt szerepet a lokális viselkedéscsoportok leírása révén. Így a kötet nemcsak a gazdaságtudományok modern kezdeteihez vezet el, hanem átélhetővé, érthetővé teszi a normarendek átalakulásának, az életvitelek átalakulásának korai iparfejlesztési alapjait is.

159 *Életmód, szemléletmód és a módi változása a parasztság körében a 19–20. század fordulóján*. 2010. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete, 492 oldal.

A divat, mint a legfrissebb, az iménti és jelenlegi stíl, mint a parasztságra látszólag nem jellemző változtatások rendje épp ebben a könyvben kap cáfolatot (alaposabban a szerkesztő Flórián Mária előszavában, részleteit tekintve az esettanulmányokban), mivel is egyúttal nemcsak részletrajzát kapjuk a paraszti társadalom „divatmentes” archaizmusainak, hanem a piaci viszonyokhoz alkalmazkodó életstratégiák változatairól is összegző képet nyerünk, mégpedig konkrét szakmai, kisipari és kistermelői közösségek ipari termeléshez való viszonyáról, magáról a paraszti polgárosodásról, életvezetési értékekről, tájékozódásról, fogyasztásról és termelésről is. A kötet ábráin, fotóin, rajzos képein, kelengyemintáin, árjegyzékein, térképein és grafikonjain átvézető népviselet-történeti mustra egyfajta hiányzó társadalomtörténetet rajzol meg, ismételten bizonyítva azt, hogy a szokásjog a közjoggal, életviteli formalizáltság a birtokosi státusszal, díszítési divatok a textilipari fejlesztéssel, s mindez a gazdasági beruházásokkal, iparfejlesztéssel, foglalkozásváltozással is összefügg, sokkal inkább, mint az korábban érzékelték, értékelték vagy megnevezték volna a kutatók. Ha a paraszti vagy városi létmód, a mindennapi ember divatos viselkedése, életritmusa, emlékezete és gazdasági-közösségi viszonyrendszere egyértelmű „olvasatokban”, szimbólumhasználatban érhető tetten, még inkább vallomásos lesz a lajstromok, szabásformák, anyagminőségek között fölsejlő termelési kultúra, kapcsolatháló, értékek és mértékek rendje, szabályozó kerete. Fölsejlik e kötetből: többé-kevésbé kultúrkritika, életmód-jegyzék, demográfiai és térbeli tagoltság, külső hatások tömegének megnevezése teszi lehetővé, hogy e messziről nézve konvencionálisan változatlanok tételzett világ a napjainkra megújuló (alkalmazkodó és szemléletváltó) néprajzi kutatómódszertan, témaválasztás és feltárásmód változásainak kitett mivoltában maga is esélyt adhat a mélyebb megértések számára. Épp a mindennapisággal, a módok és módszerek, módik és képzetek, minőségek és alkalmazásformák gazdagsága révén, s végül is a „beléjük bújt” emberek komplex szemléletmódja révén is.

Flórián Mária megannyi könyve és tanulmánya, melyekben szinte már ott lakott az egészséges kétely a paraszti innovációs hajlandóság általánosított vízióival, vagy „elmaradottság”-ideológiáival szemben, e kötet résztanulmányai és áttekintő szemlélete révén mintegy komplex módon megérlelni látszanak a ruházat-, divat-, viselet- és tárgykultúrák leltárát fölvonultató műveinek mondandóját, olyan impo-

zans belső univerzum megismertetésével, melyből újabb kutatási irányok és megértési szándékok ébredhetnek. A kortárs néprajz fiatal kutatóinak tematikus irányultsága, a tárgyi és a szellemi néprajz elágazásai és tudásterületi rokonságai a mindennapok historikumát fedezik föl a história mindennapjaiban, az önmegjelenítés szimbolizációs stratégiáiban és szélesebb társadalmi összefüggésrendben is.

A história mindennapjainak metszetei

A néprajzi közelítés tanulsága alapján a tárgyi és lokális örökség az eltűnő korok, lepergett évek és évtizedek vagy évszázadok kincseiből kínálnak új fölfedezéseket, nem utolsósorban a társadalmi csoportozatok viselkedéséről, kultúráközi átmeneteiről. A jelenben élők az irodalom vagy a dokumentáris műfajok mellett mindenestre a történészeknek nyújtják a legkitűnőbb forrásanyagot, a szélesebb ívű összegzés lehetőségét vagy kiváltságát, megsokszorozva a feltáró erőt és bátorságot. Valuch Tibor tanulmányai¹⁶⁰ is ezt a nekiveselkedő körképalkotói szándékot tükrözik: válogatott írásaiból álló könyvében arculatokat vet össze korszakos eszmékkel, embereket a mindennapokkal, szocializmust a magánkisiparral, 1956-ot a megtorlással, „gulyás-kommunizmust” a magyarsággal, élelmiszer-ellátást a demokratikus radikalizmus hagyományával és a liberális szocializmus eretnkségeivel. „Jegyzetei” valójában elemző áttekintések, esettanulmányai nemcsak korszakok és kultúrák, zarnokságok és megtorlások, naiv vagy tiszta eszmék és esélytelen korok dimenziói közt nyújtanak eligazodást, hanem a történelemben a „rákövetkezés” vagy bekövetkezés esélyeit, a frontvonalakon inneni és túli eszmei vagy életviteli drámákat is szakmai figyelem fókuszába emelik, konfliktusos vagy harmonikusnak tetsző mivoltukban is.

Teorikus fölhangelőként és egyúttal talán a mentális örökség saját kútforrások megnevezéseként a kötet az iránymutatók, a fajsúlyos és korszakonként magukban véve is kiemelkedő írástudók hagyatékára épít. Sokféle és sokféle karakterre – például amikor irodalom és politika határain (Kovács Imre, Szabó Zoltán, Schöpflin Aladár) vagy a nemzetformálás időszakában az emberformáló és korszakalkotó eszmék alapvonalain építkező közgondolkodók (Vámbéry Rusztem, Csécsy Imre, Jászi Oszkár, Bibó István) hatásáról fest nagy ívű korszakokat,

160 *Metszetek. Válogatott tanulmányok.* Argumentum – 1956-os Intézet, Budapest, 2006., 270 oldal.

vagy midőn a községi közellátás, fogyasztás „bőséges ínségtől az ínséges bőségig” terjedő dimenzióit veszi nagyítója alá, polgárosodást keres vagy demokratizálódást talál... – akkor is valahol mindig a lehetséges utak és konfliktusok természetrajzára futtatja ki megállapításait. Ezzel az emberi panók és társadalmi életrajzok olyan korszemléletét, mikrotörténeti és emlékezeti aspektusait vázolja föl számunkra, melyek révén az emlékezet és a tény, a korkérdések adekvát válaszai, a demokratikus vagy zarnoki megoldások interpretációi tűnnek a legadekvátabb megközelítésnek. Kultúrák és társadalmi viselkedésmódok deskriptív világának, hétköznapi és kihívások látványostól távoli univerzumának, vagyis épp olyanak, mely kínálkozik a történész tekintetének tárgyává lenni.

Valuch valahol indirekten és eszmetörténeti értelemben szélesebb spektrumban ugyancsak a divatokról, hétköznapiágokról ír, de távlatosabb horizonton a korszakos jelentés-univerzumról formál körképet. Jelentésekről és tartalmakról annyiban is, hogy a társadalmi folyamatok jelentőségét a súlyuknál, perspektíváiknál ragadja meg, mivel is az interpretációk értelmezése felé indul el, közben azonban a magyar táj és néprajzi térségek (hajdúsági, Duna-Tisza-közi, debreceni) lokális jelentéstörténetét adva úgy jut el a huszadik századi magyar társadalmi metszetek összegzéséhez, hogy ebben az élő történelem, a résztvevő ember, az események sodra és ideje kap fokozott figyelmet. A résztvevő ember sorsa, értékválasztásainak oka, de maga a történész pillantása által megjelenített lokális világok is szomszédságokká, miliókká állnak össze, mögöttük az idő sodrásában szenvedői szerepbe kényszerült sokaságokká, kikben épp a hagyományok új szempontú mustrája kínálkozik megértésre. Valuch nem az elvitathatatlan önhittségével, hanem a lehetséges olvasatok, a lassult időben latolgató és értékelő szemléletmód eleganciájával varázsol értelmezési teret, melyben az árnyaltabb és részletesebb zarnokság-képek felvillantása kapja a főszerepet, fennem mutatva, hogy az ember a mindenkori belátásokkal, mérlegelésekkel csupán kormetszeteket, talányokat, előképeket és részválaszokat kaphat. Szélesebb szakirodalmi ölelésben szemlélve, vagy politikatörténeti és társadalmi konfliktus-történeti dimenzióban ez a két évtizednyi tanulmány-válogatás talán ennél többre is vállalkozhatna, akár monografikus mélységgel, miként egykoron a „Búcsú a parasztságtól” fájalmától a társadalom- és politikaelméleti horizont szemléléig megtett úton Valuch maga is eljutott. Azonban e kötetben épp a megértés

merészsége, a kérdésfeltevések bátorsága és a részválaszok relatív részrendszere mutatja, mennyivel inkább szembesít az ilyesféle szerényre formált, de elmélyült belátás, mint az idő zsarnokságába rekedt összképek kimerevített kreálmányai, vagy a korszakvíziók újralfestett álságosságai, melyek napjaink történetírásában új korszakként hódolnak a retró, az önfelkérésen vagy hatalompolitikán alapuló átírások és elnasszolt áttekintések bővületének. Nem volna eléggé mélyértelmű, ha pusztán szárazkás jelzővel „korrektnak” mondanám a kötet egészét, mert ennél sokkalta magvasabb, inspirálóbb, kihívóbb is, a szaktörténészek körében is ritka míves formatartás fensége áll mögötte. Többé-kevésbé annak is kérdésésként, hogy az idő zsarnok-e, vagy a kollektív emlékezet felejtésre hajlamos-e, esetleg a lassú időben a történeti szembesülések is más és más visszfényt kapnak, ezekben a metszetek, narratívák és komplexitások a maguk értelmező idejében sokkalta mélyebb dimenziók felé kalauzolnak, mint azt olykor a zsarnoki idő vagy a kisemberségek fölbukkanásának sodra fölfedezni engedné. Amit tehetünk e társadalmi viselkedésmódokkal, az lehet, csupán a megértés, belátás, elfogadás, újragondolás kísérlete, nem pedig valamiféle örökérvényű bizonyosság a mindenkori tudás, a történeti tudat felől. E perspektívát és szakmai elkötelezettséget Valuch Tibor akként mutatja föl, hogy a Nagyalföldet, a Vihar-sarkot, a békési tájakat vagy a homoki hátságot a történeti felfedezés merészségével, kormetszeteivel teszi átláthatóvá. Térségi konvenciókat, tájegységi tradíciókat, az emlékezet lenyomatait és a mindennapiság élethossziglani tartalmait veszi körül figyelmével, egyúttal figyelmeztetve is olvasóit és kortársait, mily rétegzettek és árnyalatosak e metszetek, miféle átjárhatóságok és érthetőségek rejlenek a részletekben, csoporttörekvésekben, kapcsolati kultúrákban, népek hazáiban, saját határaikon innen és túlban is, kölcsönhatásaikban is.

Valuch mint a huszadik századi társadalom- és mentalitástörténetre szakosodott szerző legújabb könyvében szintúgy a mindennapi élet legújabbkori dimenzióinak széles ölelésű forrásanyagát kínálja és elemzi,¹⁶¹ ezzel tárházát, vagy inkább kincstárát mutatja be mindazon társas és társadalmi történérendnek, mely a fogyasztás, a divat, a mindennapi kultuszok, a csábulás és reménykedés kulturális antropológiai átlátása, a vágyak és megalkuvások, öltözködés, táplálkozás, lakás és átrétegződés felé

vezet. Nem „szimplán” kultúrakutatási, s nem szokásnéprajzi vagy kommunikációs antropológiai e monografikus feltáró munka egésze, de a hétköznapok terén megejtő részletességgel tér ki a mindennapi életjelek roppant széles körére: mikrotörténeti aprólékossággal tekinti át a munkáskultúra kialakulását és változását, a paraszti és polgári otthonok sajátosságait, a lakótelepek panelvilági és a hétfégi nyaralók jólétvilági illúzióit, az étkezési és lemondási szokások rendjét, a konfekció-ipar és a módi falusi-városi kommunikációját, a nemzeti jövedelem és a keresetek egyenlőség-szabta idáját, szemben a valóság formálta szegénységi/vagyonosodási folyamatokkal, a fogyasztás intézményesítésével és normarendszerré vagy vágyálommá szerveződésével, a lakhatás időleges, állandósultan bizonytalan és falusiasan vagy városiasan körvonalazható formáival, az életmód és a társadalmi változások ciklusaival vagy ideológiai felhangjaival együtt.

Valuch „hétköznapok”-könyve a magyar társadalomtörténet-írás egyik új, empirikus ágának megjelenítője, konkrétan azé, mely a forrásanyagot, illusztrációt, adatbázisokat, statisztikákat mintegy alapanyagként kezeli a narratív leíráshoz, az alapos áttekintéshez, a mikro- és makro-szintű értelmezés harmóniáját biztosító komplex feldolgozáshoz. Már bevezetőjében kinyilvánítja azt is: „*Sem a múlt, sem pedig a jelen értelmezése nem képzelhető el annak ismerete nélkül, miként élük, szervezik, tervezik és gondolják az emberek életüket. Mit jelent a mindennapi életfenntartás, milyenek ennek tárgyi-társadalmi feltételei, milyen tárgyakat használnak az emberek mindennapi tevékenységük során, és mindezek hogyan változtak?*” (7. old.). A kötet tematikus fejezeteiben a proletarizálódás, az elparasztalanodás, a rivalizálás megszűnése vagy felfüggesztése mint a polgári múltat elvitató értékrend, valamint a társadalmi csoportok, rétegek, osztályok adaptációs gyakorlata, rugalmassága, készsége ugyancsak olyan dimenziók, melyek nem a historiográfiában „bevett” kronologikus rendet követik, hanem újabb cezúrákat, hosszú időtartamú folyamatok megrajzolását igénylik, s ezt a Szerző imponálóan meg is fogalmazza a kötet tagolása, szerkezete, mentalitás- és életmód-formáló folyamatok hatáselemzése mentén. Így prezentálja a harmincas években kezdődő modernizációs trend jelzésével a háborús és ötvenes évek folytatólagos destrukturalizáló hatásait, a Kádár-korszak regenerálódási időszakát, majd a posztoszocialista korszak már hiányhoz és túlélési stratégiákhoz szokott társadalmának adaptációs trendjeit körvonalazza számunkra, és leíróan mutatja be mindezt kulturális

161 *Magyar hétköznapok. Fejezetek a mindennapi élet történetéből a második világháborútól az ezredfordulóig.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2013., 345 oldal.

terminusokban, ínség és hiány, megszakítottság és mentális örökség, életmód-tervek és megvalósítási esélyek egyenlőtlenségeit is megrajzolva. A jövedelem-szintek és elosztási érdekeltségek tipizálásával, valamint a történeti értelemben vett tartós struktúra-változás előképének mondható erős fél évszázad kölcsönhatásainak jól keretezett rajzolatával pedig – úgy vélem-értékelem – korszakos jelentőségű modernizáció-kritikai alapművet formált. A hétköznapiság és a társadalmi határátjárások trendjei, a lehetséges egyensúlyok és átalakulások folyamata mostanság egyre több történeti opuszban mutatkozik meg, s ezek közt felsejlő értékrendben fajsúlyos teljesítmény Valuch Tibor „hétköznapi”-könyve. Egészében hatványozottan több, mint amit hétköznapi olvasatokban magunkévá tehetnénk. Viszont olyan korlenyomat, melynek hiánya csupán jóval később derülne ki, s fájón...

A tudás, biztonság, modernizáció világkockázata

Hétköznapiok létmódjainak biztonsága, civilizatorikus eredmények presztízse talán régtől fogva nem volt egyéb, mint rejtett vagy „manipulált”, kézben tartott összecsapások, ütközések tompított állapota, a kiterjedő veszélyzónák elkerülhetetlensége vagy az időszakos-ciklikus konfliktushelyzetek által megszabott társas tér. Ulrich Beck ezekről formált nézetei¹⁶² az 1986-os „kockázattársadalom” teóriára évtized múltán következő „világkockázat-társadalom” (1999) paradoxonainak és rizikóelemzéseinek eszköztárával egészültek ki, még arra is kihatással, hogy a kockázatokat evidensen uraló-birtokló hatalom napjainkra már a felosztó-kirovó hatalom fegyvertárával lett gazdagabb, hátrítási és elszenvédesi terekben fennhatóságot privilegizáló intézménnyé vált, mégpedig világméretben is hatékonysággal. A nemzetközi politika és a globalizációs hömpölygés kiszolgáló intézményei részint világméretű kiterjedésekben is kezdtek gondolkodni (újra), részint a megelőzési vagy kompenzációs tényezőket latolgatva, végül pedig a perspektívákat igazságossági és kockázati térképeken fölvezetve megállapították, hogy a globális pénzügyi kockázatok nem önmagukban, hanem egy reflexív modernizációs igény teoretikus eredményeiként kezelhetők talán, de csak azzal együtt, ha a réges-rég

megválaszoltak tekintett kérdéseket újrafogalmazzuk és a hagyomány kötelekeitől szabadulni sajátos világokat a lokális sebezhetőség, globális egyenlőtlenség és „metodológiai kozmopolitizmus” mentén kezdjük újragondolni. Beck a *Kozmopolita Európa* (2004) új modelljének, államiság és uralom új dialektikájának fényében esedékes újragondolását szorgalmazza, ráébresztvén olvasóját, hogy a modernitás válsága magából a modernitás győzelméből fakad, így a világkockázatok is történetileg új minőségek (232. oldal), kalkulálhatatlan antagonizmusok és globális kockázatok kritikai elmélete által belátható szféráiban fogalmazhatók meg. Ez az önkonfrontáció és intézménykritikai attitűd („az intézményesült ellentmondások elmélete” révén föltámadt) politikai perspektívák szociológiai belátásaira kell fölfigyeljen, sőt antropológiai kísérletek (biopolitikai, génmanipulációs és kulturális explóziókra redukált) eredményekre is, melyek dialektikáinak átlátásában a (társadalom)tudomány egyre kevésbé illetékes, a „megakockázatok” tálatására már a média is alig alkalmas (233-234. old.), vagyis konkrét katasztrófák csődhelyzeteiért aligha tehető felelőssé. De a „felelősséget vállaló modernitás” új programja ma már nem megkerülhető, a kockázattermelés világhálója mindannyian be vagyunk kapcsol(ód)va, így a politikai közösség mint kommunikatív felelősség hordozója mostantól a Max Weber fölállította „instrumentális racionalitással” szemben a „sokk-, szenvedés- és együttérzési logikát” figyelembe vevő kockázati reflexivitásra kell épülnön (240. old.). A modernitás feltartóztathatatlan, önmaga sikerességének diadalmenetébe vetett hitén alapuló vaksisága épp abból a konfliktusos definícióból fakad, mely „a jövőt mint a jelen gyarmatát” határozza meg, az állandó változást „haladásnak” tünteti fel, de nem tűr ellenhatalmat, s végső soron ebben áll legfőbb hatalma is: a modernség olyan szentségei, melyek a véletlenségektől szabadulni próbáló emberiség számára térbelileg eltérően oszlanak meg, ugyanakkor nemcsak szenvedés-pályákat nyitnak, hanem a haladás helyetti „progressziót” és „innovatív” mint olyan metafizikai végcélokot hajlamosak tételezni, amelyek valami „új üdvösség” zálogaként hatnak és csábítanak (255-257. old.).

Mindezekről mint folyamatokról tudni, kritikai rálátással felülvizsgálni, intézményesíteni, „antimodern ambivalenciákkal” körülvenni olyan értelmiségi feladat, melyet a fejlődés alapelveinek kontinuitása (elvileg határtalansága!) mellett az alapintézmények diszkontinuitásával kell összhangba hozni (258, 274-276), így a munka léte és

162 *Világkockázat-társadalom. Az elveszett biztonság nyomában.* Belvedere Meridionale, Szeged, 2008., 234 oldal.

értéke, a korosztályok viszonya és a munkátlanúság termelés-függő, de szociabilitást is lefokozó jellege, továbbá az individualizáció pusztító voltának korlátozása és „időtlenységének” felülbírálat (,,az ego társadalma vagy a könyök társadalma”, értékek hanyatlásában feltűnő perspektívtalanság) olyan belátható kényszerek immár, melyek „győzelmi következmények”, a maguk változást hozó rombolóerejével együtt, s kezelhetetlenségük ellenében elvárható antimodern dialektikát kell alkalmazni.

Beck kötete, mint oly sok másik is, valahol a veszély ellenhatalmaként a társadalmi mozgalmak esélyét latolgatja, az állam felelősségét és a „kikényszerített felvilágosodás” pragmatikus ideáit a tömegkommunikáció ártaival hozza összefüggésbe, a kockázattársadalmat „(latens) forradalmi társadalomnak” nevezi, „amelyben a normális és a kivételes állapot keresztezi egymást”, a lineáris történetfejlődési képnek befellegzett, helyette „haladás-pesszimizmus” és „nemtudás-tagadás” kora utáni „kritikai szemléletű társadalomelmélet valóság tudományi” megalapozására van szükség, arra is óvatosan vigyázva, hogy „a Weber, Adorno vagy Foucault számára rémisztő panorámakép – az irányított világ tökéletes ellenőrzési racionalitása – a jelenkor népeinek tetsző ígéret” (276-277. old.). Vállalni kell tehát az értékelés szabadságát az értékvényesítés és értékconszenzus alapján, továbbá szembe kell nézni azzal is, hogy naivitás, ha nem tárjuk föl a modernitást, majd az antimodernitást apokaliptikus vízióit, ha az evilági paradicsomokból száműzetést mint inspirációt tekintjük csupán egy újrakezdéshez. Azaz: nem lehet nem számolni a világgokázatokkal (terrorizmus, holocaust, ökológiai krízis, totalizálódó konfliktusok, háborúk, stb.), de „semleges” vagy „értékmentes” elméletek kiagyaltásával sem lehet messzebb jutni, mint egy fölismerések nélküli tagadás társadalomtudományi ál-válaszáig, a szembenálló oldalak közötti választás elkerülésének felelőtlenységéig (277-279. old.), ez „ elvesztett biztonság” helyébe nyomuló megtalált bizonytalanság legitimálásáig.

Élettörténet mint integrációs identitás és megértéstudományi forrás

A társadalomismeret és önkép kölcsönösen egymásra hangolt területei, kultúrák és krízisek, kockázatok és labilitások között, az egykori „népismereti dolgozatok” vagy életmód-interjúk nyomdokain halad tova egy olyan tudásterület, melynek néhány

évtizeddel ezelőtti rangját a személyes tudás és a közösségi tudásátadás bölcséleti területei, a folklor, a történeti források és az élethelyzet-interpretációk adták. Ennek a sokágú, társtudományokkal összekaroló megfigyelésmódnak, kérdésnek és méltató pillantásnak új alapjait, kibontakozási útját nyitják meg az élettörténeti kutatások, azaz inkább ilyenféle szemléletmódból fakadó belátások, értelmezések. Bögre Zsuzsa válogatott kötetéről¹⁶³ nem kell különösebb vehemenciával állítani, hogy kardinális fontosságú, lévén egyrészt már egy sorozat hatodik opusza, másként a szöveggyűjtemény természetéből adódóan is a legfontosabb társtudományok legkiválóbb szerzőinek munkáiból emel át lényeglátó írásokat, harmadsorban pedig valamifajta „praktikus” használatra orientált, tankönyvi logikát követő narratívát kínál azáltal, hogy a rokonítás, a tudásterületi kölcsönhatások szempontjából meghatározó felfogásmódok kontrasztjait is kihasználja és új konstruktum épülését kezdeményezi ezáltal. A szerényen „oktatási segédanyag” funkció ezzel nemcsak episztemológiai és módszertani, hanem közvetlenül önálló szcientikus vállalássá lesz, melyben negyedszázaddal a hazai társadalomkutatás nyolcvanas évekbeli elméleti fordulata után ismét megerősíti a kutatónak azt a jogát, feladattudatát és kötelezettségét, hogy a személyes narratívák fontosságának helyét elismerje, megtisztelje és méltó helyére emelje a szövegkorpuszok funkcióváltozása révén. Az interjú megismerő módszer, a szociológiai történet „adatfelhalmozó” szereptudata mögött (és alatt, már ami elismertségét, funkcionális státuszát jelentette) régtől megvolt az elbeszélés-módokra, életesemények interpretációira vonatkozó perspektíva is, de kibontakoztatását csupán néhány merészebb vagy empíriába fulladni kész kutató segítette elő. Bögre Zsuzsa bevezetőjében is hangsúlyozza (továbbá tanulmányában láttatja: az egyéni szolidaritás fontosságáért, az emberi méltóság megőrzéséért vállalt küzdelemben a társadalmi szereplők mindmegannyi sorsnarratívája is hasonlót tükröz), hogy az élettörténeti értelmezések a legkülönb kutatókat és megismeréstudományi területeket nem szétválasztják, hanem sokkal inkább összekötik, egymásba kulcsolják, kölcsönös feltételként tekinthetők, leszámolva az egyoldalúan pozitívista perspektívák kíméletlen érvényesítésével. Élettörténet, módszertannal erősödő respektus a személyes dokumentumok és narratívák rendjében,

163 Bögre Zsuzsa szerk. *Élettörténet a társadalomtudományokban. Szöveggyűjtemény.* Pázmány Társadalomtudomány 6. Budapest – Piliscsaba, 2007., 273 oldal.

vagy az életelbeszélések rangjának garanciái – mint kiderül – nemcsak az érintett társadalmi egyedek, az emlékezet hordozói, a történelmi horizontú elbeszélések összhangját és kölcsönös meghatározottságait adják, de ugyanez mondható el az öndefiníciós háborúban érdekelt szaktudományi törekvésekről, kutatási irányzatokról és iskolákról is: identitásaik nem lépülnek, hanem fölmagasztosulnak, szakmai látóterük nem önnön falaik által korlátozódik, hanem perspektívát nyit a rokon területek kísérletei felé. Ahogyan élettörténeti tényanyagot a néprajzos, szociológiai tényeket a szociálpszichológus, migrációs trendek jeleit a demográfus, oral history adatait a pszichológus vagy a réteggkultúrák kutatója használhatja, abban végig ott rejlik a biográfia hitelességén (ennek elismerésén) túli értelmezési attitűd is: fontos – mert emberi; súlyos – mert személyes; lényegi – mert életforma-konstrukció eleme. Sőt, az alázatos tudás, az elismerés gesztusa is ebben lakozik, az „adatközlő” mint forrás értéke is ebben nevezhető meg. Mi több, mert élethistóriák elbeszélése jobbára forrás szokott lenni, a kiemelés, a megőrzés vagy átértelmezés, másképp fogalmazva a keretezés is olyan vállalás kérdése, melyben a hipotézisek megfogalmazása, az elkülönítés és derivátum-formálás technikája, vagy épp a „megnem-szüntetve megőrzés” mersze adja a belátások perspektíváját, a kutatói kérdésfeltevés és a várható válaszok horizontja kínálja a szélesebb értelmezési tartományt. Aki „kútfőként”, forrásként becsben tartható, maga is segítségünkre lesz élettörténeti elbeszéléseinek pontosításával; s ellenkezőleg: ahol a személyes tudás csak relatív fontosságú értékévé lesz, ott az egyes viszonya a többeshez pusztán numerikussá válik, s magát a kutatást, hipotézist és igazolást teszi önérdékűvé, életközömbössé. Lányi Gusztáv, Erős Ferenc, Ehmann Bea, Pléh Csaba, Veres Sándor, Kapás István, Szilágyi Miklós, Vasvári Zoltán, Gyáni Gábor, Kövér György, Tóth Eszter Zsófia, Kovács Éva, Vajda Júlia, Melegh Attila és Bögre Zsuzsanna írásai ebben a kötetben épp arról tanúszkodnak, hogy sem a kutatókat, sem a tudásterületeket nem készíti racionálisabb érv a tudásterületi

„specifikációra” (ami irányzatos akadémikus tudásszervezésben és tudástermelésben ma nem is egy diszciplínában igen korlátozóan megjelenik külső igényként, vagy inkább imperatívusként!), mint az, hogy a megismerő gondolkodás az áthallásokra, párhuzamokra, különbségekben rejlő azonosságokra is érzékeny legyen, akár kérdezésről, akár társadalmi válaszról, akár a komplex megismerés további esélyeiről lenne szó. Nemigen lehet kérdés, hogy a Szerkesztő itt tematizált szociálpszichológiai, pszichológiai, néprajzi, történeti, szociológiai területekről vett alapanyagai (talán már magukban véve is, önnön leválasztódási folyamataik tükröként, ahogyan például a történettudományról a néprajz vagy a szociológia idővel levált...) nem szerkesztői gesztus, hanem tudásterületi legitimációs játszmák révén kerültek tudáságazatokba, s lettek kialakulásuk másfél- vagy félszáz évében önálló diszciplínák, melyek kölcsönhatásainak, egybehangzásainak utóbb épp ilyen szöveggyűjtemények adhatnak új keretet, változó olvasatot, interaktív kapcsolatot is.

Viselkedési kultúrák, társadalmi szerepek, létmódok és rejtett folyamatok hétköznapi vagy magánérdekű tereiben, a kultúrák közi viselkedésben és megértésben rejlő tartalékok, belátási perspektívák egyaránt arra figyelmeztetnek, ami a társadalmakról való tudás értelmének és felelősségének határa szempontjából fontos. E határok (és mozgásuk, no meg a köztük és fölöttük nekilóduló társadalmi csoporttörekvések) megannyi körei át-meg-áthatják egymást, osztódnak és összeolvadnak, „olvasatokká” és értelmezési gyakorlatokká válnak a társas tudásban. Abban is, mely szűkíti a jelentéstereket, s olykor abban még inkább, melynek szélesre fókuszált nagylátószögében rangot, esélyt, érvényt kap a belátások sokféleségének, de akár a kisszerű tévedéseknek rangja is. A fenti ismertetőik mintegy rímelnék is talán Bögre Zsuzsa összeállítására, legalább annyiban, hogy a társadalomtudományok arculatváltozását nemcsak leképezik, konstatálják, hanem maguk is formálják. Felelősen, izgalmasan, olykor lemondóan drámaian. Ahogyan a kultúrák szokták a társadalmi viselkedésmódokat megőrizni...

Várandóság, Franciaország, Párizs, Jardin du Luxembourg, 2004.

A DIGITÁLIS–INFORMÁCIÓS KULTÚRA A HIPERAKTIVITÁS KULTÚRÁJA

Gyarmathy Éva könyve átfogó, értelmező, ugyanakkor rendkívül gyakorlatias könyv.¹⁶⁴ Dr. habil Gyarmathy Éva a Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Kutatóintézetének tudományos főmunkatársa, klinikai és nevelés-lélektani szakpszichológus. A tehetség, a tanulási zavarok, a hiperaktivitás és a figyelemzavar tartoznak fő kutatási területei közé, de nevét legtöbbször a dislexia-kutatásokkal kapcsolják össze. Korábbi számos dislexiára vonatkozó könyve és publikációja után 2013-ban megjelent munkája új korszakot nyithat a pedagógiában, mert a digitális világ iskoláját vizsgálja a tanulási zavarokkal küzdők és a digitális bennszülöttek¹⁶⁵ szempontjából.

„A digitális-információs kultúra eszközei teljesen új környezetet teremtettek, ami a gyerekek idegrendszerének fejlődését jelentősen megváltoztatta. Ezt a meghatározó tényezőt az oktatási rendszer, és a gyerekek fejlődésével foglalkozó egyéb kiegészítő, kiegészítő rendszerek is – egyelőre – figyelmen kívül hagyják” (Gyarmathy 2013:15). Gyarmathy Éva jelen könyvében éppen arra hívja fel a figyelmet, hogy a specifikus tanulási zavarok számának növekedése korunk kultúráváltásának következménye. A lemaradók önhibájukon kívül kerülnek hátrányba és a diagnózisok kiállításuk nem jelent megoldást erre a problémára. Az oktatási rendszernek fel kell ismernie, és kezelnie kell a digitális világ következtében kialakult új helyzetet, meg kell előznie a tanulási akadályok halmozódását és a tanulási nehézségekre valódi megoldást kell nyújtania.

A mű szerkezete öt nagy egységből áll: a bevezető részt három fejezet követi (A helyzet, A probléma és A megoldás útjai). A szerző a záró néhány oldalt sokat mondóan *beFEJEZET lennek* nevezte. A könyv a diszlexiát több aspektusból járja körül. Megvilágítást kap a specifikus tanulási/tanítási zavar, a kul-

164 Gyarmathy Éva: *Diszlexia a digitális korszakban*. Műszaki Kiadó, Budapest, 2012., 197 oldal.

165 A digitális bennszülöttek kifejezést azokra az egyénekre értjük, akik már a digitális kultúrában születtek, vagyis születésük óta körülveszi őket a digitális világ, amelyhez újfajta holisztikus gondolkodásmód társul. *Ollé János* és munkatársai (2013) részletes leírást adnak erről a csoportról, de a legfontosabb, hogy az egy időben, egyszerre ható ingerek tömege következtében olyan információfeldolgozási móddal rendelkeznek, melyre az iskola és az oktatás világa nincs felkészülve.

túra hatása, a digitális lét, a tengelyszindróma és a kognitív képességek oldaláról is.

A könyv hozzásegít a korunkban megjelenő tanulási zavarok mélyebb megismeréséhez, értelmezési keretet kapunk az összefüggések megértéséhez. A szerző szerint a diszlexia és az egyéb neurológiai alapú teljesítményzavarok terjedése a kultúráváltás következménye. A gyermekek mindennapi életének szerves része a digitális eszközök használata, ezt azonban nem követi, kíséri az iskolai eszközhasználat, ezeket gyakran kitiltja a tanteremből, így a pedagógus olykor „digitális kövületként” jelenik meg diákjai előtt. „A mai világban, és az elkövetkezendőkben is egyre kevésbé szükséges az olvasási készség, mert a digitális-információs eszközök segítségével, képek által sokkal több információ elérhető. ... A kép- és hangátviteli eszközök sok tekintetben helyettesíthetik az íráskészséget is” (Gyarmathy 2013:14). A fiatalok képességszerkezete átalakul, az eddigi tudást, az írást, olvasást, számolást egyre erőteljesebben támogatják különböző digitális eszközök, a képek, hangok, a számológépek, stb. A digitális bennszülöttek elemző, logikai, sorbarendező információfeldolgozásának kialakulását kéne segíteni. „Az iskolában azonban ez a gondolkodási mód nem jelent előnyt. Sőt, ha a diák nem tudja megmondani, hogyan jutott a megoldáshoz, még bajba is kerülhet” (Gyarmathy 2013:78). A digitális-információs kultúra megváltoztatja a gyermekek idegrendszeri fejlődését, azonban az iskola és az oktatási rendszer ehhez nem alkalmazkodik. Így egyenes út vezet a kudarcokhoz, egyre több lesz a diszlexiás, ugyanis címkékkel ruházzák fel őket. A diagnózis alapján adott iskolai felmentés nem megoldás a probléma szempontjából, hanem kibújás kihívásoknak való megfelelés felelőssége alól. Pedig a diagnózisok nagy számát kitevő felszíni diszlexia és szövegértési zavar fejlesztéssel, a kultúra eszközeivel (például számítógépes programok, prezentációs technikák, stb.) és speciális, e célra kifejlesztett tanítási módszerekkel megelőzhetőek lennének! Ezért az oktatási rendszernek fel kellene ismernie és kiküszöbölnie e területen megjelenő hiányosságait (u.o.).

A literalitás, vagyis az írás-olvasás készségére épülő kultúra helyett digitális-információs kor köszöntött ránk, és a kultúra változásával együtt jár a

képességek és az idegrendszer átalakulása. Például az emlékezőtehetség romlik, mert minden információ könnyen elérhető. Az íráskészség gyengül, az információkból nem lesz tudás, mert a gyerekek egyre kevésbé tudják feldolgozni azokat. Az elemző, lépésről-lépésre történő információfeldolgozás mellett egyre nagyobb teret kap az átfogó, téri-vizuális feldolgozás. Az információs kor polgárai több információt képesek egyszerre kezelni, gyorsabb a döntés, több ingerre van szükség, míg a szenzomotoros képesség és a precíziós információfeldolgozás gyengül, a koncentráció bizonytalanabb. Nő a jobb agyfélteke dominanciája, mely az információk átfogó, egyidejű kezelését teszi lehetővé. A digitális bennszülöttek inaktívak, tevékenykedés helyett passzív élményeket szereznek, ráhagyatkoznak a technikára. „Az iskolai tanítás nem veszi figyelembe a változást, és olyan elvárásokat támaszt a tanulókkal szemben, mintha semmi nem változott volna. Egyre több diák nem tud megfelelni az elvárásoknak, egyre nő a sajátos nevelési igénnyel küzdőnek minősítettek száma” (Gyarmathy 2013:26). A szerző szerint megoldás olyan módszerek és eszközök kidolgozása lenne, amelyek a kognitív képességeknek és az idegrendszer működésének kialakulását segítik, ha az írás-olvasás-számolás másodlagossá válik (u.o.).

A diszlexiáról szóló elméleteket különböző kategóriákba lehet sorolni. Az első könyv különböző aspektusból értelmezi a diszlexia fogalmát, jellemzőit, sajátosságait, működését. A zavar meghatározásához a különböző tudományos elméletek más-más alapról közelítenek: így a neuropszichológiai elmélet a biológiai, a pszichoneurológia elmélet a kognitív, a pszichológiai elmélet a viselkedéses, míg a pszicholingvisztikai elmélet, a viselkedésemeléttel összekapcsolva a környezeti tényezőket veszi alapul. A specifikus tanulási zavarok tengelyszindrómaként¹⁶⁶ értelmezendők. A tengelyszindrómával küzdők számára könnyebb a vizuális, gyakran változó ingerek értelmezése, mely a digitális korban rendelkezésre áll. Tény, hogy az olvasás és

166 A specifikus tanulási zavar, így a diszlexia is, mindig neurológiai eltéréseken alapul. Idegrendszeri működésbeli sajátosság, és gyakran együtt jár egyéb, hasonló hátterű neurológiai eltéréssel, mint a figyelemzavar, az impulzivitás és a hiperaktivitás. A neurológiai eltérés egyik esetben sem olyan jelentős, hogy valamely terület kiesését okozza, de mint egy tengely, végigfut a tevékenységeken, és zavarokat okozhat (Gyarmathy 2013:39). „Mindegyik zavarra jellemző, hogy intelligenciaszinttől független, kultúrafüggő, kisebb neurológiai eltéréseken alapul.” (Gyarmathy 2013:39).

a felolvasás segíti a szériális feldolgozást,¹⁶⁷ az elemző gondolkodást, a képzetalkotást és a nyelvi kifejezést. Mivel a digitális korban egyre kevesebbet olvasunk, a hosszabb utasítások, összetettebb feladatok követése, a memoriterek megjegyzése nehezítetté válik, alacsonyabb szintű lesz a logikai gondolkodás és szövegértési nehézségek adódnak. A mindennapokban adódó, természetes fejlesztési lehetőségek, a mondókák, rigmusok, dalok egyre jobban kivészni látszanak korunk digitális ingeráramlatában. Mindez hozzájárul a digitális kor egy másik, nyelvi fejlettséget is érintő problémájához: a korlátozott nyelvi kód egyre általánosabbá válásához. Ez azt jelenti, hogy az SMS, chat, email, stb. terjedésével a kommunikáció elnagyolttá, érzésekre és észlelésekre építővé válik. Úgy tűnik, hogy az írásbeliség gyengülésével bizonyos képességeket is elveszítünk. Az iskola a bal agyféltekét fejleszti, amely a logikus, elemző, tudományos gondolkodásért felelős, amíg a digitális kultúra a jobb agyféltekei dominanciát preferálja (Gyarmathy 2013).

Korunk emberét a mozgás hiánya jellemzi. Az inaktív időtöltés azonban a kognitív rendszer gyengüléséhez vezet. Különböző mozgások, sokféle érzékszervi inger szükséges ahhoz, hogy a gyermekeknél a neurológiai differenciálódás megfelelő mértékű legyen. Egész életünkben jelen van a mozgásigény (például szeretünk mozgásokat nézni, megfigyelni), de a hatékony irányító rendszer kiépüléséhez szükséges a valódi mozgás. Az impulzusok szabályozásához és a belső kontroll kialakításához szükség van kívülről adott szabályokra is, és ebben a környezetnek nagy szerepe van. Napjainkban a műanyag tárgyak, a kimosható ruhák és egyéb, leváltható, cserélhető, újraalakítható dolgok megőrzésére, védelmére kevésbé kell figyelni, ezáltal az irányító rendszer gyengül. „A digitális-információs korban, a gombnyomásra elérhető világban sokkal kevesebb szükség van módszeres tevékenységre, és az eredmények kivárására” (Gyarmathy 2013:59). Az eredmények és a teljesítmény azonnal, kis erőfeszítéssel is látható, így türelmetlenek, meggondolatlanok, impulzívok lesznek a digitális bennszülöttek. Az irányító funkciók gyengesége vezethet magatartászavarhoz és kreatív tehetséghez is, tehát lehetőség és zavar is egyben (u.o.).

A digitális korban a figyelem megosztott és holisztikus, a koncentráció nem megfelelő, ezért az oktatásban változatos ingerekre van szükség. Fo-

167 A szériális feldolgozás az információk egymásutánosságának, a történések időbeli sorrendjének, összefüggéseinek feldolgozását jelenti (Gyarmathy 2013).

lyamatosan új megerősítéseket kaphatunk a figyelemünk irányítására, ezáltal csökken a belső irányítás jelentősége. A könyvben bőséges válogatást talál az Olvasó a figyelemzavar kezelésének módszereiről, amelyek nagy segítséget jelenthetnek a digitális bennszülött gyermekek tanítása, nevelése során is. Ilyenek a tanulás közben végzett tevékenységek, például a zenehallgatás, valamint a szemkontaktus, amely fontos például akkor, amikor egy ideig ugyanarra a dologra kell koncentrálni. A gyermek számára a memoriterek megtanulása lényegesen könnyebb, ha számukra érdekes, rövid szövegeket kell elsajátítaniuk. E fejezet fontos gondolata, hogy a figyelem- és hiperaktivitás-zavar, vagyis az ADHD¹⁶⁸ önmagában véve egyfajta eltérés az átlagtól, nem betegség és nem probléma, sőt, érték is lehet, mert a tevékenységi vágy a jó teljesítmény alapja, s emellett egy újszerű, innovatív gondolkodásmódot biztosít. Követve a könyv gondolatmenetét beláthatjuk, hogy a tehetségnek és a figyelem- és hiperaktivitás-zavarnak sok közös vonása van, és az, hogy mi alakul ki belőle, az a környezettől és annak hatásaitól függ. Sajnos azonban „A digitális–információs kultúra a hiperaktivitás kultúrája” (Gyarmathy 2013:68), amelyet még nem tanulunk meg kezelni, és még nem alkalmazkodtunk hozzá. Az ilyen nehézségek megoldásához szükséges a környezet megbízhatóan aktivizáló, alkotó, mindig tevékeny, türelmes, ugyanakkor korlátozó milóta, és a szabályok (Gyarmathy 2013).

A második könyv „A probléma” címet kapta, és a tanulási zavarok mélyebb értelmezési kereteit mutatja be. A diszlexiások elsöre nem elemeznek, hanem a feltóduló lehetőség-halmazból adnak választ, ami biztosítja a kreativitást és az alternatívák meglátását. A tanulási zavarok lehetnek akadályok, de egyben lehetőséget is rejtenek magukban, éppen az eltérő gondolkodásmód, sajátos észlelés és reakció mód által. Az iskolai tudással ugyanis nem illik össze a kreativitás és a problémamegoldó gondolkodás, így zavarok keletkeznek. Sok híres tudós és művész napjainkban ezt a diagnózist kapná, erre számos példát mutat be a könyv. „Az egyoldalúság egyrészt nem ad lehetőséget arra, hogy az ember számára rendelkezésre álló feldolgozórendszer egésze fejlődjön, másrészt azok, akiknek a kultúra által előnyben részesített specifikus feldolgozó rendszerük gyengébb, lemaradnak a tudás megszerzésében” (Gyarmathy 2013:85). A szociokulturálisan hátrányos helyzetű rétegek erőssége a mozgásos-téri-

szimultán feldolgozó rendszer, de mivel az iskolai követelmények nem eszerint alakulnak, az érintettek még jobban lemaradnak. Ez elmélyíti és újratermeli a hátrányokat (Mesterházi 1998; Nahalka 2013).

A gyermek fejlődése során megkülönböztethetünk szenzitív periódusokat, melyeket erőltetni nem lehet, de ingergazdagsággal maximalizálhatóak. Ezek a periódusok egymásra épülnek, és a fejlesztés során a természetes lehetőségeket ki kell használni, hiszen a szelekció nagy része tíz éves korra lezajlik. A tanulási lemaradások esetén a kompenzáció két fajtája lehetséges. Az adaptív kompenzáció során a helyzetet megoldja a gyermek, és fejlődés is tapasztalható. Ilyen például a térorientációs zavarral küzdő gyermek esetén a jobb és bal irányok valamilyen szabály alapján történő megjegyzése. Ellentétben a maladaptív kompenzációval, amely megakadályozza a hatékony megküzdést. Erre gyakori példa, amikor a gyermek manipulációval igyekszik elkerülni az olyan helyzeteket, melyben fény derülhet képességeinek hiányaira (Gyarmathy 2013).

A szerző számára igen fontos a normalitás és abnormalitás kérdéskörének értelmezése. A társadalmi elvárásoknak való megfelelés alakítja ki a normákat, azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy a többségtől eltérő információfeldolgozással rendelkezők számára a többség eszközei nem felelnek meg. A normalitás tükrözi az adott világképet, így koronként és társadalmi csoportonként eltérő lehet (Gyarmathy 2013). „Tehát a fogyatékoság szintén társadalmilag is meghatározott fogalom” (Gyarmathy 2013:95).

A digitális bennszülöttek gyakran önelégültek és szoronganak, érzik, hogy technikailag meghaladják az előző generáció képességeit, ugyanakkor saját hiányosságaikkal is tisztában vannak. Bizonytalanok abban, hogy mi számít teljesítménynek. „Annyi könnyen elérhető adat áll rendelkezésre, hogy akár egy tizenéves fiatal is megcáfolhat tudományos tényeket, ha azok tévesek. Ilyen körülmények között a tanuló érthetően érzi úgy, hogy nincs szüksége tanárra és oktatásra. Különösen nem olyanra, aki nap mint nap olyan helyzetbe hozza, ahol sután-bután botladozik, unatkozik vagy kudarcot vall” (Gyarmathy 2013:97). Ezek a helyzetek egy önfenntartó ördögi kört alkotnak. A kudarc frusztrációt, a frusztráció szorongást, agressziót kelt, amely az egyént, énképe védelmének érdekében menekülésre készíti. Így elkerüli az erőfeszítést igénylő helyzeteket, de erőfeszítés nélkül nem ér el képességének megfelelő teljesítményt, így újabb ku-

168 ADHD= attention deficit hyperactivity-disorder, figyelem- és hiperaktivitás-zavar.

darcokat szerez, ami újból elindítja a kört. A diszlexiával küzdők gyakran külső kontrollal személyek, a kudarcot hártják, ezért a gyámoltás helyett életvezetési tanácsadás és tanulási technikák átadása, elsajátíttatása szükséges. A gyermekek az odafordulást és az együttérzést gyakran a gyenge teljesítménynek tulajdonítják, ezért a dicséretnek valós alpra épülnök, azonosíthatónak kell lennie. A diszlexiások és tanulási zavarral küzdők hiányai más hiányosságokat is okoznak, ezért a képességek fejlesztése és a lemaradások megelőzése egyaránt szükséges. A digitális korban ehhez rendelkezésre állnak technikai eszközök is, melyek használatát meg kell tanítani (Gyarmathy 2013).

A harmadik könyvben igen sok szó esik az agy fiziológiájáról, hatékonyságáról és tanulásáról. Részletes leírást kapunk – a digitáliskor keretébe foglalva – a tudás és a képességek fejlesztésére vonatkozó technikákról, eljárásokról, módszerekről. A digitális kultúra együtt jár a túlingerléssel, ami megzavarja az agyat, és korai záráshoz és gyenge differenciáltsághoz vezethet. Gyarmathy Éva három létfontosságú területet említ, amelyek segítenek a fejlődésben. Ez a három terület a mozgás, a művészetek és a stratégiai játékok. Napjaink nevelési kultúrájából azonban ezek egyre jobban kivesznek. A képességek alapja az észlelés, minél több modalitás van jelen, annál finomabb a feldolgozás. Az egyének között nagy különbségek vannak a modalitások szerint, ezért célszerű az oktatásban különböző hangsúllyal több csatornát használni. A tanulás három formája minden életkorban eltérő hangsúlyokkal van jelen. A játék az intuitív, holisztikus megközelítést, a tudatos tanulás a verbalitást és az analitikus gondolkodást, az alkotás pedig a személyes modalitásokat és a holisztikus feldolgozást foglalja magába (Gyarmathy 2013).

Az önálló tanulásra a digitális korban egyre több lehetőség van, sok támpontot ad a hatékony tanuláshoz, sőt, a módszerek már elérhetőek. Az e-learning a speciális tanulási zavarral küzdők számára nagy lehetőséget biztosít azért, hogy térben és időben függetlenül, önállóan tudnak tanulni, gyakorolni, tesztelni, így szorongás nélkül időt és energiát lehet megspórolni (Gyarmathy 2013).

A diszlexia fajtái közül a mély diszlexia a gyerekek 3-4 %-át érinti, a felszíni diszlexia pedig 10-15%-ot, pedig ez utóbbi a környezeti hatásoktól függ. A diszlexián kívül a diszkalkuliában is vannak olyan helyzetek (ún. másodlagos diszkalkulia), amely valójában csak a kultúrától függ. Ilyen a figyelemzavar és hiperaktivitás okán kialakult szá-

molási nehézség, a tanítási hibákból eredő akadályok vagy a szorongás és motivációhiány keltette lemaradás. Ezekben a helyzetekben sokkal nagyobb a környezet és a tanítási módszerek segítő szerepe (Gyarmathy 2013).

Még ma is előfordul például a balkezes gyerekeket átszoktatása a jobb kéz használatára. A jobb kéz a verbális-elemző bal agyféltekében képeződik le, így közvetlenebb a kapcsolat a literalitás és az írás között, ami hatékonyabb, kevesebb a hibaszám. A bal kéz a jobb féltekében képeződik le, így nincs közvetlen kapcsolat, tehát lassabb az információfeldolgozás és több a hibalehetőség (Gyarmathy 2013).

Nem szabad összekevernünk a képesség (valamit képes megcsinálni, elvégezni) és a készség, a kialakult automatizmus fogalmát. Ahhoz, hogy a készség (például íráskészség) kialakuljon gyakorlás és idő szükséges (Nagy 1996; Csoma 2005; Európai Parlament, 2006; Henczi 2009; Erpenbeck 1997). A digitalizált, felgyorsult világunkban sajnos tapasztalhatjuk, hogy az iskolai képességek sokszor még a felső tagozatra sem emelkednek készségszintre, ezáltal nem lehet rájuk alapozni. Így például a tanulók nem tudnak jegyzetelni a tanórán, mert nem alakult ki a kellő íráskészség (Gyarmathy 2013).

A könyv utolsó egysége, a *beFEJEZETlen* összefoglalásként szolgál. A digitális nemzedék megszokja, hogy felkészülés, képesség, készség nélkül is könnyen elérhető valamely teljesítmény. Ezek a gyerekek a mindennapi életben mindent elérnek, gombnyomásra teljesítenek, csak az iskolában sikertelenek, s így ott nem is tesznek erőfeszítéseket. A jobb agyfélteke dominanciája egyre gyakoribb, de az iskola még mindig a bal agyféltekei dominanciát várja el. Korunkban észre kellene venni, hogy a digitális kultúra hozzáteheti a literalitás bal-féltekei dominanciájához az analóg gondolkodást.

Összegezve az eddigieket, belátható, hogy Gyarmathy Éva *Diszlexia a digitális korban* című könyve jó elméleti alapot nyújt a digitális kultúra folyamatainak, hatásainak és az agyi struktúrákban bekövetkező változások következményeinek értelmezéséhez, segíti a gyakorlati aspektusok megértését, a műben tárgyalt témákhoz jó gyakorlati példát is kaphatunk.

A könyv hétköznapi nyelven, minden olvasó számára érthető módon összefoglalja mindazt, amit a diszlexiáról tudni lehet napjaink digitalizálódó világában. A szerző stílusának nagyszerűsége éppen az egyszerűségéből és gyermekközpontúságából adódik. A könyv külső megjelenése, világos szerkezete

és illusztrációi a tartalom megértését, követhetőségét segítik.

Ajánlom a könyvet tanítóknak, tanároknak, felnőttoktatóknak, diákoknak és egyetemi hallgatóknak, az oktatás területén dolgozóknak, valamint mindazoknak, akik a tanulási nehézségek témája iránt érdeklődőknek.

Felhasznált irodalom

- Csoma Gyula 2005 *Andragógiai szemelvények. Bevezetés a felnőttképzés tanulmányozásába*. Nyitott Könyv Kiadó, Budapest. 378 p.
- Erpenbeck, John 1997 Tanulás, mint a kompetenciák megszerzésének a lehetősége. In Herbert Hinzen – Koltai Dénes szerk., 1997 *A felnőttoktatás jövője – a jövő felnőttoktatása*. Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete, Budapest, 99 p.
- Európai Parlament és a Tanács ajánlása (2006. december 18.) az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról, URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32006H0962:HU:NOT>, (2012. 12. 09.).
- Henczi Lajos szerk. 2009 *Felnőttoktató*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 188 p.
- Mesterházi Zsuzsa szerk. 1998 *A nehezen tanuló gyermekek iskolai nevelése*. Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola, Budapest. 348 p.
- Nagy József 1996 *Nevelési kézikönyv személyiségfejlesztő pedagógiai programok készítéséhez*. Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged. 342 p.
- Nahalka István 2013 *Méltányosság*. Javaslat az Agóra Oktatási Kerekasztal Méltányosság munkacsoportja számára, Agóra Oktatási Kerekasztal, Budapest. 35 p.
- Ollé János – Papp-Danka Adrienn – Lévai Dóra – Tóth-Mózer Szilvia – Virányi Anita 2013 Oktatásinformatikai módszerek. Tanítás és tanulás az információs társadalomban. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, URL: http://www.eltereader.hu/media/2013/11/Olle2_okt-inform_READER.pdf, 2013.02.05.

Egy gyönyörű terem fényei, Magyarország, Budapest, Józsefváros, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 2008.

ENGLER ÁGNES: AZ ÉLETHOSSZIG TARTÓ TANULÁS GENDER-SZEMPONTÚ

MEGKÖZELÍTÉSE

Engler Ágnes legújabb kutatását bemutató, frissen megjelent tanulmánya azt bizonyítja, hogy a hazai nevelés-, és andragógiai történetírás figyelemre egyre inkább a társadalmi nem, mint elemzési kategória felé fordul (Kereszty 2011). Szerző jelen tanulmányában a felsőoktatási hallgatók tanulási motivációit vizsgálja. Képet kapunk a nők és férfiak tanulási biográfiája során hozott döntéseiről, tanulási-továbbtanulási hajlandóságokról, tanulási eredményességéről, valamint arról, hogy mit gondolnak az élethosszig tartó tanulás paradigmájáról.

A tanulmányt megalapozó kutatást a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta, ami bizonyítja a szerző tudományos elhivatottságát, eddigi tevékenységének sikerét.¹⁶⁹ 2011-ben jelent meg önálló könyve a *Kisgyermekes nők a felsőoktatásban* címmel, de számos könyvfejezet és publikáció szerzője. Felsőoktatási kutatások társszerzőjeként is ismert, többek közt a tanulási attitűdök, egyenlőtlenségek és a család témakörében. Kutatásai során választ kíván adni napjaink fontos kérdéseire, így a felnőttkori tanulás lehetőségeire, mikéntjére, e tanulmányok céljára, a siker és eredményesség kérdéseire, valamint arra, van-e kapcsolat a tudomány, a képzés, a munkaerőpiac és a hétköznapi élet között, s mindez hogyan értelmezhető a társadalmi nemek szempontjából.

Engler tanulmányának szerkezete a kutatása logikáját tükrözi. A fiatal felnőttek tanulástörténetét követve mutatja be az élethosszig tartó tanuláshoz való viszonyulásukat. Elsőként felsőoktatási hallgatók továbbtanulási döntéseinek mechanizmusát és a döntések körülményeit elemzi. Kiemelt jelentőséget tulajdonít a családi környezet hatásának, azon belül a szülői elképzelések továbbtanulás irányát meghatározó voltának. A szerző kutatási hipotézise szerint a felsőfokú tanulmányok alatt a nők tanulási attitűdje

kedvezőbb a férfiakénál, de az élethosszig tartó tanulásra előrevetítve a tanulási hajlandóság csökkenni látszik. Hipotézisét kérdőíves empirikus módszerrel vizsgálta hazai és határon túli magyar felsőoktatási intézmények 1471 főnyi hallgatója körében.

Az érettségit követően, a felsőoktatásban tovább nem tanuló 300 fő körében a férfiak 45%-a, míg a nők 33%-a vett részt felnőttképzésben az érettségi után. Szerző a kérdőív összeállításánál figyelembe vette a felsőfokú továbbtanulásban szerepet játszó motivációkat is. A kutatásból kiderül, hogy a potenciális hallgatók legfőbb motivációja tudásuk gyarapítása, ami az élethosszig tartó tanulás szempontjából – az andragógus recenzáló számára – örömteli dolog. A motívumok sorában második-ként a munkaerő-piaci igényeknek való megfelelés jelent meg. Engler Ágnes szerint összességében a férfiak és a nők tanulási attitűdjeiben nincs számottevő különbség.

A kutatás második, „*A felsőfokú tanulmányok során megmutatkozó tanulási attitűd*” c. kérdésköre a tudás megszerzésének igényére, a tanuláshoz való hozzáállás milyenségére és az egyetemi légkörben végzett tanulási folyamat eredményességére vonatkozott. Az eredmények szerint „a nők elszántabbak, és számukra nem csak a cél elérése, hanem a minőségi munkavégzés is fontos. Precízebben végzik feladataikat, és sikeresebbek a vizsgákon” (Engler 2013:5). Annak ellenére, hogy a férfiak és nők tanulási motivációja közel azonos, tanulási attitűdjük különbözik. Engler megállapítja, hogy „a férfiak kevésbé elszántak és aktívak, nagyvonalúbban kezelik a tanulóval együtt járó feladatokat és követelményeket” (uo. 2013:6).

Talán a tanulmány legérdekesebb része „*Az élethosszig tartó tanulás iránti vágy*” című fejezet, amely a hallgatók nemenkénti, felnőttoktatásban és felnőttképzésben való részvételi szándékát méri fel esetleges munkanélkülivé válás esetén. A kérdés szerző általi megfogalmazása azonban nagyon fontos a felnőttoktatás és -képzés tekintetében. A formális tanulási utak és a munkaerőpiac-orientált képzések figyelembevételén túl feltételezi, hogy kérdésfeltevése ráirányítja a hallgatók figyelmét a mű-

169 Jelenleg a Debreceni Egyetem BTK Neveléstudományok Intézetének egyetemi adjunktusa, ezt megelőzően tanársegédként állt a katedrára, amelyhez igazi lokálpatriótaként, doktori tanulmányait szintén a debreceni intézetben végezte el. Tevékenykedik a civil szférában, önkéntes munkájával segíti a *Három királyfi és három királylány* mozgalmat.

velődés és az önfejlesztés fontosságára, s arra, hogy kreativitásuk kibontakoztatásáról képzési céljaik megfogalmazásakor ne feledkezzenek meg. A tanulási motiváció kapcsán megjegyzi: „A feltétel nélküli tanulási hajlandóság a nőknél határozottabban jelenik meg ugyan (19% versus 14%), de a megtérülést is erősebben igénylik” (uo. 2013:7). „A férfiak tanuláshoz való viszonya inkább kiegyensúlyozottnak mondható, kevésbé teszik függővé a beruházás mértékétől vagy a megtérülés módjától” (uo. 2013:8).

A szerző fő megállapítása, hogy az erős tanulási vágygal érkező hallgatóknak a felsőoktatási tanulmányaik során átalakul a motivációs sorrendje, és egyre inkább a munkaerő-piaci elvárásoknak kívánnak megfelelni.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a bemutatott kutatás hozzájárul az élethosszig tartó tanulás gender-szempon-tú kérdéseinek megválaszolásához, bár a társadalmi nem, mint elemzési kategória aspektusait figyelembe véve hiányzik a mélyebb

gender-elméletekre utalás. Természetesen a permanens tanulás területén még számos feltárandó terület, kérdés vár megválaszolásra. Így a formális, nonformális és informális tanulási utak jellegzeteségeinek feltárása, például az idősek felnőttkori tanulási hajlandóságára, különös tekintettel különböző képzési környezetben, például a civil szervezetek körében.

Felhasznált szakirodalom

Engler Ágnes 2013 Az élethosszig tartó tanulás gender-szempon-tú megközelítése. *Iskolakultúra*, (23) 2:3-11.

Kereszty Orsolya 2011 „Gendermánia” régi-új nézőpont a nevelés és andragógiatörténet írásban. In (uő.) *„A nő és a társadalom” a nők művelődéséért 1907–1913*. Magyar Tudománytörténeti Intézet, Budapest.

Rabbi, Amerikai Egyesült Államok, NYC, Manhattan, New York Public Library, 2009.

Kapitány Ágnesre és Kapitány Gáborra munkásságuk kezdete óta a merész témaválasztás és a legtágabb interdiszciplinaritás a jellemző. Kulturológusként, kulturszociológusként értelmezik a kultúrát, vagyis mindent tematikává választanak a jelképektől a tömegkommunikációig, a zenétől a filmig, mindennel, mint egy rendszer – a kultúra – részeként foglalkoznak, amivel naponta találkozunk. Frissen megjelent kötetükben kulturanropológiai naplót készítettek a XX. század utolsó, és a XXI. század első évtizedéről. A kötetet mintegy patchwork-öt állították össze, vagyis a 10 évvel korábban azonos címmel megjelent könyvüket továbbgondolva, továbbszöve az újabb évtizedben szerzett tudományos, művészeti, kulturális élményeiket helyezték egymás mellé (előzmény: *A látható és láthatatlan világok*, Új Mandátum 2000, Budapest). A két évtized anyaga így, ebben a formában tartalmas élménybeszámoló, melyben a szerzők mintegy az összefoglalás szándékával igyekeznek átfogó képet nyújtani arról, mit láttak, mit érzékeltek, mit olvastak – hallottak –, mit kutattak a vizsgált két évtized alatt. Természetesen ennek a két évtizednek a feltérképezése nem nélkülözheti a korábbi évtizedek látható és láthatatlan világainak fontosabb tendenciáira való utalást, így azon kutatásaik eredményeit is beleszőtték a kötetbe, amelyek a mostani látható világok előzményei. Jól érzékeltetik ezzel a zártságból kitörő Magyarország változó világát, a sokféle nyitottá váló és az ezzel együtt járó eltérő hatásokra befogadó, ezekre reagáló sokszínű ezredfordulós magyar világot.

A kötet tizenhárom fejezetet, és 172 alfejezetet tartalmaz. A fejezetek száma első hallásra riasztóan soknak tűnhet, de mégsem az. Hisz könyvük közel 500 oldalas.

Az elméleti keretek

A szerzők a bevezetőben többek között kijelölik az elméleti kereteiket. Ezt azért tartják fontosnak, mert ezzel szándékozzák a későbbiekben sokszor „csak” élménybeszámoló jellegét megszüntetni. A

kötet bevezetőjében az elméleti keretek megadása éppúgy legitimációs funkciót tölt be, mint az, amikor hosszan írnak a téma elfogadásának különböző helyszíneken való teszteléséről. Úgy tűnik, ez a tesztelés sok helyen zajlott. Sok kulturális térben, felsőoktatási intézményben beszéltek a témáról. A párbeszéd-sorozataik eredményeit beépítették mind a 2000-ben, mind a 2013-ban megjelent munkájukba. A 10. lábjegyzetben (14. o.) fel is sorolják azon felsőoktatási intézményeket, előadás-sorozataikat, ahol a kurzusaikon résztvevő egyetemisták, főiskolások, doktoranduszok stb. az általuk megfogalmazott vélekedésekkel, kérdésekkel, kiegészítésekkel, hozzászólásokkal a témájuk finomítását segítették. A mostani kötet is, mint a korábbi kötetek mindegyike, grandiózus mennyiségű információt (például a felsorolt filmek száma közel 400) tartalmaz. Ettől tűnik úgy, mintha a szerzők a választott szempontjaikat, a XX. századvegi és a XXI. század eleji, vagyis az ezredfordulós világképet nem elemezni, csak dokumentálni akarnák. Ezért tartjuk patchwork monográfiának, ahol gyönyörű foltokat, részeket illesztenek egymáshoz, és ezzel az olvasókat hozzásegítik az „Áhá élmény” megszületéséhez. A kötetben a hihetetlen mennyiségű információ-halmaz többször jelentősebbé válik, mint az ezredfordulón kibontakozó világképek (aminek a látható és láthatatlan részei elkülönüléséről nem mindig kapunk értelmezhető megállapításokat). A könyv a világkép-fogalom részeként kezelt tényeket, információkat, életvilágokat, értékrendeket, stílusokat, életmódokat gyűjti egybe, helyezi egymás mellé.

Építkezésének patchwork, vagy puzzle jellege az érdeklődők helyzetét mégis megkönnyíti, mert lehetőséget ad arra, hogy mindenki szabadon helyezze a saját élményeit a szerzők élményei, megállapításai mellé. Így szinte rákényszerülünk arra, hogy az általunk megismert, feltárt (zömmel látható) világok kereteit, jellemzőit szembesítsük a leírtakkal és megfogalmazzuk, mennyiben azonosak azzal, mennyiben térnek el attól, amit mi is tudunk, érzékelünk, élmény szinten átélünk. Ez a puzzle jelleg egyben fel is ment bennünket az élményeink alapján kialakuló világkép adatokkal való alátámasztása, a mások szempontjainak a figyelembevétele alól.

A kötet bevezetőjében a szerzők az elméleti keretek bemutatásán kívül ugyancsak az említés szint-

170 Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: *Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón és utána*. TYPOTEX 2013, Budapest, 497 oldal.

jén helyezik el az általuk használt világgép-fogalom történelmi variánsait. Így említést tesznek arról, hogy a „szellemtörténet” nagyjainál a „korszellem” felel meg a világgép fogalmának, míg Durkheim ugyanezt „kollektív képzetnek” (7. o.) nevezi.

A századfordulók Enyedi Ildikó filmjeiben

Talán a könyvismertetésben kitérőnek tűnik, hogy ellépek a könyvtől és egy filmrendező XX. század indulását, illetve zárulását taglaló filmjéről írok. Az emberiség kultúrtörténetében a század- és az ezredfordulóknál a világgépek sokasága jelent meg. Szinte minden nagyobb korszak végén a fordulók a tudósokat, és a művészeket az elmúlt időszak értékeinek a felülvizsgálatára és a várható változások körvonalazására sarkallták. Kapitányék is többször utalnak erre, sőt kiemelten foglalkoznak az Enyedi Ildikó rendezte „*Az én XX. századom*” című filmmel (1989). A rendezőnő „*Az én XX. századom*”-ban a XX. század indulásának legfontosabb jellemzőit veszi sorra: a globalizálódást, a műszaki-technikai újdonságok társadalmat forradalmasító jellemzőit, az anarchizmust, a békés polgári életet. Mintha a film központi kérdéssé tenné a látható és a láthatatlan világok egymásra rétegződését. Az egymással megférő, egymás ellen forduló konzervativizmust és modernizmust. A polgári társadalmat, mint a kiszámíthatóság társadalmát, vagy a kapitalizmusban kitermelődő anarchizmus mindent lerombolni akarását. A film történetének középpontjában egy ikerpár áll: a szende, de anarchista, harcos fiatal lány és a kacér, kihívó, férfit vadászó és faló femme fatale. Az ikrek ugyanabba az anarchista férfibe szerelmesek, aki azt hiszi, egy nőt szeret és érthetetlen számára az egy nőben megbújó szűzies anarchista, és a jólétre vágyó, kacér életélvező. A látszólag bonyolult szerelmi történet századfordulós környezete minden szürreális jellemzése ellenére dokumentatív, hiteles epizódokban ismerhető meg. Enyedi Ildikó filmje a magyar filmtörténet paradigmaváltó művei között foglal helyet mind témája, mind posztmodern filmnyelve miatt. A magyar és az európai kultúra mítoszai hol idézetként, hol konkrét témaként jelennek meg benne. Enyedi Ildikó huszadik százada mégsem Európában, hanem Észak-Amerikában kezdődik az edisoni találmánnyal, az árammal, a mesterséges fény mindennapokban való megjelenésével, a technika eme csodálatos újdonságával, vagy az edisoni „kukucskáló mozival”. Sokféle fejlődést indít el az új fényforrás, melyből új gondolkodási

módok, társadalmi mozgalmak indulnak el, melyek új cselekvési formákat eredményeznek, csak egy marad változatlan Enyedi szerint: a férfi-nő egymásra találásának misztériuma, a köztük kibontakozó szerelem. A rendező a XX. század végéről, annak irracionális, spirituális jellemzőiről is készített filmet „*Simon mágus*” (1999) címmel. Ez a magyar Simonról és Péterről, a két mágusról szól, a két jó barátról. Valamikor mindketten Magyarországon éltek, most csak Simon él ott, míg Péter a világban mindenütt otthon van, most éppen Franciaországban. A film a látható és láthatatlan világok mögött meghúzódó érthető és érthetetlen világokat, a racionalizmust és az irracionálizmust, a jó és a rossz szétválaszthatatlanságát mutatja be. A spirituális utazások kelet(közép)európai változatát szembeállítja a nyugat-európai változattal. A kelet(közép)európai spiritualitás átláthatatlanabb, misztikusabb, a nyugat-európai átláthatóbb, elfogadhatóbb.

Enyedi Ildikó ez utóbbi filmje nagyon sok olyan kérdést fogalmaz meg a filmművészet nyelvén 1999-ben, amit a Kapitány házaspár az 1990-es évtized világgépében a legfontosabbnak tart: a Kelet és Nyugat polarizálódásának különbsége. Az életmód, életvitel, értékrendek változása, az irracionálizmus, a spiritualitás előtérbe kerülése.

A századfordulók milyensége, világgép „kínálta” mind a művészeket, mind a tudósokat foglalkoztatta.

Hogyan élünk, mit csináltunk másként a századfordulón és az ezredfordulón?

A 13 fejezet tematikáit tekintve három csoportot alkot. Az *első csoportba* tartozó fejezetek (az első hat) a világgép látható szubjektív tereinek és köztereinek, a hétköznapiaknak, és az ünnepeknek a jellemzőit sorolja fel. A *következő csoportba* sorolható fejezetek (a hetedikétől a tizedikig) a társadalom szegmentáltságát, a szubkultúrák, identitások, térben és időben eltérő előképek, értékek jellegzetességeit veszi sorra. A *harmadik csoportot* alkotó fejezetek az elemzett két évtized tömegkommunikációját, művészetét és a „merre tart a világ?” kérdéskörét elemzik (a tizenegyedikétől a tizenharmadik fejezetig).

Az első csoportba sorolható fejezetek szólnak

- a gazdagság/ szegénység nyilvánosságulásáról;
- a megváltozott társadalmi, gazdasági helyzetből következő, a korábbi évtizedektől eltérő szorongásokról, félelmekről;

- a gasztronómia, a test megváltozott értékeléséről, és az ennek következtében kialakuló egészségkultuszról, biokultuszról és természetkultuszról;
- a szubjektív tereink (a lakások), a köztereink (az utcák) képéről;
- a megváltozott ünneplési szokásokról;
- a gyermek (és felnőtt) játékok (games, toys) változásáról.

Az 1990-es évtizedben, a rendszerváltozással a korábbi évtizedeket meghatározó ideológia szűkre szabott keretei fellazultak, vagy eltűntek, új keretek kezdtek kialakulni. Az akkor létrejött látható világokkal szemben, vagy ellenére a nyilvános terekben retorikusan vagy láthatatlanul változások indultak el. Az addig fel nem vállalt gazdag – szegény ellentét egyre nyilvánvalóbbá vált, a megindult, vagy inkább felgyorsult polarizálódási folyamat sajátos magyar helyzetet teremtett.

A polarizálódás szociális és szimbolikus szinten egyaránt megjelent. A gazdagság szintjén éppúgy, mint a presztízs- és jómódjelzésekben, a lakásmódban, az életvitelben, vagy az életstílusban. Ez eredményezte azt, hogy a társadalom tehetős tagjai bizonyos múltak szimbolikus tárgyait, a presztízs látható jellemzőit megvásárolták. Az előző korszakok gazdagságát mások számára egyértelművé tevő jeleit megszerezték, az ezzel járó, általuk elképzelt magatartásformákkal együtt. Az elemzett évtizedekben a konyhától a hálószobáig, az ünnepektől a személyzet megjelenéséig jelentős változásokat él meg a magyar társadalom „fent és lent” hierarchikus viszonyától kezdve, a lent élők jogfosztottságáig. „Az elkülönülési tendenciák mindenképpen az jelzik, hogy a társadalom átrendeződik-átrétegződik: a lesüllyedő csoportokat a gazdasági kényszerek szegénygáttókba és a nagyváros belsejében, illetve külterületein hányódó vándorlótáborokba kényszerítik, a meggazdagodó rétegek pedig kiemelkedésüket igyekeznek rögzíteni, önmaguk különítik el magukat a náluk „lejjebb” levőktől. A szimbolikus elkülönülésnek-elkülönítésnek mindig különös jelentősége van abban a fázisban, amikor az átrendeződés megindul: az új, megszokás által még meg nem erősített kiváltságokat az elkülönülés segít a köztudatba „bevézni” és – legalábbis szimbolikusán – rögzíteni is” (35. o.). Az egyéni szinten megjelenő polarizálódás eredményezi az intézményhálózatok, a boltok, a boltokban megjelenő áruk választékának sajátos átalakulását. A gazdagság, a piac erősödése az intézményeket, azok fontossági rangsorát is megváltoztatja. A bankok, az üzletek, az éttermek

stb. külső és belső terei (nem beszélve az árak különbségéről!) jelzik azt, hogy a gazdasági alapon kasztosodó társadalom mely csoportjainak (vagyis a nyerteseknek, vagy a veszteseknek) az intézményei.

Magától értetődik, hogy a gyorsan változó, polarizálódó társadalomban nemcsak a társadalmi csoportok gazdasági helyzete változik meg, hanem a társadalmi csoportok pszichikai állapota is. A két szerző megállapítja, hogy „Rendkívül jellemző egy-egy korszakra, hogy az abban élő emberek mitől érzik elsősorban veszélyeztetve magukat, mi minden képezi félelmeik, szorongásaik tárgyát.” (52. o.) A polarizálódás eredményezi a „megélhetési bűnözést”, az állandó versenyt, a „struggle for life” idegeket felőrlő élethelyzetet. Mind kettő sajátos magatartást alakít ki, megváltoztatja az elkövetők és a velük szembenállók értékrendjét, mentalitását is. A létbizonytalanság nemcsak félelmeket szül, és magatartásokat változtat meg, hanem a versenytársadalom szimbolikus képződményét, a maffiabűnözést is a mindennapok részévé teszi. Ezzel összefüggésben olyan változások következnek be, amik megváltoztatják az addig érthető jó és rossz, elfogadható és elutasítandó dichotómiákat. „S végül aránytelődés következett be a bűnözés megítélésében is. Egyrészt nagyon megemelkedett az a küszöb, amely fölött a rendőri szervek komolyan vesznek egy bűnügyet: a sok súlyos bűncselekmény leköti a bűnüldöző szervek energiáit, így az 'apróbbakkal' sokszor nem foglalkoznak, gyakran nem is képesek foglalkozni, a kézre kerített bűnözőt nem tartják őrizetben... különböző jogi kiskapuk igénybevitelével maradnak büntetlenül nyilvánvaló tettesek... Másrészt a bűnözéssel szembeni tehetetlenséget látva némelyek erkölcsi érzékében is elmozdulás történik: egyes bűncselekmények elkövetése, az általuk lehetővé tett előny szerzést... sokan 'ügyességnek', 'rámenőségnek', a korhoz alkalmazkodó magatartásnak, 'életképességnek' kezdik minősíteni” (57-58. old.). A bűnözés megítélésének változásait nemcsak a létbizonytalanság váltotta ki a szerzők szerint, az elfogadóbb attitűdök kialakulásához mintegy kontextusteremtőnek bizonyul a küzdősportok kultusza, a számítógépes játékok agressziót generáló hatása. Úgy látják a szerzők, mint „Ha óvatos, tapogatózó módon is, de megkezdődött volna a háború (és az agresszió) elfogadásának, legitimálódásának kísérlete” (91-92. o.). A bűnözés, a maffia, az agresszió legitimálásához a filmek, a média is hozzásegíti a társadalom tagjait. Mindezen közben a világképben a középponti kérdéssé vált a vissza a természethez, a természeteshez. A világkép nagyon eklektikussá (mikor nem volt az?!) vált: a természet

értéke megnőtt, az ember nem a természet legyőzésére törekszik, hanem az elfeledett, megtagadott tradíciók felfedezése indult el, kinyílt a korábbi évtizedekben tiltott, elhallgatott amerikai kultúrára. Bizonyos esetekben, például a filmnél, teljes egészében átadta a látható szintet az amerikai filmnek. A társadalom nagy része a mozikban, a televízió különböző csatornáit által csak amerikai filmeket lát (hisz a bemutatott, sugárzott filmek több mint 90%-a amerikai alkotás). Emellett befogadta az ősi, az afrikai, a keleti kultúrát. Nem akarunk párhuzamot vonni a XX. és a XXI. század indulása között, mégsem tudjuk megállni, hogy ne utalnánk arra, hogy a XX. század elején a képzőművészetek történetében az afrikai, ősi kultúrákkal való találkozások jelentős változásokat indított el (ld. az avantgarde irányzatokat). Az élmény dokumentálásába, a puzzle kirakásába nem fért bele, hogy olyan kérdéseket is elemezzenek a szerzők, mint a film esetében az amerikanizálódás finomabb hatásainak kérdése. A globalitáson belül maradván természetes, hogy megerősödött az értelmiségi, az üzleti csoportok amerikanizálódás-ellenessége. Az „agyelszívás” miatti aggodalom. De sem az egyik, sem a másik nem vált tömegmozgalommá, mert az eastern (a spaghetti western igen!) nem vált elfogadott műfajjává, az „agyelszívás” negatív konnotációját felváltotta az a cél az európai filmesek számára, hogy eljussanak Hollywoodba, de legalább kifejezzék vágyódásukat. Hollywood a film-szakma számára példává vált a XXI. század elejére (egyébként, ha lenne hazai művészetszociológiai kutatás, akkor éppen ezt kellene kutatni mind a szakmán belül, mind a szakmán kívül, mind a közönségben a globalitás, az amerikanizálódás láthatatlan nyomait).

Modernitás/konzervativizmus/ szimultanizmus a századforduló előtt és után

A fejezetek következő nagy csoportja az identitásokat, a társadalom szegmentáltságát, a magatartásformákat stb. és ezek határelmosódásait veszi sorba.

A szerzőpáros a változásokból fontosnak, meghatározónak tartja:

- a családformák, a férfi–nőszerepek átalakulását
- az identitás-variációkat és a különböző határelmosódásokat
- a történelem különböző korszakainak (noma-

dizálás, középkor, barokk, rokokó, biedermeier, romantika, Osztrák-Magyar Monarchia – bár ezt vitatható módon a modellek a térben című fejezetben elemzik –, valamint a 60-as évek) modellé válását

– a modelleket az adott, konkrét térből (a pozitívna – Ázsia, Amerika, „dél-tengeri” világ, életforma –, és negatívna – „sárga veszedelem”, Dél-Amerika, Fekete-Afrika, Balkán – tartott térbeli modellek) a hazai terekbe való beemelését

– a korábbiaktól eltérő magatartásformákat, értékrendeket (azok tömegkommunikációs megjelenítését)

– az ízlésvilágok pluralizálódását és szegmentálódását.

Megállapítható, hogy az szerzők a fejezetek első csoportjában a látható világból veszik sorra az általuk ismertett két évtized sajátos jellegzetességeit, amelyeket az intézmények külső és belső változásaiban, bizonyos tematikák előtérbe kerülésében látnak megvalósulni. A fejezetek második csoportjában a megváltozott társadalom viselkedésformáit és ideáljait, az ezekhez kapcsolódó magabiztos és bizonytalan vélemények irányúit gyűjtik össze. Ezekben a fő- és alfejezetekben a középponti kategóriák: a határelmosódás, a válság, és az átrendeződés. Itt érzünk némi utalást a láthatatlan világokra, de a kötet felsorolás jellegű dokumentálása miatt nem teszi láthatóvá a láthatatlant, a mögöttest, legfeljebb a sejtetéssel kívánja elbizonytalanítani az olvasót. A kötet jobban végigveszi, néha túlrészletezve, a világkép látható elemeit, mindig a transzparenciára törekszik, sokkal inkább a jól informáltságot erősíti. Maguk a szerzők is érzik ezt, és modern ember típus „patchwork identitásáról” is szólnak. *„Ezek a szemléleti módosulások, határelmosódások már a társadalmi lét alapjait, adott formájának folytathatóságát kérdőjelezzik meg: az emberkép, az általános világkép relativizálódásával, s ha ezek a relativizálódások nem is vezethetők vissza egymásra, mindenesetre egy irányba: az adott paradigmák megrendülésének, válságának s a világ átrendeződésének irányába hatnak”* (296. o.).

Tömegkommunikáció és művészetek

Az ezredforduló után a mediatizálódás válik a társadalom központi átalakítójává. *„A média a kétezres években nagyhatalom: az emberek a szabadidejük nagy részét töltik televízió nézéssel, újságok (s ezen belül bulvárlapok) olvasásával, s a már ebben felnőtt*

népesség arányának növekedésével azok aránya is nő, akikre e hatás meghatározó, akik számára a legfőbb beszédtemákat, a legfőbb szórakozást – és a legfőbb világgépformáló erőt is – a média gyakorolja. A kétezres évekre a legnagyobb hatásúakká vált médiaműfajok mind egyértelműen sugározzák a piaci versenytársadalom értékeit és világgépét” (381. o.). Az internet hatásából kiemelik a szocializációs jellegének azt az újdonságát, hogy az eszköz a demokratizálódás, az aktivizálódás mellett meghatározóvá tette a baráti társaságokat, a kortárscsoportokat. Miközben mind a megváltozott médiarendszer, mind ezen belül a mindent átszövő internet, mint eszközök a mindenhatóságukat sugallják, „verik” a társadalom tagjainak a fejébe. Ez az újabb kontextus újabb kultúrát teremtve alakítja ki az évezred második évtizedét. „Az ezredforduló világgépe így inkább a válságtudat felé mozog. A kilencvenes években a válságtudatot még elfedi az Európa egyesülés keltette várakozás; az ezredforduló után azonban mind szélesebb körűvé válik” (476. o.). A szerzők szerint az összeomlás-forgatókönyvek száma nő, melyekben a gyengülés és a provincializálódás veszélyeire figyelmeztetnek. Mintha a civilizációk csatája zajlana, mintha új középkor, barbárság jönne, vagy a kapitalizmus új formái. Mindenesetre kitágult a világ, a modern nomádok a boldogulás új tereit keresik.

No és a filmek?

A 491 oldalon közel 400 filmet említenek Kapitányék, mint az áttekintett két évtized látható és láthatatlan történéseit, hiteles megfogalmazóit. A filmek említése ennél sokkal több, hisz ez a filmcímet jelenti és nem a felsorolt alkotások mennyiségét. Hisz a „*Mátrix*” nyolcszor, a „*Harry Potter*” ugyancsak nyolcszor, míg a „*Gyűrűk Ura*” hatszor említődik. A felsorolt alkotások között több a szórakoztató (a tömegfilm, vagy műfaji-film), mint a művészfilm. Mégis valamennyi alkotás több szempontból érdekes: témájukat tekintve a társadalom tagjai számára fontos problémákat vetettek fel. Az említett filmek a szerzők szerint profizmussal szóltak olyan kérdésekről, amelyekre a moziba járók érzékenyek voltak. A profizmus tette sikeressé szinte mindegyiket. Ha ismét utalunk Enyedi Ildikó filmjére, akkor megállapíthatjuk, hogy a fény évszázada segítette a film megszületését, ami az egész évezred meghatározójává vált. „*A filmművészet már jó ideje az egyik legmeghatározóbb művészeti ág a világgép szempontjából is, s ez változatlan az ezredforduló*

*után is. Mint már eddig is számos példán láthattuk, a filmek – művészfilmek és kommersz filmek egyaránt – gyakran elsőként jelenítenek meg új világgépelemeket (s gyakran a legsűrítettebben is képviselik a korszak világgépét). A filmek hatása igen nagy: közvetlenül is befolyásolják az emberek viszonyát a világhoz, életforma- és magatartásmintákat, szemléleti modelleket adnak, de közvetve, más területeken keresztül is, hiszen gyakran a filmeket követve jelennek meg ruhadívatok és egyéb tárgykínálatok, vagy például az új média sokszor a filmek hatását gyűrűzteti tovább (például egy-egy számítógépes játékban újrateremtve a filmek cselekményét-látványvilágát, mint ahogy a hagyományos játékpiacon is egyre több társasjáték épül erre). A film egyébként nem ritkán a saját műfajában gyűrűzik tovább, amikor egy sikeres filmfolytatást vált ki, amikor a sikeres játékfilmnek rajzfilm, a sikeres rajzfilmnek meg játékfilmváltozata készül, vagy amikor egy-egy legendássá vált film remake-jét forgatják le.” (435. o.) A kötetben felsorolt filmrendezők is stílus-teremtők, nyelv-újítók, a filmes gondolkodás fejlesztői, új módszereinek kialakítói. Impozáns, pontos a kötetnek a filmtörténeti értékekre (többek között említik: Ch. S. Chaplint, francia új hullámot, K. Shindot, F. Fellinit, F. Langot, stb.) utaló, az ezredfordulón készült, a magyar moziban is vetített filmekről írt rövid jellemzései (főleg azok számára, akik látták is a felsorolt filmeket!). Ezek a filmalkotások fennmaradnak, és ha majd a jövő évezredben az értékőrzők, akik tökéletes eidetikus (kivételes élelenségű) látással rendelkeznek, felidézik emlékezetből ezen filmek képeit és dialógusait, történetét éppúgy élvezni, és szeretni fogják mindegyiket, akárcsak Bradbury: *Fahrenheit 451* (a belőle készült filmet F. Truffaut rendezte, 1966) c. művének erdőben sétáló hősei a könyvek szövegét.*

Mi a látható és mi a láthatatlan?

Az ezredforduló sok szempontból megismerhető a kötetből, de főleg megismerteti, és nem felismerteti az olvasóval a magyar társadalom változását, érzékenységét és a nyitottabbá válással együtt járó sérülékenységét. A kultúránk korábbi szakaszában kialakuló „sorok közötti olvastatás” képesség mintha eltűnőben lenne, bár az sem a láthatatlan világokra nyitott kapukon való átlépést segítette, hanem a cinkosság érzetét, amely a kívülállás felvállalásának pátoaszát teremtette meg. Úgy gondoljuk, hogy a szerzők ezen túl akartak lépni, ami az információgazdagság mellett a legnagyobb erénye

a *Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón és utána* című tanulmánykötetnek. Hogy patchwork, vagy puzzle szerkezetű, ennek eldöntéséhez el kell olvasni a művet. Mindenesre, aki az 500 oldal elolvasását vállalja, annak sokat fog segíteni abban, hogy némileg átlásson azon a ránk zúduló ezredfordulós információ-tömegben, ahol egymás ellen fordult gazdag és szegény (vagy fordítva), fiatal és öreg (vagy fordítva), kisebbség és többség (vagy

fordítva), művészet és szórakozás, múlt és jelen, globalitás és lokálitás, stb. És mindemellett megismerheti, mi volt az ezredfordulón a tömegsiker és a művészeti siker filmben, színházban, televízióban, irodalomban, képzőművészetben, zenében, az interneten (amennyiben olyan helyen élt, ahol még léteztek olyan intézmények, amelyekben elérhette a felsorolt műveket).

Egér és toll, *Amerikai Egyesült Államok, NYC, Manhattan, New York Public Library, 2009.*

SZERZŐINK

Ausztrics Andrea (1981, Budapest) esztéta (ELTE BTK 2006), kulturális antropológus (ELTE TÁTK, 2008), doktorjelölt, Atelier Európai Társadalomtudományok és Historiográfia Tanszék (ELTE BTK), kutatási területe Budapest, Bécs és Berlin zsidó múzeumai. Szabadúszó gyártásvezető és webdesigner.

Ábrahám Júlia (1966, Győr) testnevelő tanár, jogász, az ELTE PPK Egészségfejlesztési és Sporttudományi Intézet rekreáció-elmélet tantárgy oktatója, a Fitness Akadémia igazgatója.

Bárdos György (1949, Budapest) DSc, az ELTE Egészségfejlesztési és Sporttudományi Intézetének igazgatója. 1973-ban végzett biológusként az ELTE-n, 2008-ig az ELTE TTK Élettani és Neurobiológiai Tanszékén dolgozott, azóta az ELTE PPK ESI oktatója. Kutatási területe rendszerpszichofiziológia, pszichovegetatív kölcsönhatások, viselkedés és magatartás, nem-specifikus egészségproblémák.

Biernaczky Szilárd (1944, Budapest) néprajzkutató, afrikánista, zeneszerző, olasz-néprajz-magyar szakos bölcész, kandidátus egy. docens, a Magyar Egyetemi Kiadó igazgatója, felelős szerkesztő (AHU Magyar Afrika Tudástár elektronikus könyvtár, 2012-), kutatási területe: általános afrikánisztika, afrikai hagyományok (szöveges folklór, népzene, vallás és mitológia), afrikai szóbeli történelem, afrikai művelődéstörténet, Afrika a magyar művelődés történetében, 20. századi olasz irodalom, magyar, olasz és afrikai irodalmi folklorizmus.

Czémán Zsófia (1988, Nagykanizsa) média design MA, design- és vizuális művészettanár MA (SAP Hungary Kft. – User Interface Designer). Korábbi kapcsolódó írása: 100 éves a médianevelés? – In: tani-tani.info, 2013. okt. 07.

D. Babos Zsuzsanna (1986, Kézdivásárhely), ELTE PPK, Neveléstudományi Doktori Iskola, Andragógia program végzős ösztöndíjas hallgatója. Doktorandusként az ELTE PPK Andragógia és Művelődéstudományi Tanszék oktatója.

A.Gergely András (1952, Budapest) társadalomkutató, az MTA TK PTI tudományos főmunkatársa, az ELTE TÁTK és a PTE oktatója, folyóiratunk egyik szerkesztője.

Géring Zsuzsanna (1975, Veszprém) tudományos munkatárs, Budapesti Gazdasági Főiskola Gazdálkodási Kar; doktorandusz, BCE Doktori Iskola.

Herczegh Judit Katalin (1980) egyetemi tanársegéd, Debreceni Egyetem, Andragógia Tanszék.

Nagy Beáta (1964, Balassagyarmat) közgazdász-szociológus, egyetemi docens, kandidátus (1996) a Budapesti Corvinus Egyetem oktatója, korábban oktatási dékánhelyettes, gender-szakértő, elit-kutató, számos európai és hazai kutatás vezetője.

Pap Anna (1991, Budapest) ELTE andragógia MA hallgató. Elkötelezetten érdeklődik a tanulási nehézségekkel küzdő felnőtt tanulók oktatása iránt.

Sipos Júlia (1957, Budapest) az ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskola Interdiszciplináris doktori programjának harmadéves hallgatója. Tudományos újságíró az MTVA Kossuth Rádióban, emellett médiával kapcsolatos egyetemi kurzusok óraadója több helyütt (ÁVF, Budapesti Corvinus Egyetem, ELTE, MCC Szakkollégium). Kutatási témái is a médiához kapcsolódnak: a roma újságírók megkapaszkodása a hazai médiában, illetve a berlini Prix Európa médiafesztivál rádió-dokumentumainak elemzése.

Szilágyi Erzsébet (1940, Pécs-Somogy) 1963 diploma ELTE BTK-n, 2013 aranydiploma ELTE BTK. Munkahelyek: Filmtudományi Intézet, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, egri ETKF, piliscsabai PPKE BTK, székesfehérvári KJF. Kandidátus 1997 óta. Megbízott tanszékvezető volt a PPKE BTK Kommunikáció- és Médiatud. Tanszéken, a Fórum Film Alapítvány elnöke volt, 6 éven keresztül elnökként irányította az OTDK Társadalomtudományi Szekcióját. Tudományos cikkei folyóiratokban, kötetekben jelentek meg.

T. Kiss Tamás (1949, Jászberény) PhD, ny. főiskolai tanár, a KÉK rovatvezetője. Kutatási területe: a kultúra elméleti és gyakorlati kérdései, különös tekintettel a személyközi, a közösségi és a tágabb társadalmi formációkra. Számos könyve és tanulmánya jelent meg idegen nyelven is.

Tibori Timea (1950, Békéscsaba) CSc, szociológus, lapunk főszerkesztője.

Vincze Kata Zsófia (1979, Kolozsvár) jelenleg az ELTE Néprajzi Intézetének oktatója. Tanulmányait Kolozsváron, Budapesten, Izraelben és Bostonban folytatta. 2005-ben szerzett doktori fokozatot. Publikációi néprajz, irodalomelmélet, középkori egyháztörténet, irodalomoktatás-elmélet és zsidó tudományok témakörben jelentek meg. Önálló kötetei: *Tradíció, emlékezés, értelmezés* (MTA PTI 2002), *Visszatérők a zsidó valláshoz* (L'Harmattan Kiadó, 2009) és társszerzőségben *Beszélgetőkönyv az irodalomoktatásról* (Pro Print, 2004).